

ספר

תולדות גדולי הוראה

והמה עשרה במספר

המורים הגדולים שהאזינו עיני ישראל בהלכה והוראה

רש"י, רמב"ם, הרא"ש, בעל הטורים, בית יוסף,
הרמ"א, טו"ז, הש"ך, מגן אברהם, פרי מגדים.

עם מאה וארבעים ואחת

תולדות, כתובות בקצרה, מרבתיים ותלמידיהם, אבותיהם ובניהם, ועוד שאר חכמים,
לתועלת התלמידים השונים הלכות ושאר אוהבי תולדות חכמים. כל אלו חוברו יחדיו

מאת

שבח קנעביל

בן הרב הגאון מו"ה אליעזר ליפמאן זצ"ל אבד"ק רזניטוב

הוצאה חדשה ומתקנת

יוצא לאור על ידי

משה ב"ר שלמה הכהן דובינסקי

ניו-יורק, תשמ"ו

PUBLISHED BY

RABBI M. DOUBINSKY
767 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13, N. Y.

PRINTED IN U.S.A. BY

SHULSINGER BROTHERS Linotyping and Publishing Company
Twenty-one East Fourth Street
New York

ת ו כ ז ה ס פ ר

פתח דבר

- (א) תולדות רש"י
- (ב) תולדות הרמב"ם
- (ג) תולדות הרא"ש
- (ד) תולדות הטור
- (ה) תולדות בית יוסף
- (ו) תולדות הרמ"א
- (ז) תולדות הטו"ז
- (ח) תולדות הש"ך
- (ט) תולדות מגן אברהם
- (י) תולדות פרי מגדים

רשימת התולדות הכתובות בקצרה מהחכמים
והגאונים הנמצאים בספר הזה, מובאה בסוף.

פתח דבר.

טרם בית המקדש חרב, וקול תרועת מלחמה נשמע בכל אפסים, העיר ירושלים באה במצור ומצוק, הרומים הממירו גשם של חצים ואבני מפץ על העיר, כל המסכנות מבר ומזון היו למאכלת אש, והרעב כבד, אוהבי השלום הבינו, כי לא עת כבירה תהיה לאל יד הלוחמים מישראל לעמוד נגד מחנה כבדה וגדולה מחיל הרומים, ורוב חכמי ישראל ראו כי קץ חרות עמם קרוב לבוא, ודאגו לאחרית האומה. אז קם האיש המורס מעם רבי יוחנן בן זכאי⁽¹⁾ ועל ידי תחבולה עלה לו לעמוד לפני טיטוס ויבקש ממנו להניח לו את יבנה⁽²⁾ למקום תורה בשביל חכמי ישראל, באמרו לו "תן לי יבנה וחכמיה" (גיטין נ"ו). רבי יוחנן בן זכאי הביט בעין חודרת בעתידות האומה; אם עם ישראל הכל אבד, ממלכתו ומקדשו, ואם אך התורה תשאר לו, זאת תהיה העמוד היותר חזק לסיום העם אשר כל בנינו יהיה נשען עליו, וכל רוחות שבעולם לא יזיזו אותו ממקומו.

כן רואים אנחנו שחכמי ישראל בעיר יבנה, המה היו מן המיסדים הראשונים את בית ישראל מחדש אחר החורבן, להכית-דין אשר ביבנה תחת נשיאות רבן יוחנן בן זכאי, היו ימים רבים אותו התוקף הדתי, ויפוי כח הלאומי, שהיה מקודם לסנהדרין אשר בירושלים שישבו כלשכת הגזית. ואפילו אם לא דנו עוד דיני נפשות, הנה בהיות כל החיים הדתיים והלאומיים נתונים בידם, הלא היו כל אברי האומה כפופים להנהגתם. ולא רק היהודים בארץ ישראל שמעו לקול הבית דין אשר ביבנה, אך אליו פנו כל בני ישראל מארצות פזוריהם בעניני הלכה ודבר ה'.

⁽¹⁾ רבי יוחנן בן זכאי היה תלמיד מובהק מהלל, בהיותו תלמיד לפני רבו נקרא בשם בן זכאי כי הוה לימד, קרי ליה רבי יוחנן בן זכאי (סנהדרין מ"א) כמו הלל ומשה רבנו חי מאה ועשרים שנה. מ' שנה עסק בפרקמטיא, מ' שנה למד, ומ' שנה לימד (ר"ה ל"ב). הארבעים שנה האחרונות היה נשיא בישראל, בעת נכבשה ארץ ישראל לפני אספסינוס, הוציאו תלמידיו עליו קול שהוא חולה, ואח"כ שהוא מת, והוציאוהו חוץ לעיר וקברוהו, ובא לפני טיטוס-אספסינוס השר צבא ובקש מלפניו "תן לי יבנה וחכמיה ושלשילתא דרבן גמליאל שהיה ממלכות בית דוד, שלא תכלה שלטונות מבית דוד" (גיטין נ"ו). וכשמת ריב"ז בטל זיו החכמה (סוטה מ"ט) כשחלה נכנסו תלמידיו לבקרו, כיון שראה אותם התחיל לבכות א"ל תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החוק, מפני אתה בוכה? (ראה כל הענין ברכות כ"ח). רבי יוחנן תיקן הרבה תקנות, ועסק במעשה מרכבה, ומסורה בפי העם, שמת במירון וקברו לא רחוק מקברו של רבי שמעון בן יוחאי.

⁽²⁾ יבנה היא עיר בארץ פלשתים, על שפת ים התיכון בין אשקלון ובין יפו. עיר יבנה היתה כימי בית שני עיר גדולה, ואח"כ היה שם בית המדרש הגדול ושם נתקנו תקנות הרבה; והיום, יבנה הוא כפר קטן.

ב

בעיר יבנה ישבו הסנהדרין או הבית-דין הגדול עד ימי רבי שמעון בן גמליאל⁽³⁾. ואמרו חז"ל: גלתה סנהדרין מירושלים ליבנה ומיבנה לאושא, ועוד הפעם מאושא ליבנה וכו' (ראש-השנה ל"א). שם תקנו תקנות רבות לקיום הדת והאומה (זבחים נ"ז).

ועוד שנים מספר טרם היה חורבן הבית נבא להם לבס, כי עתידות שלהם עצבים, וכי על ידי המלחמות עתיד בית המקדש להחרבועמו קיום המדינה שלהם. ע"כ דאגו חכמי הדור לעתידות התורה ועל ידה גם לעתידות האומה, ויסדו ישיבות כבבל. רבי יהודה הנשיא⁽⁴⁾, גדול המעשה, בהביאו בכתב את התורה שבעל פה, שעייז רכש לו שם עולם, היה מאלה המפחדים פן ח"ו תשתכח תורה מישראל, וראה עתידות לו כבבל, ויאצל מרוחו לגדולי תלמידיו לירד לבבל להפיץ שם תורה (סנהדרין ז'). וכן גדלו והצליחו גם שמה הישיבות והעמידו תלמידים רבים. ואם כי חכמי ארץ ישראל היו גדולים מחכמי בבל, אמנם "כבוד ראש הגולה" (תואר הכבוד כמו התואר "נשיא בארץ ישראל) כבכל היה גדול מכבוד הנשיא בא"י, לעיני העם ולעיני הגוים. והמה הבינו וידעו כי חכמי התורה המה רוח החיה באופני כל האומה. ובלתם העם כגוף בלא נשמה. —

רב⁽⁵⁾, שהיה מגדולי האמוראים, אוהב עמו ותורתו ככל לבנו ונפשו וחפץ בקיומו, היה נוסע בערי בבל להקים את הדת על תלה, ויסד ישיבה בסורא והעמיד

⁽³⁾ רבי שמעון בן גמליאל השני, תנא בדור השלישי ונשיא הסנהדרין באושא. רבי שמעון היה עוד נער בעיר ביתר בעת אשר פרצה מרידת בר-כוכבא (סוטה מ"ט). הוא השתדל להגדיל את כח כית דינו הגדול, והוציא פקודה להושיב ראש שלישי בשם "חכם" כי עד זמנו היו אך זוגות, נשיא ואב"ד. על המשרה החדשה נמנה ר' מאיר. רב שמעון היה עניו ביותר וכאשר קבל בנו ר' יהודה על ר' שמעון ב"ר אליעזר, השיב לו: "בני אל ירע לך דבר זה, שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל" (ב"מ פ"ד). הוא היה אומר: "על שלשה דברים העולם עומד, על הדין ועל האמת ועל השלום" (אבות סוף פ"א).

⁽⁴⁾ רבי יהודה הנשיא, או רבי סתם, תנא ומסדר המשנה (נולד בשנת ג"א תתצ"ה ומת תשע מאות ושמונים) הוא בן רשב"ג השני הנזכר למעלה. בהיותו כבן שלושים נתמנה לפקדת נשיא שנכתר בו הלל, כי הוא היה ממשפחתו והתיחס עד דוד המלך (שבת נ'') וע"י רוב גדלו בתורה ובחכמה כנוהו ג"כ בשם רבנו הקדוש, גם על שם חסירותו שלא שלח ירו מאבנטו ולמשה (שבת ק"ה). ומפאת נשיאותו וחכמתו נעשה קרוב למלכות והיה אוהבו של אנטונינוס ונעשה גם עשיר גדול. עד זמנו של רבנו הקדוש נמסרה התורה מפה לפה, ואחר אשר המחזות נתקטנו וכה הזכרון נתרופף, נשתבשו הלכות. עד שבא רבנו הקדוש והביא את הכל בכתב בתוך המשנה שחבר. ובזה פעל הרבה שלא תשתכח תורה מישראל.

⁽⁵⁾ רב, אמורא כבבל, מיסד הישיבה בסורא, שמו הפרטי היה אריכא (חולין קל"ז) על אשר היה גדול הקומה, וארוך בדורו. וקראו לו גם רב סתם, כמו רבנו הקדוש רבי סתם. הוא היה נחשב לממוצע בין תנא לאמורא, מפני זה חשבו אותו לפעמים לתנא, ואמרו: רב תנא הוא ופליג (עירובין נ'). בשנת ג"א תתקע"ט בא רב לנהרדעא, ורב שילא עשאו אמורא כישיבתו. ואח"כ הלך לסורא ויסד שם ישיבה גדולה והעמיד תלמידים רבים חכמים וגדולים. הוא היה חברו של שמואל, והיו נודעים בשם "היות דרב ושמואל" (ברכות נ'), תענית כ"ד). גם בא"י הפליגו מעשיו, וקראוהו "רבנו שבגולה" ואת בית מדרשו בסורא "מקדש מעט". וכי נח נפשיה, קרע עליו שמואל תריסר מני (מ"ק כ"ד).

תלמידים בעלי דעה והשכל, שמואל⁶ חברו, איש כיוצא בו יסד ישיבות בנהרדעא. בזמן התלמוד היו ישיבות בציפורי, טבריה וקיסרין בא"י, ונציבין ופומבדיתא בבבל, ומשם יצאו גדולי התורה ואדירי החכמה והמה הביאו חיים חדשים בכל שדרות האומה, והראו להם הדרך ילכו בו, וחזקו את אחדותם על בסיס התורה והמצות. ואם כי אח"כ על ידי רדיפות הפרסים נתבטלו ישיבות א"י, ואח"כ גם ישיבות בבבל, אולם אחריהם באו הגאונים, ועל ידם נתארכו הישיבות בסורא עד ערך שנת ארבעת אלפים ושמונים לבריאת עולם. ומר חזקיה גאון היה האחרון שבהם, ומטרת ותכלית הגאונים בישיבות הללו, היה ג"כ לעשות מרכז קבוע להיהדות, על ידי יסוד בית דין גדול, להורות הלכה ולמעשה לכל בני ישראל, ודאגו להקים דור דעה לזרעם אחריהם, ולחזק עמודי התורה ביחד עם עמודי האומה. הגאונים הללו פקחו עיניהם גם על הישיבות הקטנות ובתי תלמוד תורה בערים רבות. כסביבות הישיבות הגדולות; וכן מפחו ורכו הנמעים הראשונים אשר נמטעו החכמים שהיו מלפניהם, ועוד שנים מספר טרם שקע שמש הגאונים, עלה שמש התורה בשמי ארצות המערב, ונתחדשו ישיבות בארצות ספרד, צרפת ואשכנז ועוד, ובארץ אשכנז נוסדה הישיבה הראשונה ע"י רבנו גרשון מאור הגולה (ראה בתוכדות רש"י א') ואחר שנתישבו מדינות פולין באוכלסי ישראל, וגאונים וחכמים נתרכו שמה, יסדו גם שם ישיבות גדולות, אשר יצאו משם גאונים גדולים אשר האירו עיני ישראל כהוראה, ודבריהם נשמעים עד היום הזה בכל מהל ישראל.

מזה אנחנו רואים כי הסבה הראשונה לקיום האומה, היתה התורה והחכמים אשר על ידם מלאה הארץ דעה, ולולא זה כבר התבולל העם הקטן והדל הזה בין האומות, ולא נשאר בהם ח"ו אף אהר. הפתגם "אורייתא קוב"ה וישראל חד היא" נתאמת בכל דור, וכלם יחד יתקיימו מן העולם ועד העולם.

ג

אי לזאת החוב מוטל עלינו, להוקיר ולכבד את חכמי התורה, ולא לבד מדור העבר, כי אם בכל דור ודור ולעשות את כל אשר יורו אותנו, ואשר עי"ן יתחזק בסיס האומה שתוכל עמוד. וכאשר מצאנו בדברי חכמינו ז"ל: "היושפט מלך יהודה, כשהיה רואה תלמיד חכם, היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו, וקורא רבי רבי, מרי מרי (כתובות ק"ג) ות"ח המורה לעם תורה ומצות נמשל כמלאך אלהים, כמו שאמר הכתוב

⁶ מר שמואל (ונקרא גם שמואל ירחינאי) אמורא בבבל, וגם היה רופא ותוכן ובשביל זה קראו לו ירחינאי. אביו היה אבא בר אבא הכהן נצר ממשפחה גדולה ומיוחסת, וגם הוא היה גדול הדור. מר שמואל זולת למודיו בתורה ידע גם לשונות רבות. ידיעתו בחכמת התכונה היתה גדולה וחשובה, ואמר "נהירין לי שבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעא" (ברכות נ"ח). אחר שלמד משנתו של רבי עזב את א"י וחזר עם אביו לעיר מולדתו נהרדעא. ובימים שהיו רב ושמואל בא"י נתמנה רב שילא לריש סדרא בבבל ומקום משכנו היה העיר בבבל. וכאשר שב שמואל מא"י, מצא את רב שילא זקן ויושב בישיבה, וקבע שמואל ישיבתו בעיר נהרדעא. שני המאורות הגדולים, רב ושמואל, האירו בזהר התורה בבבל. ואליהם נהרו תלמידים למאות ואלפים להנות מאורם, ולא היו צריכים לעלות לארץ ישראל.

"שפתי כהן ישמרו דעת, ותורה יבקשו מפייה, כי מלאך ה' צבאות הוא" (מלאכי ב' ד') ות"ח המה בוני האומה אל תקרא בניך אלא בוניך, והבוזים אותם ואינם שומעים בקולם מחריבים האומה. וכאשר אמרו חז"ל "אמר רבי יהודה לא חרבה ירושלים אלא על שביזו בה ת"ח, שנאמר (דהי"ב ל"ו) ויהי מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו ומתעטים בגביאי (שבת ק"ט). ואמר בזה הרמב"ם (הלכות ת"ת פ"ו) וכן זה שאמרה תורה אם בחקותי תמאסו, מלמדי חקותי תמאסו, וכל המבזה ת"ח אין לו חלק לעוה"ב, והרי הוא בכלל כי דבר ה' בזה" והעלו להלכה "כל החולק על רבו כחולק על השכינה וכל העושה מריבה עם רבו כעושה עם השכינה, וכל המתרעם עליו כאלו מתרעם על השכינה, וכל המהרהר אחר רבו כאלו מהרהר אחר השכינה" (יורה דעה סי' רמ"ב) ואין כאן המקום להראות את כל המקומות שמהירים בכבוד הת"ח, ואמנם המה נשמת האומה, והט יורו לנו הדרך נלך בה בחקות התורה והמצוה, ובאין תורה אין עם!

אמנם מעולם היתה שקועה בלבות בני ישראל אהבת התורה ומנהיגי הדור וחכמיהם ולא הרהרו מעולם אחריהם, כי יקר וקדוש היה כבודם בעיניהם, כי נוכחו לדעת כי לא לבד חכמים בתורה, אך גם קדושים וצדיקים היו, וכל דבר שיצא מפייהם נאמר בהשכל ודעת בקדושה וטהרה, כנתינתן מסיני.

אולם בשנות המאה האחרונה, החלו אחדים מהחכמים הנאורים לפשוט מרוב חכמינו, אשר בצלם אנחנו חיים את מחלצות הקדושה, והרשו לעצמם לבוא עליהם באזמל הבקורת, ויחפשו טומים אחריהם, ויבכרו לא לבד דבריהם, כי גם את מעשיהם, אלו החכמים אדוקים בעיניהם ביותר, ואלו העמיסו עליהם משא של חומרות וסיגים, כאלו המה בני סמכא לשפוט חכמים כאלו, שהטנם עבה ממתנם. הלא אנחנו רואים וגם יודעים את המתאוננים כאלו, כבר פרקו מעליהם את עול המצות בין הקלות ובין החמורות, ורוצים אך לרכוש נפשות להריסות התורה, כמנהגי הריפורמים בדורות האחרונים⁽¹⁾. וכי אינם יודעים, אלף כיצא בהם יבטלו, ולא יבוטל אף אות אחת מדברי התורה וחכמינו ז"ל! ובכן בספריהם ובתולדות ימי חכמינו האלה שכתבו, הרכיבו בדבריהם ארס במדה כזו, אשר נקל להקורא הצעיר מחוסר נסיון, להכשל בדבריהם.

⁽¹⁾ שמעתי עובדא אחת: להרב מר ד"ר מיכל זאכס, רב בעיר ברלין, היה אוהב אחד שהיה מבאי ביתו, והיה מכת המתקדמים. ופעם אחת בעת שהיה שיח ושיג בכית הרב זאכס על דבר שהרבה מישאל מקילים בדברי חכמים והמה עוד רוצים לעשות ריפורמים בעניני הדת, האוהב הנזכר נתן צדק למעשיהם והתאונן שכך עמסו החכמים חומרות ותפלות גדולות שלש פעמים בכל יום עד שאין בכח איש טרוד בעסקיו לגזול פנאי כל כך לענינים כאלו. ע"כ על החכמים להקטין עול הכבוד הזה ע"י ריפורמים גאותים לדור החדש. הרב זאכס ענה לי: דע לך שהמתאוננים על החומרות כבר עשאו עצמם חפשים בלי להמתין על הרבנים. ובדבר התפלה, אשאלך אך דבר אחד: אמור לי, תברך קודם שתאכל או תשתה הברכה לפנייהם ולאחריהם? הוא התביש מעט והשיב, לא. עתה הגע בעצמך: אם מלים אחדות שיש בהברכה לא תברך, אם נקצר התפלה במדה מעטה כזו ג"כ תהי' ללא הועיל. האוהב הזה יצא ממנו בפחי נפש.

ד

הסבה האמורה למעלה, הניעתני לחבר קורות ימי חיי אלו החכמים, אשר על דבריהם והוראותיהם כל בית ישראל נשען וכל הגה היוצא מפייהם קדוש הוא לנו, נשאב ממקורות נאמנים ואמתים ועפ"י רוח המסורה, הלא המה עשרת החכמים, המאורות הגדולים אשר כל הרבנים וגם התלמידים מתעסקים בהם, ולומדים ספריהם ומפלפלים בתוך דבריהם ומורים הלכה כמותם, ואלו הם:

רש"י, הרמב"ם, הרא"ש, הטור, בית יוסף, הרמ"א, הטו"ז, הש"ך, מגן אברהם ופרי מגדים.

ולא למען החכמים והגדולים כתבתי הדברים הללו, כי אם לתועלת התלמידים השונים הלכות, ולאלו פרחי הרבנים המתעתדים לישב על כסא משפט ומדין, שמוכרחים לדעת, ושאר אוהבי ומוקירי חכמים שרוצים לדעת מהות החכמים ותולדותיהם. והיה בזה מטיתי לכתוב התולדות האלו בלשון קלה וקצרה מועט מחזיק את המרובה ולחבב את החכמים האלו בעיניהם. בלתי לנסות לצד אחד במקום שיש מחלוקת בין החכמים האלו, כי ידעתי גם ידעתי ששני בעלי המחלוקת לשם שמים נתכוננו ואלו ואלו המה ישרים וצדיקים שמחפשים האמת בלבב שרם.

ואלו עשרת החכמים שכתבתי תולדותיהם, דבריהם המה כמסמרות נטועים להלכה ולמעשה, והמה נבחרו מכל קהל ישראל להורות כדבריהם, וכבתי אולפנא ובתי ת"ת אך בהם יהגו התלמידים שיש להם לב מבין להבין דבריהם. ואם כי הרבה גאונים ג"כ חברו ספרים בעניני אסור והיתר, אולם לא זכו שיתקבלו דבריהם באהבה בעיני העם, וגם לא עלה בידם להציצם על פני תבל (ראה מזה בפנים הספר) ואלו עשרה החכמים זכו שה' עמם, הלכה כמותם בכל מקום, וקול המון כסוד שדי, ודבריהם המה בין לקולא ובין להומרא, ובכל דבר תורה כדברי בית-דין העליון (אָפערסמער געריכטסהאף) אשר בכל מדינה ומדינה, שהדין היוצא מפייהם חוק הוא ולא יעבור.

ה

עתה אוסיף עוד דברים אחדים הנוגעים לי לעצמי: אחד מחבמי הזמן אמר, אין לך ספר אחד בזמן הזה שיהיה מסורי, כי אם כלם מזויפים (פלאגיאטים), יש ספר מזויף מדעת, ויש ספר מזויף שלא מדעת, וסבת הזיוף שלא מדעת באה על ידי קריאה הרבה בספרים שגונים, וקולט לו הסופר במחו דעות שונות, ובמשך הזמן אין הוא יודע להחליט, אם הדברים שכותב, ילדי רוחו או ילדי זרים המה.

אנכי בעת עסקתי לחבר תולדות האלו, שאבתי כמעט מרוב הספרים המטפלים בתולדות החכמים האלו, ובראותי, כמעט הרוב מהם לקטו אחד מחברו, זה מוסיף וזה גורע, זה בא בכרו מספר זה וזה בא בחביתו מספר אחר, ע"כ לא ידעתי איך לקיים "האומר דבר בשם אומרו, מביא גאולה לעולם" ואלו רציתי להביא מקור כל דבר, אזי היו המה מרובים על העומד. אולם אחדים יוצאים מן הכלל, במקום שהמחבר

הביא חקירות חדשות. אז הבאתי הדבר בשמו, וגם במקום שהכרחתי להביא ראיה, שהדבר שהבאתי מאיזה מחבר הוא בר סמכא, אז קראתיו בשמו. עמלתי כפי שידי הגיעו להפיק רצון מאת הקוראים. אבל יודע אנכי בעצמי שמלאכתי איננה שלמה, הלא כל מחבר רוצה להוציא מתחת ידו דבר מתוקן, אולם: כאשר האדם איננו שלם כך מלאכתו איננה שלמה. ויהי רעוא שיהיו דברי מתקבלים, ויהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו כוננהו.

וינה עשרה לחודש שבט תרפ"ו

שבה קנעביל

בן הגאון החסיד מו"ה אליעזר ליפמן זצ"ל אבד"ק ראזניטוב

§

תולדות רש"י

2

רש"י

א

בה בשנה ישמעע שמשו של רבנו גרשום מאור הגולה¹ זרח שמשו של רבנו שלמה יצחקי, היא שנת ארבעת אלפים ושמונה מאות לבריאת עולם. ואשר בה בשנה נפל חלל הממלא מקומו של רב האי גאון ר' חזקיה², הגאון האחרון בפומבדיתא בחרב קנאי, ובטל מרכז התורה בארץ ישנער. אז החל להאיר אור חדש בשמי ארץ צרפת, וממנה יצאו קווי בפרושי רבנו רש"י על תורה שבכתב ובעל פה לכל תפוצות האומה הישראלית ואלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל.

רבנו שלמה יצחקי היה האחד בדור ההוא, אשר השפעתו היתה גדולה לא לבד על דורו, כי אם על כל הדורות אחריו ומה שאמרו עליו תלמידיו ומעריציו בדור שלאחר מותו "תלמידיו אנו ומימיו אנו שותים", נצדק גם כעת. כי הוא היה המורה דרך אשר הראה איך ללמוד ולהבין דברי התורה שבכתב ושבע"פ, וגם זאת איך לכתוב ואיך לפרש כל דבר בסגנון יפה ובלשון צחה ונעימה.

רבנו שלמה נולד לאביו הגדול בתורה ומגזע היחס רבי יצחק, ולאמו אחות הפיטן הגדול רבי שמעון בר יצחק³ בעיר מרויש⁴ כאמור, בשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות לבי"ע. מהות אביו של רש"י לא נודעה לנו. אך זאת שהיה ת"ח גדול

¹ רבנו גרשום ב"ר יהודה מאור הגולה, נולד בעיר מיץ בשנת ד' אלפים תשכ"ח ונפטר במגנצא (Mainz) בשנת ד"א ת"ת, היא היה תלמיד רב האי גאון ותלמיד רבנו יהודה ב"ר מאיר הכהן הזקן מעיר ליאנטיין, אשר רוב חכמתו קבל ממנו. הוא היה פוסק ומיסד תקנות והרביץ תורה בצרפת ואשכנז, והוא היה כמעט הראשון במדינות האלו אשר האיר עיני ישראל בחכמת התורה, ליסד אבן פנה למוסדות למוד התלמוד ע"י פרושי על כל חלקי התורה, וע"י התלמידים הרבים אשר העמיד, וממרחקים פנו אליו בשאלות שונות ודבריו דברי שלטון, וע"כ תארוהו בתאר "מאור הגולה" — לעת זקנתו של רגמ"ה היו גזרות שמד וגרוש במדינת אשכנז, ועברו על עמו רבות רעות וצרות, ורבים לא יכלו לעמוד בנסיון. והשתדלות רבנו שמעון בר יצחק הפיטן הועילה לבטל הגזרה. ועל מאורעות העת ההיא חבר רגמ"ה הרבה פיוטים וקניות. הוא תקן תקנות טובות ומועילות בחיי הקהלה והמשפחה בחרם חמור. ותקנותיו נתקבלו בכל תפוצות ישראל.

² רבי חזקיה הנשיא היה דור רביעי לדוד בן זכאי נשיא הגולה. הוא היה נכון להשתמש בשני תורים: של ראש הישיבה, ונשיאות הגולה. אך משנאיו הלשינו עליו אצל המושל בבגדד. המושל הזה השואף לבצע מעשקות מצא תואנה ועלילות על הנשיא חזקיה לבזו את רכושו, והביא אותו לבית הכלא, וגם ענוהו ביסורים קשים, ואח"כ נהרג בחרב. וכך מתה גם הגאונות בידי שר טבחים אשר למלך עריץ הי"ד.

³ רבי שמעון בר יצחק או ר' שמעון הגדול היה מחביריו של רגמ"ה והיה מראשי הבי"ד בעיר מגנצא והיה פיטן גדול, וחבר הרבה פיוטים אשר נתקבלו בכל תפוצות ישראל יש מי שאומרים שהיה תלמיד רב אלפס ז"ל. בעתו היה גזרת שמד וגרוש באשכנז וע"י השתדלותו אצל אפיפיור ברומא, ביטל

בתורה, ובנו רבנו מביא ד"ת משמו. (ראה מס' ע"ז ע"ה ע"א שאומר "זהו לשון אבא מורי מנוחתו כבוד"). אך לא היתה תורתו אומנתו, ויש לשער, שכרמים היו לו ועסק במסחר היין, כאשר גם רבנו רש"י התפרנס בימי ילדותו במסחר הזה. ושהיה בקי בכל מעשה היין, ועסוק בכצירה ובדריכת גתות, ובמרד המצוי באגור וביקבים (ראה ס' האורה לרש"י ב' מ"ח). והיה מגדולי החכם, דור ל"ג להתנא ר' יוחנן הסנדלר, שהיה דור רביעי לרבי גמליאל הזקן, בן שמעון הנשיא, בן הלל הזקן, מגזע שפמיה בן אביטל אשת דור המלך.

האגדה תספר גודל צדקת ר' יצחק אביו של רבנו, שהיתה לו אבן טובה ויקרה ויחפצו הנוצרים לקחתה ממנו בדמים יקרים ומרובים, אולם הוא לא שעה לדבריהם וע"י ערמה הביאו אותו עם האבן הטובה על ספינה אחת, ולחצו אותו למכור להם האבן, וכאשר לא מצא מפלט לו זרק את האבן הטובה לתוך הים, ויחלום חלום בלילה ההוא, כי בן יולד לו, אשר יאיר עיני כל הגולה.

ובן זה, שנולד בתכונות רוממיות ובסביבה של גדולי תורה, הנה כן מטל ילדותו גדלתהו התורה התלמודית ותאמצהו לבן לה, וגם משאר חכמות לא הניח ידו והיה בקי בלשונות זרות ובחכמות ומדעים. ויש שאומרים שהיה גם בקי בחכמת הרפואה (ראה שלשלת הקבלה).

יש לשער, שער טרויש⁽⁴⁾ היתה כבר אז מקום תורה, ור' יצחק אביו של רש"י היה אחד מתושבי העיר הזאת, ובה רכש לו העלם ר' שלמה ראשית ידיעתו בחכמת התורה, ומנעוריו טרח בכל צדי שיטות הש"ס, ליישב פרושי רבותיו (סוכה מ'). מי שהיה רבו שם לא נודע. אך זאת ידועה, כי עלה שמה ממדרגה למדרגה, עד שהיה המקום הזה צר לפניו, עד אשר הכרח לעזוב עירו, וכתת רגליו לבקש תורה מפי חכמי לותר (Lothringen). ואחר שהגיעו שנותיו לשמנה עשרה, נשא אשה בעירו והיה ראשית דרכו לעיר ווירמזא⁽⁵⁾ אשר שם הרבין תורה רבי יעקב בן יקר⁽⁶⁾ תלמיד

גזרת השמד. עליו ועל חברו רגמ"ה, ור' יהודה הכהן מחבר ספר דינים אמר רבי קלונימוס הזקן "קדושים אשר בארץ המה".

⁽⁴⁾ טרויש (Troyos) עיר במדינת שאמפאן בממלכת צרפת. היהודים ישבו שם עוד ממאה העשירית (ד'תש"ס) והיו שם חכמים גדולים. והיה להם עתים טובים ורעים, וגם היום דרים שם מספר יהודים.

⁽⁵⁾ ווירמזא, (גרמזא Worms) עיר במדינת העססען באשכנז, והיא אחת הקהלות העתיקות שמה, יש מסורה, כי מבני שבט בנימין באו מא"י והתישבו שמה ערך קודם חורבן הכית. סבלו צרות רבות והריגות, ובקינות לט"ב נמצא קינה על גזרה שהיתה בשנת תתנ"ו שמה ובשאר עירות. יש שם בית הקברות עתיק שנקבר בו מהר"ם מרטנברג ושאר גדולים. וגם עתה יש שם עדה.

⁽⁶⁾ רבי יעקב בן יקר היה מגדולי לותר, וכל מקום שרש"י מביא סתם רבי, דעתו על ר' יעקב בן יקר, הוא חבר ס' תפלות אשר איננו בנמצא אתנו. וס' חסידים סימן קכ"ח מביא מעשה ברבנו יעקב בן יקר שהיה מכבד בזקנו לפני ארון הקודש, וכשהיה הקהל הולך לפני המלך או השלטון, אז חלץ מנעליו ואמר: "אני עני, הם בכספים ואני ברחמים ותחנונים, נמצא הם בשלהם ואני בשלי".

רגמ"ה וזה רבו המובהק. ועל כסאו של רגמ"ה ישב אז תלמידו רבי אליעזר הגדול⁷ בעיר מגנצא⁸. רש"י קרא לרבו ר' יעקב מורי הזקן ואמר עליו "ידעתי מדתו לבחור לו גדולה מכלן, והנהיג עצמו כאסקופה הנדרסת, ושם עצמו שיריי שיריים, ולא מלאה לבו לעטרת הראויה לחדש דבר כדורו" (מחזור ויטרי שכ"א). רש"י קבל ממנו השפעה מרובה. לא רק השפעת תורתו, כי אם גם השפעת עדינות נפשו.

ב

אחר פטירת רבי יעקב ב"ר יקר, ישב רבי יצחק הלוי⁹ בראש ישיבת ווירמיוזא. גם הוא היה תלמיד רגמ"ה וגם ממנו קבל רש"י הרבה תורה, וזכור את "רבו הלוי" בהרבה מקומות, ואף בפרוש המקרא (משלי י"ז כ"ד). אולם לבו משכו ללמוד תורה בישיבת מגנצא אשר אחר רבי אליעזר הגדול מלא מקומו רבי יצחק בן יהודה¹⁰ שהיה גם קרובו. רבי יצחק בן יהודה נחשב גם הוא על "זקני לותר" ובן צרפת היה מלידה, ולמד תורה מפי שניהם, מרגמ"ה ומ"ר אליעזר הגדול.

כ"ר עסיבא בשעתו, כן רבנו שלמה עזב את ביתו ואת אשת נעוריו, והוא גולה למקום תורה, לעסוק בתורה מתוך הדחק ויסר על עצמו כדברים האלו: "כדברים אשר הגיתי לפני מלמדי, כי חסר לחם ועדי רבוש, ורחיים על צוארי שמשתי לפניהם". מעת לעת, כנראה לימי החגים, היה רבנו שלמה שב מבית מדרשו בלותר, לפקוד את נהו כמרויש אשר בצרפת, עדי הגיעו לשנת החמש ועשרים. אז ישב להשתקע בעיר מולדתו, וישב בה מני אז כל הימים. בעת ההיא כבר מצא לו שם-תהלה בין גדולי החכמים, ויחשבוהו לאב התורה התלמודית, אך הוא לא ידע ולא הרגיש כי נשגב שמו במערכות חכמי התלמוד.

רבי נתן בן מכיר¹¹ מהמשפחה היקרה בישראל באשכנז, משפחת המכירי, בא לפנינו בשאלות שאינן נוגעות עפ"י תכונתן בהתורה התלמודית, כי אם במסגרת

⁷ רבי אליעזר הגדול היה אב"ד ור"מ בעיר מגנצא, וכותב מהרש"ל שהוא ג"כ מגאוני וגדולי לותר, שהם רבותיו של רש"י והמה רבנו שמעון הגדול רבנו שלמה הבבלי ורבנו גרשון ממין, יש שאומרים שספר אורחות חיים של מוסר, חברו רבנו אליעזר הגדול.

⁸ מגנצא (Mainz) עיר במדינת העססען דרמשטאדט באשכנז אחת העירות שנשמנו בשם "שו"ם" (שפייער וירמיוזא מגנצא). לפי האגדה בא לעיר מגנצא ר' קלנימוס מעיר לוקא אשר באיטליא עפ"י בקשת אחר ממלכיה. וצאצאיו היו הרבה רבנים שמה. היהודים נרדפו שמה, וגם שמה היו הרבה מהגאונים וגדולי לותר, היום גרים שמה נ"כ יהודים, ויש עדה ישראלית.

⁹ רבי יצחק הלוי ב"ר אשר, ישב בראש ישיבת וירמיוזא והיה מגדולי הדור בעת הזאת, ויש רבי יצחק ב"ר אשר השני, אולם הוא היה תלמיד רש"י (שם הגדולים).

¹⁰ רבנו יצחק בן ר' יהודה, ויש מחליפים רבי יצחק הלוי ב"ר אשר עם רבנו רבי יצחק בן ר' יהודה, אולם היו שני ר' יצחק רבותיו של רש"י; ור' יצחק ב"ר יהודה היה תלמיד רב האי גאון וגם תלמיד רבנו גרשון מאור הגולה.

¹¹ רבי נתן בן מכיר היה ממשפחה נכבדה מאד באשכנז, וממנה יצאו גדולי הדור וגם ר' מכיר בן ר' אבא בן מכיר בזה"מ ספר ילקוט המכירי היה ממשפחה ההיא, ויש שאומרים שהיה תלמיד רש"י.

ובפנה ידועה, וישיבה רבנו שלמה תשובות כהלכה בעמק העיון ויושר הסברה, אך גם ברוח נמוכה ובענוה, שהיה האיש הגדול מצוין בה, ותעטרהו כבוד וגדולה. בתשובותיו הראשונות שרבנו שלמה משיב לשואריו, והוא עורנו בימי בחרותו, הננו מוצאים טעם זקנים, וכאחד מזקני תלמידי חכמים הוא משים נתיבות בים התלמוד, ומוריו ורבי מרבים לשבחו ולפארו במכתביהם אליו. רבי יצחק הלוי רבו מוירמזא יכתוב לרש"י: "אין הדור יתום, שאתה שריו בו וכמוך ירבו בישראל" ויבטחהו כי שוקד הנהו לשאול את כל העוברים והשבים מעיר וירמזא למרויש ומהתם להכא על שלומו הטוב ומה יעשה בו.

רבנו שלמה זכה לפרסום ולכבוד גדול, גם מעירות הרחוקות במדינת אישכנז, צרפת ואיטליא, הריצו לו חכמי דורו אגרות ובקשו ממנו דבר הלכה. אמנם יש אנשים מצוינים בחיים הצבורים ובעולם הספרות, אשר כחם וגבורתם עשו להם את הכבוד הגדול הזה, אשר אישיותם ועצמיותם היתה נאדרת בעוה, אבל רבנו רש"י ז"ל היה עניו ושפל ברכ, בורח מן הכבוד ומן הרבנות, ענותו היתה אמתית, פשוטה, טהורה, מבעית, תמימות סדושה, שלא נמצא דוגמתה בחכמי עמנו המצוינים. הוא לא היה אדם יודע את ערכו המרובה, ובחר בענוה מתוך השקפה מוסרית, אלא כי בענותותו המבעית והתמימה, לא ידע מה היא גאוה, וכי אפשר לאדם להתגאות.

רבנו רש"י היה פאר הדור, ולא רק כמובן הרגיל, כמו שהיו בני דורו, אשר שאבו מימי תורתו רגילים לתארו ולסמנו, כי אם גם כמובן המוסרי. בדורנו אי אפשר לנו לצייר בהשגתנו אדם כמוהו, איש יושב באחת הפנות, אינו נדחק דעמוד במקום גדולים, איננו יוצא לשוק החיים, ואדם כמותו ישפיע בכח הצבור, ודבריו יהיו נשמעים בלי שום סרוב ומאון מצד בני דורו.

בטבע רבנו רש"י לא היה אף נדנד קל של תאוה לשלמון ושררה, הן חומרית הן מוסרית. לא ידע, אף לא חפץ למשול, להתנהג ברבנות וגשיאות, להכבד על פני העם, ואם כל זה ידע העם, כי לאיש המצוין הזה, מצוין בתורתו, מצוין במוסרו ובמדותיו, נאה למשול, הוא ראוי לגשיאות ורבנות, דבריו ראויים להשמע ולהתקבל, השפעתו היתה יוצאת מאליה, בני אדם היו נשמעים לו כשם שהם נהנים לאור החמה ולרית הפרחים, בלי התעצמות מצדו. מבלי להרים קולו, זכה שמכל אפסים המו און לשמוע אמריו כי נעמו, אשר היו מפכים כמו מעין טהור. דבריו המלאים חכמה ושכל טוב, מפיקים יראת שמים אמתית, צניעות וענות חן, נכנסו מאליהם אל לב השומעים ונתקבלו באהבה כגשם נדבות משמח לב ומשיב נפש. רבנו רש"י לא היה לבד מורה לעמו, אלא גם יועץ טוב דובר שלום חבר ורע נאמן, מעולם לא נזרק צו מפיו אלא דברי אהבה ואחזה עצה טובה ונאמנה, נובעת מלב אוהב ואיש חסד.

ג

כותבי הדורות משערים, שכאשר רבנו רש"י שב אל עירו מנוהו קהל עדת מרויש שיהיה חבר לבית-דין, ובתשובה אחת חתום עם חברו ר' זרח ב"ר אברהם שחתם בראשונה, בטח היה הוא גדול בשנים מרש"י. אולם לא מהרבנות מצא פרנסתו,

כי אם כאשר הבאתי למעלה ממסחר היין שהיה בקי בו ובלקטת ענבים ובדריכתם (האורה ב' נ"ה, בראשית מ' י', ב"ב י"ט).

בנים לא היו לרבנו רש"י, כי אם בנות, אשר השיאן לתלמידי חכמים גדולים וראה בנים דבנותיו, אשר המשיכו את עבודתו הרוחנית, ומהם גדולי התורה בדורות אחריו. את האחת מרים השיא לרבי יהודה בן נתן (ריב"ן)⁽¹²⁾ ואחת יוכבד השיא לר' מאיר בן שמואל מרומריג⁽¹³⁾ והוא היה אב לשלשה רועי ישראל ובת אחת. האחד רבנו שמואל (הרשב"ם)⁽¹⁴⁾, השני רבנו יצחק⁽¹⁵⁾, והשלישי ר' יעקב הנקרא רבנו תם⁽¹⁶⁾ ואחותם היתה אשת רבי שמואל בן רבנו שמחה⁽¹⁷⁾ מויטרי בעל המחבר ס' מחזור ויטרי, תלמיד רש"י. ובתו השלישית אשר לא נודע לנו שמה וגם שם בעלה, אך זאת נודעה לנו שהיה להם בן ת"ח ושמו רבנו שמעיה⁽¹⁸⁾ (מרדכי חולין).

⁽¹²⁾ רבי יהודה ב"ר נתן מגנצא, הוא אשר השלים את פרוש רש"י על מס' מכות והוא אחיו של רבנו אליעזר ב"ר נתן, נודע בשם ראב"ן, וחבר ס' אבן העזר, הוא ס' הראב"ן, וחבורי הלכות על מועד, נשים, נויקין ושאר ספרים, והיה גם מבעלי התוס'.

⁽¹³⁾ רבנו מאיר מרומריג (עיר אצל מגנצא) היה אביהם של גדולי העולם: רשב"ם, ר"ת וריב"ם. הוא היה גם רבם, והמה שאבו תורה מפיהו ומביאים הרבה ד"ת ממנו בספריהם. וגם נהג ישיבה בעירו ור"ת בתשובותיו מביא "קבלתי מאבא מאיר שקבל מרבותיו", הם גאוני לותר.

⁽¹⁴⁾ רבנו שמואל ב"ר מאיר היה במקום אביו בעיר רומריג, והוא היה הגדול בשנים משני אחיו ריב"ם ור"ת. הוא היה חסיד גדול, עד שמרוב חסידותו לא הגביה עיניו, והיה פשטן גדול, בחשבו כי הפשט הוא אחד מיסודי הפרדס, וזה לשונו בפרושו עה"ת (בראשית ל"ז): "הראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחר הדרשות, ומתוך כך לא הרגלו בעומק פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתוכחתי עמו ולפניו, והודה לי שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטים המתחדשים בכל יום", וחבר פרוש כמעט על כל התנ"ך ופרושו על התלמוד מס' ב"ב מדף כ"ט עד סופו, על פסחים מדף צ"ט עד סופו ועוד על איוה מס' שלא נדפסו, ונזכר גם בין בעלי התוס'.⁽¹⁵⁾ רבי יצחק ב"ר מאיר המכונה ריב"ם כנראה היה ג"כ תלמיד רש"י. ממנו לא נודע הרבה.

⁽¹⁶⁾ רבי יעקב תם אחד מגדולי בעלי התוס' בצרפת, נולד בעיר שגר בה אביו, רומריג. ולמד אצל ר' יוסף טוב עלם ואצל אחיו הגדול רשב"ם, ואחר מות אביו נהג ישיבה בעיר מולדתו. וביום שני של שבועות בשנת ד' אלפים תתקכ"ד התפשטו נוסעי הצלב על עיר רומריג ובאו גם אל בית ר"ת ויבזו את כל אשר לו, ס"ת קרעו לפניו לקרעים ואותו דנו למיתה ויפצעו אותו. וכפסע היה בינו לבין המות, לולא עמד אחד משרי החיל להציל אותו, כי הבטיח בערמה להרוצחים להביאו במסורת דת הנוצרים או להשיבו לידם אם לא יקבל דתם. אחר המאורע הזה התישב בעיר טרויש, ושם עמד בראש אספת הרבנים בעיר הזאת ועשו שם תקנות לחזוק הדת. ובשנת ד' אלפים תתקל"א כ' סיון נשרפו שלשה צדיקים על קדוש השם בעיר בלויאש בצרפת, ואותן היום קבלו כל יושבי צרפת ואנגליא ליום הספד ותענית, וימים אחדים אח"כ נפטר לעולמו רבנו חם. תלמידו ר' חיים כהן היה אומר אלמלא הייתי שם כשנפטר ר"ת הייתי מטמא לו, שאותו היום בטלה קדושת כהונה (תוס' כתובות ק"ג). — ר"ת היה עשיר גדול והיה קרוב למלכות. תלמידיו עלו למספר הרבה. ובפרק אחד למדו לפניו שמונים תלמידים, וכל אחד הגיע לחוראה. חבר ספרים הרבה, ס' הישר וס' פסיקתא וכתב מחזור על דיני תפלות והיה פיטן גדול, הפיוט "ציב פתגם" הוא ממנו.

⁽¹⁷⁾ רבי שמואל ב"ר שמחה בעל המחזור ויטרי, תלמיד רש"י, ומת בשנה אחת עם רבו. ממנהו לא נודע לנו.

⁽¹⁸⁾ רבנו שמעיה אחד ממכדי רש"י, בן בתו הצעירה. בשם הגדולים לחיד"א מביא, ר' שמעיה מפרש מס' מדות, והיה גם תלמיד זקנו רש"י ז"ל.

בין ידיעותיו של רבנו, היה לו גם יד ושם בספרי הקבלה אם כי ספרי דרבי שמעון בר יוחאי עוד לא נתפרסמו, אולם כבר היה נודע "ספר היצירה" "פרקי דרי אליעזר" "ספרי היכלות" ושאר ספרים כאלו, אשר רבנו רש"י מזכירם בפרושו.

אין לך דבר קטן או גדול, אשר רבנו לא ירד לעמקו, ולפרשו נאות ומקובל, אשר כל אחד לפי שכלו יבין דבריו, ואין לך מסציע בכל מיני מלאכות שלא הבין לפרש הדברים לשבר את האוזן, כמומחה ידבר במיב כמה מלאכות כמו מביעת מ ט ב עות, "מטבעות העשויין על ידי רושם" (בראשית ל' כ"ז) "זוזים עגולים מוכנים לצור עליהם צורה דחותם" (ב"מ מ"ד). מלאכת נפחים "שכלי מתכות חס, ונותן לתוכו צונן, מחזקים את הכלי וזהו גמר מלאכת הצורפין, שרתיתח האור מפעפעתו וסרוב להשבר, והמים מצרפין פעפועיו" (שבת מ"א). מלאכת חקיקת אבנים: "דרך חוקקי אבן בחצבו בצור, ואח"כ יעבירו עופרת עליהן לתת לאותיות מראה שחרחרות, אבל עמ של עופרת רך היא אצל האבן" (איוב י"ט כ"ד). מעשה זכויות: "כלי זכויות שעמלן ברוחו של אדם, כשהוא עושה אותן, יש לו שפופרת ונופח לתוכו, וכן נשמע מפי האומנין" (סנהדרין צ"א). תקוני האניות: "הרבה כרכים יושבים על הים ואינם מקום נמל, ואין הספינות יכולות לטרב אליהם" (יחזקאל כ"ג ג'). תרן: "עץ זקוף וגבוה תקוע בספינה שבו תולין המפרס, ובו נקבים בראשו, שחחבל שמושכין בו הספינה נכנס ויוצא בו, וסרש רחב בראש השני של הספינה אל מול התרן ובו מהפכין את הספינה לכל צדדיה, ורב החובל אוחו בו ומכוון אותו אל הדרך, ובלשון משנה קברניט" (יחזקאל כ"ז ה'). ציד עופות (תהלים ק"ט ו') ותכסיסי מלחמה (ש"ב א' כ"א ושאר מקומות בתנ"ך) ומטבע מחס וחיות (ישעיה י"ז נחום ג' י"ז) כלכלת דגים, ותרבות דבורים (ישעיה ה' ל"ו). שופטים י"ז מ'). -- (ליפשיץ—רש"י).

ד

רבנו שלמה היה איש המופת במעלות הרוח ומדות הנפש זכות הנהגה, וצדקה וחסד בכל דרכיו, עולם היהדות כלה מני אז ועד היום, יביט יתבונן בו כעל חזון איש מעולה במעלות סדושה וטהרת הנפש, הנפש הטהורה והזכה מכל שמץ דופי וחטאת, ומלמד דעת התורה ועמק העיון, רוח חן וחסד שפוכה על דבריו בתשובותיו לשואליו.

אחרי מות חכמי לותר ושם רבנו שלמה נודף למרחוק, ע"כ נהרו תלמידים רבים מערי צרפת ואשכנז אל בית מדרשו בעיר מרויש, כי כלם ראו בו האיש הממלא מקום החכמים האלו ששמשו בבית מדרשו של רבנו גרשום מאור הגולה ז"ל. רבנו כנפשו העדינה חבב את תלמידיו, והיה להם כאב נאמן, ונהל אותם על מבועי התורה והתלמוד, וגם חלק להם מן מדותיו הנעלות והיקרות, וכל ספרי רבנו נתהוו בעת חידותיו על תלמידיו, ויש לשער שחלק גדול מעותותיו התעסק בלמוד תורה שבכתב, כאשר אנחנו רואים יצא פרושו על התורה כסולת מנופה מכל פרושיו

שחבר, והאיר את עיני ישראל במאור התורה עד עולם¹⁹). והבאים אחריו דקדקו על כל מלה ומלה ועל כל אות ואות מדבריו²⁰) ומעולם לא זכה כל מפרש ומבאר כתבי הקודש להתפשט ברבים, ולהיות קנין כל קוראי ספרי קודש, כמו שזכה פרושו של רש"י. ואין לך ספר מספרי הקודש בדפוס, שלא יהיה פרוש רש"י בצדו. וביחד התלכדו כאחים תאומים, ומדושתם של ספרי הקודש האלו, חלה גם על הפרוש הזה ויקדש בעיני כל העם.

תלמוד בבלי בימי רבנו רש"י היה יקר המציאות, מרם היתה המצאת הדפוס, ואשר אך נכתב בכתב על קלף, כי גם הניר עוד לא היה, ונקל לתאר לעצמו העבודה והזמן לכתיבת כל מסכת ומסכת, והכסף הרב שעלה על שכר הכתיבה והקלף, ואיך קשה היה לפני הרב ולפני התלמידים, שהיו נאלצים לכתוב עצם התלמוד, וגם הפרוש שעשה עליו הרב, ע"כ מה שכתבו לא כתבו בספר מיוחד, אך קונטרס קונטרס לבדו. וגם פרוש רש"י על תלמוד בבלי נקרא בשם קונטרס, וגם מלפניו בשיבת רגמ"ה ותלמידיו ר' אליעזר הגדול ור' יצחק בן יהודה העלו פרושיהם בכתב בשם קונטרס.

רבנו שלמה, אשר בשכלו הכביר ובתבונתו הגדולה צלל בים התלמוד וספרות המדרשית וכל רז לא אנס ליה, הוא באר לתלמידיו את ספרי התלמוד בטוב טעם ודעת, הוא שגן את התלמוד, והרבה לקרות בו, לצרפהו ולבארהו עדי לא נשאר בו מקום אשר לא בארהו היטב, ולהגיה מכל טעותים אשר נשתרבבו בספרי התלמוד, למשל רגמ"ה הוציא לאור (ע"י כתיבה) ספרי הש"ס מוגהים, והמיל חרם על המעתיקים בלי לשנות גרסתו. אבל רש"י מצא כי אחר שסבע רגמ"ה את גרסאותיו, נמצאות גרסאות אין מספר שאין להם שחר והן משחיתין כונת התלמוד. ע"כ ערך נוסחא על נוסחא ובירר ותיקן הגורסא על פי הכרעתו. פרושי רש"י עלו על כל פרושי המפרשים שהיו לפניו. ובצדק יאמרו עליו, כי לפניו לא קם כמוהו מורה דרך ומאיר נתיבות ים התלמוד בפרושו בלשון צח וקצר, כתובים בשפה מלילה תלמודית מדוקדקת ומצומצמת לנושא הענין.

ה

רבנו שלמה דקדק עוד על כל דבור ועל כל אות שכתב בפרושו, שיצא ממנו דבר מתוקן ומקובל. וכל דבר מדבריו שקל על מאזני השכל והתבונה, כי הוא חונן במתת הרוח לזקק ולזכך את דברי התלמוד, לתת את נפשו בנפש המבין

¹⁹) ר"ת נכדו אמר: מה שפירש אדוני זקני את הש"ס, אף אני אעשה זאת; אבל פרוש המקרא, לית בחילי, כי לא אוכל עשוהו (שם הגדולים בערך רש"י).

²⁰) יש כמה מקומות ברש"י, על התורה, שהם קשי הבנה. לרוב נתהוה הדבר על ידי טעות המעתיקים, ואצל הרב מר אברהם ד"ר ברליגר, שהוציא לאור פרש"י מדויק אחר הרבה כ"י ודפוסים שונים, נחרצו כמעט כל הקשות. וכן בפסוק "ויתנכלו אותו להמיתו" (בראשית ל"ד י"ח) שרבים מקשים בו, מביא הגירסא אתו כמו אתו, כלומר: אליו.

והתלמיד, ובמלה אחת או פתגם קל הוא מיישר מעקשים, מתרץ הקשיות, ומפיץ אור חדש על פני שיטות וסוגיות שלמות.

מעלותיו של רש"י אינן נכרות רק ליחידים, כי במלה אחת יכול ללמד לפעמים תירוץ על חבילות קושיות (שם הגדולים בשם ספר ישן) ובפתגמיו "הלכך" "כלומר" "כדמפרש ואזיל" הוא מחנך את התלמידים ללכת בדרכי ההשתכלות השלמה. איננו מביא את פסקי הדינים, ברצותו לברוח מאריכות, ומכל מקום אנחנו יודעים, שאם יאמר רש"י "אמר" "אמר" "תניא" לראיה על דבריו, נראה מזה שבכל זה אין הלכה שמביא מוסכמת, ובמקום שהוא מסתייע מהלכה ואומר "דקיימא לן" הוא מחליט את פסק הלכה.

אופן ההסברה של רבנו רש"י וסגנונו הנעים, מיוחד במינו, קל ועמוק יחד. שיטתו הלמודית, צחות לשונו, הרצאת דבריו היא פשוטה אולם גם עמוקה, ערוכה למתחילים ולמבינים. רבנו לא היה מפרש ומבאר במובן הרגיל, אלא מורה דרך פדגוג אמץ מסביר ומאיר עיני הלומדים את דבריו בין גדולים ובין קטנים. הוא לא באר את הסתום אלא פקח עיני המוראים, כי יעמדו על אמתת הדברים מאליהם. הוא סייע ועזר להתפתחות כח הבנה, שכלו מתפתח ועיניו נפסחות, ודעתו מתהדרה, הוא איננו אומר למתחילים כך וכך כונת הדברים המשים, אלא הוא מרגיל אותם להבין מאליהם, ולהשיב המעקשים למשור.

רבנו רש"י עשה מפרשו על התלמוד שלשה מהדורות. את המהדורה הראשונה חבר על יסוד קבלת רבותיו וקונטרסיהם, והוא הוסיף בחכמתו הגדולה, וכל פעם התקין ווקס כל ענין וכל מה ששמע ואשר חידש הכנים לתוד ספרו. וכל ימי חייו לא פסק לעבוד עבודתו. אם השלים המהדורה האחת מיהר להתחיל מהדורה חדשה, וכן יצא פרושו כסולת מנופה בכמה נפות, ותלמידיו הרבים העתיקו את דבריו. וכן נתפשטו בכל הארץ והחלו לפלפל בדבריו, וכן קמו בעלי התוס' ששכלו וטרו בדברי רש"י, והעלו פנינים יקרים, אשר נשארו לעזרת תפארת לכל בני ישראל. ומאז ועד עתה מדסקים הלומדים על כל מלה ומלה שברש"י, ויודשו על כל קוץ וקוץ מדבריו כעל התלמוד עצמו. והספרים מענין זה רבו למאות ולאלפים.

פרוש רש"י אשר לפנינו על התלמוד הוא המהדורה השלישית, תלמידי גאוני בבל האחרונים קראוהו "גדול המפרשים, רבנו שלמה מאיר עיני הגולה", והגאון רבי משה אבן דאנון⁽²¹⁾ אמר: "כל פרושי צרפתה השלך לאשפתא, חוץ מפרשן דתא ובן פורתא", פרוש: חוץ מרש"י מפרש התורה ורבנו יוסף טוב עלם⁽²²⁾.

⁽²¹⁾ רבי משה אבן דאנון תלמיד מהר"י אביהב, ומהר"ח אלגאזי, אחד מגדולי דורו, מחבר ס' כללים בכ"י.

⁽²²⁾ רבנו יוסף ב"ר שמואל טוב עלם, חי במחוז נרבוניה בצרפת, בדורו של רב האי גאון, והיה מגדולי המפרשים והפיטנים וגם פוסק. רש"י מביא מפרשיו על התלמוד (כתובות י"ד, חולין ק"ד), הוא חבר ס' תקון שטרות המובא בתר"ס (גיטין פ"ה) ועוד ספרים, וחרב פיוטים לר"ה ולשלש רגלים וגם סליחות וקניות.

ממהדורה השלישית נחסרו איזה מסכתות שלא פרשם רש"י עוד הפעם או שלא נשלמו במהדורות הראשונות, ונשלמו מחתניו או מאחד מנכדיו, או מתלמידיו. כמו, מס' מכות עד דף י"ט הוא מרש"י, ומשם ואלך נשלם ע"י חתנו הריב"ן. מסכת עדיות איננו מרש"י וגם על מס' מעילה, מס' נדרים, בבא בתרא (מראש פ"ג נתפרשה ע"י נכדו הרשב"ם) מכות המה כלתי נשלמים, והנשלמים המה: ברכות, שבת, עירובין, פסחים, ביצה, חגיגה, מו"ק (רבים מפסקים אם הפרוש על מו"ק ותענית הוא מרש"י, אולם יכול היות כי המה ממהדורות הראשונות, ולא נתפרשו כל צרכן וכוהירות היתירה כמהדורה האחרונה), ר"ה, יומא, סוכה, מגילה, תענית, יבמות, כתובות, קידושין, גיטין, סוטה, ב"ק, ב"מ, ע"י, סנהדרין, שבועות, הוריות, זבחים, מנחות, בכורות, חולין, ערכין, תמירה, נדה. נזיר ובריתות ג"כ לא נודע אם המה מרש"י.

מספרי רש"י האחרים ראוי להזכיר את תשובותיו הרבות. והן על פי הרוב אינן ספרים בפני עצמן כי אם מפוזרות בין הפוסקים שחברו תלמידיו. והן: "הפרדס", "האורה" (ספר האורה נדפס מכ"י ע"י החכם מר שלמה בובער מלכוב עם מבוא גדול בשנת תרס"ה), מחזור ויטרי, ספר אסור והיתר וס' הסדרים, כ"י, פרוש על אבות, פרוש על בראשית רבא, סידור רש"י כ"י (מובא בתו"ס פסחים קי"ד) שיר על אחדות הכורא, כ"י, אשר נמצא בבית אוצר הספרים לדי רוסא בפארמא.

ך

כאשר הבאנו למעלה, נהרו לבית מדרשו של רבנו רש"י תלמידים מכל נפות צרפת ואשכנז, ואף מארצות הסלאבים באו הרבה תלמידים, לשאוב מכאר תורתו של רש"י. בטח לא כלם עלו למדרגות גבוהות במעלות התורה, אם כי הקשיבו לקח מאת גדול התלמוד כרש"י והרבה מהם אם כי היו גדולי התורה, במשך העת נשתכח שמם; אך אחדים מתלמידיו נודעים לנו: חתניו ר' מאיר ור' יהודה בן נתן. גם ר' יוסף ב"ר יהודה היה תלמיד חבר לרש"י, מזקני תלמידיו היו ר' שמעיה נכד רש"י הנזכר, ור' יהודה ב"ר אברהם, נכדיו ר' שמואל ור' שלמה ור' יצחק בני חתנו ר' מאיר, ר' שמחה מויטרי בעל מחזור ויטרי, ר' יוסף קרא, ר' יעקב ב"ר שמשון (שעסק בחכמת התכונה עד כמה שהיה אפשר בדורו) ר' שמעון, ר' מתתיהו בן משה מפרין, ר' שמואל בן פריגורוס, ר' עזריאל בן נתן, ר' שמעון ב"ר שמואל, ר' יצחק ב"ר אשר, והרוב מהם היו מבעלי התוספות, (רבנו תם לא למד מרש"י כי אם מאביו ומאחיו הרשב"ם ועוד).

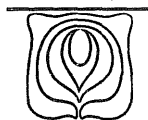
רבנו רש"י חבר גם הרבה פיוטים, כמו בסליחה "אז טרם נמתחו" חתום שמו בראשי החרוזים, שלמה בר' יצחק וכן בסליחה, "ה' אלהי צבאות", ובכמה סליחות חתום שמו אך בשם שלמה לבד. ומפסקין אם המה לרש"י או לבעל הפימן ר' שלמה ב"ר יהודה, שג"כ חבר הרבה פיוטים (רז"ה במבוא למחזור של ר"ה). בהיות רבנו שלמה בן שלוש שנים החל ללכת בגולה לכפר בזה את הצער שהצטער אביו בשעה שהטיל את האבן המובה לים (ראה למעלה) וגם לתור ולדעת, אם ימצאו פרושים יותר טובים ונכונים מפרושי וקונטרסיו, ובדרכו עבר דרך

ארצות איטאליא, יון וארץ ישראל וגם סבב הארצות מצרים ופרס. האגדה תספר כי בעת גזרות תתנ"ו, קרו הרבה צרות ורעות לעם ישראל במדינת צרפת ואשכנז בימי מסע־הצלב, והיה אז הגבור גוטפריד מבויללון, אשר גם הוא הלך ללחום מלחמת מצוה נגד הכופרים במשיחו, וגם לאזניו הגיעה גדולת רש"י, וחכמתו ושמעו גדול גם בין העמים, וגם כי איש קדוש הוא, וישלח הגבור הזה לסרוא אותו. וימאן רש"י לשמוע בקולו, וילך הוא אצלו. וכאשר בא אל בית מדרשו, מצא השערים וגם הספרים פתוחים ואין איש בבית, וקרא בשם רבנו, והוא השיב לו ושאל אותו: מה אדוני מבקש? אמר, יש לי מה להתייעץ אתך, ואל תירא ממני, אני לא אגע בכך לרעה. התישב רש"י לפניו ויכרע לפניו, והשר הקימו ואמר עתה ראיתי גדל כחך וחכמתך, ע"כ תיעץ אותי לאמור: הכינותי עם רב, פרשים ואניות, ואני הולך ללכוד את עיר ירושלים, ולנצח הישמעלים, לכן הודעני דעתך ואל תפחד. אז השיב לו רבנו רש"י בדברים מעטים: "אתה תלך ותלכוד ירושלים, ותמלוך עליה שלשה ימים, וביום הרביעי יגרשוך הישמעלים ותברח ותבוא לעיר הזאת עם שלשה סוסים". ויתמרמר השר מאד, ואמר, "אולי אחזור אך עם ד' סוסים, אז איסרך קשה, ועמך כל היהודים בצרפת"! וכן היה כאשר נבא לו רש"י, וישב עם ג' סוסים, לבד סוסו שרכב עליו. אולם בעת בואו לשער העיר, נפלה אבן ממשקוף השער והמיתה אחד משלישיו וסוסו (שלשת הקבלה).

יש לשער שמפני סבת המהפכה שהיתה אז בארצות צרפת ואשכנז, העתיק רבנו רש"י אהלו מעיר טרויש לעיר וירמיזא. ויש קבלה, שבעיר הזאת היה מדרשו של רש"י בבית הסמוך לביהכ"נ, ועומד שם עד היום הזה.

רבנו שלמה לא האריך ימים שמה. ובשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות וששים וחמשה לבה"ע, בעת למדו מס' מכות ועדי הגיעו עד דף י"ט, נסתיים פרושו בתיבת "טהור", ויצאה נשמתו בטהרה. ומשם ואילך פירש המס' הזאת חתנו הריב"ן ז"ל כאשר הוא בעצמו כותב שמה "רבנו גופו טהור, ויצאה נשמתו בטהרה, לא פירש יותר. מכאן ואילך לשון תלמידו רבי יהודה ב"ר נתן.

קורות האיש הדגול מרבבה הזה נכתבו בהרבה ספרים שנתחברו בענין זה, אולם אין גם אחד כותב בביור איה מקום מנוחת רבנו רש"י ז"ל, ואמנם לא ידע איש את קבורתו עד היום הזה.

ב

תולדות הרמב"ם

ס

רמב"ם

כמו בימי החורבן ראו חכמי הדור, כי לא תוכל להיות תקומה לעם ישראל אך על ידי התורה, וכן בכל עת שתספו הצרות על עם ישראל, התעוררו חכמיו וראשיו, לחזק את היהדות באופן כזה, אשר תעצור כח לעמוד מפני כל נסיון, ועמל ותלאה אשר ימצאו להם לעתים, במקומות שונים, ולהשאיר בתקפם בעצם תומם וללחום נגד כל המכשולים והפגעים והרדיפות, אשר ימצאו להם אויביהם בנפש בגלוי ובסתר. וע"כ עסקו בבנין המבצר והחומה לחסותם, והיא חכמת התורה הצרופה לחזקה ולאמצה, באספם את המסורות וחקים ומשפטים והמנהגים באמונה והדת. וגם המה הם שָׁכְנו היסוד מוסד לחזקת האומה ולעצור כח עד היום הזה.

ואחד מגדולי החכמים אשר הציב לו למטרה לחזק הבנין הזה, ואשר כל המכשולים לא עצרוהו מעבודתו התמה, היא האיש רבנו משה בן מיימון, נושא התולדה הזו.

רבנו משה (נודע גם בשמו הערבי, אבן ערמאן מוזה בן מאימון עוביד אלה) נולד ביום י"ד ניסן שעה אחת ועשרים רגעים אחר הצות, בשנת ארבעת אלפים ושמנה מאות ותשעים וחמשה. לב"ע בעיר קורדובה⁽¹⁾ לאביו רבי מיימון בן יוסף הספרדי⁽²⁾. אביו היה חכם בחכמת התורה אשר למד מאבותיו שהיו ת"ח וגדולי העם מדור דור, וגם היה אבי רבנו משה חכם בשאר מדעים, כחכמת הנדסה והתכונה וחבר ספרים בחכמות הללו, והיה אחד מדייני עיר קורדובה.

רבנו מיימון למד את בנו, אשר הכיר את תכונת נפשו והכשרון שבו, כתבי מודש. תלמוד וכל מקצועות תורת היהדות, הוא המביע בלב העלם אהבה עזה, ותשוקה

⁽¹⁾ עיר קורדובה (Cordowa) במחוז אנדלוסיא בספרד, כבר במאה השמינית לספ"ה, ישבו שם יהודים בשכינה מיוחדת, ושם היו עושים מסחרם במשי ומכירת עבדים, היהודים והישמעלים התיחדו יחד בעניני החכמות והמדעים. שורעו הקליפים ביסוד האקדמיא בקורדובה. ושם היה הרבה מגדולי וחכמי היהודים, כמו: ר' חסדאי אבן שפריט, שהיה שר האוצרות למלך, ר' מנחם בן סרוק ועוד.

⁽²⁾ רבי מיימון אבי רבנו היה נצר מגזע היחס, משוע יהודה ממשפחת רבנו הקדוש, ובחתימת פרוש המשנה להרמב"ם, כתב רבנו משה בעצמו יחוסי, וזה לשונו "אני משה בן הרב הדיין רבנו מיימון, בן החכם הגדול רבנו יוסף בן הרב רבנו יצחק, בן הרב הדיין רבנו עובדיה, בן הרב הדיין רבנו שלמה, בן הרב רבנו עובדיה בן הרב הקדוש רבנו יוסף, בן החכם רבנו עובדיה. ובסוף ס' מלחמת מצוה כותב בן הרשב"ץ, כי הרמב"ם היה מזרע דוד המלך ע"ה, רבנו מיימון הדיין אבי הרמב"ם, חבר גם הוא פרושים על התלמוד ככתוב בהקדמת הרמב"ם לפרוש המשניות מס' זרעים, וקבצתי כל אשר בא לידי מפרושי אדוני אבי ז"ל", וגם חבר ס' בדיני תפלה ומועד בלשון הגרי.

עצומה לחכמה ודעת, והיא עורר רגשי לב הנער הזה, לחיי חרוח ורוממות הנפש, אולם לא ארכו להם ימי המנוחה והשלוה.

כמעט מלאו להעלם משה שלש עשרה שנה, קמה עת צרה ליעקב, וימי תלאות ורדיפות אין מספר, כי עם האלמיהאדין הוא בעל אמונת מחמד חדשה, שרדפו בקנאותם לדתם, כל דת אחרת, הבקיעו לעיר קורדובה ויגזרו ישמד או גלות על כל יושביה, ובכל מקום העבירו קול לאמור: כיהודים כנוצרים חקה אחת להם, יקבלו עליהם את תורת האיסלם או יעזבו את הארץ, וכל אשר לא יעשה אחת משתי אלה יומת, וכל רכושו יחרם לאוצר הממלכה, ואלפי יהודים מכרו קניניהם כמעט בלא מחיר, ויצאו המה ונשיהם וטפם לנוע ולנוד, עד אשר ימצאו להם מנוח. ואז נסגרו הישיבות המפוארות וכל בתי תפלה הנהדרים אשר עמדו לתלפיות, היו לשלל לאויביהם, והרבה יהודים נפוצו לכל רוח.

אז בין יושבי העיר הזאת, יצאו בגולה רבי מיימון עם בנו משה ואנשי ביתו, בעזבם את כל הונם ורכושם, והלכו כאשר הלכו באין מטרה, ונדרו מעיר לעיר וממדינה למדינה, ובעצם ימי הנדודים והטלטולים, והנער משה הולך וגדול בחכמה ותבונה, ויצא מזמן הילדות לזמן הבחרות.

אם כי בגולה הלך הנער, ריחו לא נמר, ובכל אשר עבר על ראשו צרות רעות ורבות, לא פעל על רוחו לרעה והוא התרועע עם חכמים יודעי תורת חכמות הנדסה והתכונה, אשר כבר אביו למדו החכמות האלו, וגם התחבר עם חכמי הפילוסופיא, ובכן סגל לו העלם אוצרות חכמות האמת, ובבינתו היתרה העמיק והרחיב את ידיעתו בתורת ה' תמימה. שכלו היה בהיר וצח בר הגיון המשפט ושכל הישר. וכן נדרו והלכו רבנו מיימון וביתו ולא מצאו מנוח.

הרב הגאון הקדוש רבי יהודה אבן שושן (הכהן³) היושב בעיר פאס⁴ אשר בארץ אפריקא גמרו אומר להשים פעמיהם אל מקום שבתו, ויקח רבנו מיימון את כל ביתו ובתוכם שני בניו, משה ואחיו דוד ויסעו עירה פאס, רבנו מיימון ובנו דוד שלחו במסחר ידיהם, להמציא מרף לביתם, והעלם משה הקשיב לקח מאת הגאון רבנו אבן שושן הנזכר, בהלכות התלמוד, אם כי גם שמה שררה חמת המציק על היהודים לקבל עליהם את אמונת מחמד, אולם בסתר דבקו באמונת השם, ועסמו בתורה ובכל חכמה ומדע, וכן התרועע רבי משה עם הפילוסופים וגם הרופאים הערביים, ולקח לקח גם

³ רבי יהודה הכהן אבן שושן, אחד מגדולי הדור וחכמי במדינת אפריקא בעת ההיא, ובעת הרדיפות שהיו בעיר פאס, הומת על קדוש השם, גם על רבנו משה עבר כוס הזה, אך הוא נמלט בעזרת השם ע"י החוקר הערבי אבי על ערב אבן מושע

⁴ עיר פאס ונכתבה גם פיץ (Fez) עיר עתיקה, נבנתה זה יותר מאלף שנה ובה גרו יהודים, נוצרים וישמעעלים, והיה שלום ביניהם, וגם הממשלה הטיבה להם. ומשם יצאו חכמים אנשי שם, כמו רב אלפס ושאר חכמים, אולם גם שם סבלו היהודים הרבה. עתה גרים שם איזה אלפים יהודים ויש להם בתי ישיבות ובתי מדרשים.

מפיהם, ורכש לו הידיעות האלו עד תכליתן, אולם ביותר עסק בחכמת התורה והתלמוד ויעבור בשקידה נפלאה בפרושו על המשנה, וכו' הכנים את כל תוצאות מחשבותיו, ופרי השקפותיו ונסיונותיו בימים ההם⁵

ב

בעת הזאת קם חכם אחד, וגזר אומר, כי כל היהודים המתחפשים כמאמינים בתורת האיסלם, דינם על פי תורת היהדות כדין מומרים עובדי עבודה זרה, וזאת החריד לבות אלו האנוסים עד מאד, ותרפנה ידיהם וילכו קודר ושחוח ממכשול לב ועונם הגדול הרובץ עליהם, כפי דעת החכם הזה. ובני המון העם, בשמעם כי בהחזיקם במצות תורת היהודים בסכנת נפשם אין להם חלק באלקי ישראל, חשבו מחשבה זרה, להפך כלה את בריתם עם היהדות. כאשר שמע זאת רבנו משה מצא חובה לנפשו להגן על אחיו האנוסים בצרה, ויכתוב מגלת ספר להפוך בזכות האומללים ההם, ולשים בלכם תקוה ואחרית טובה ביהדות. ובמגלתו שחבר בלשון ערבי, הוכיח צדקת משפטו, למען ישמעו כל בני העם הישראלי האנוסים, וכבדו ראיות והוכחות מן התלמוד ביטל דברי החכם הקנאי הזה ואמר, כי בשעת הסכנה מותר להתחפש במסווה אמונה אחרת, כמו שעשו רבי מאיר, ור' אליעזר בן הורקנוס, שזה האחרון אמר דבר הנשמע לי שני פנים, בשעה שנתפס למינות (מדרש סהלת, ומס' עבודה זרה פרק א') כי אין אנוסים אותנו כלל לעבוד איזה עבודה זרה, והשמד הזה אשר אנחנו בו, אין אנו מראים שנעבוד עבודה זרה, כי אם שנאמין מה שהם אומרים בלבד, ונתאמת אצלם שאין אנו מאמינים בלבנו מה שמוציאים בפינו, אלא נרמה בו את מלכם (הכליף), ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו.

ולא בלבד באגרותיו כי אם גם בדברים טובים ונחומים חזק רבנו משה את לב אחיו בצרה. ויאמין לבם להיות דבקים בתורת מורשה, ולחכות לקץ הגאולה ויישועה, לצאת מארץ השמד ולהמלט לארץ שלום. וכמעט היה רבנו משה בכל רע, וכבר נתפס למלכות כמסית את המאמינים לבגוד באמונת מחמד, וכפסע היה בינו ובין המות, לולא נמצא לו אז מליץ יושר, המשורר הערבי אבי אל ערב אבן מישע, אשר דבר עליו טוב ויצילוהו ממות. אז גמרו בני משפחת רבי מיימון לשים מן לענוי נפשם, להמלט מארץ הדמים הזאת. ובשנת תתקכ"ה כרביעי לחדש אייר, בליל השך ואפלה, ירדו כל בני המשפחה היקרה הזאת באניה, לשאת אותם ארצה ישראל. חמשה ימים עברו בני משפחת מיימון דרך ים הגדול (התיכון) וביום השישי עבר עליהם

⁵ בחתימת פרוש המשנה להרמב"ם, כותב: התחלתי לחבר פרוש המשנה. ואני בן כ"ג שנה, והשלמתי במצרים ואני בן שלשים שנה, שהיה אלף תע"ט לשטרות (היא ד"א תתקכ"ה לב"ע). ראה סדר הדורות,

ובעת שהיתה משפחת מיימון בפאס, כתב אבי רבנו את אגרתו הידועה, אגרת התנחומים, בשפת ערבית, ששלח לכל קהלות ישראל בצפון אפריקא, לחזקם בצרתם להשאר נאמנים לה', להשתדל בתורה ומצות, כמדת האפשרות בימי שמד כאלו, מבלי לסכן נפשם. בפרט להתפלל שלש פעמים ביום ולכל הפחות תפלה קצרה (חמדה גניזה).

נחשול של ים, רוח סערה וסופה הכה גלים בלב ים, והאניה חשבה להשבר. רבי מיימון ובני משפחתו התפללו אל ה', ורבי משה נדר לאלפי אבותיו להקדיש את שני הימים (ד' אייר יום שבתו על האניה ויום העשירי, יום הסערה) האלה לתורה ולתפלה, לעשות צדקה וחסד הוא ובניו אחריו כל הימים. — הסערה קמה לדממה. ולקץ חדיש ימים (ג' סיון) הגיעו בשלום לחוף עכו⁶, וירד רבנו משה לעשות את היום הזה ליום זכרון, משתה לו ולבניו ומשפחתו כי הצילהו ה' וימלטהו ממי הים וסערות גליו ומהיותו נטמע בין בני עם נכר. זקני היהודים בעיר עכו חרדו לקראתם ויקבלו אותם באותות כבוד ויקר. כחצי שנה ישבו בני משפחת רבי מיימון בעיר עכו, ומשם אחזו דרכם לעיר ירושלים לשפוך שיחם לפני ה' במקומות הקדושים. וכיום תמים השתטחו על קברות האבות במערת המכפלה, ומשם נסעו מצרימה. בתחלה התישבו בעיר אלכסנדריה ואח"כ בעיר קהירא (פוסטאט)⁷. ירחים אחדים אחרי כואם שמה מת רבי מיימון ואז כבר יצא שם רבנו משה לתהלה, וארצות ספרד ואפריקא שלחו אליו אנרות תנחומים.

רבנו משה ואחיו ר' דוד יסדו ביחד בית מסחר באבנים טובות ומרגליות, אך במסחר הזה עסק ר' דוד לבדו ונסע למרחקים לרגל מסחרו, עד ארץ הודו המזרחית. ואת אשר הרויח היה די לכלכל בית שניהם. ובוה היה ביד רבי משה היכולת, לעסוק בתורה וחכמה באין מפריע. אולם ימי השלוח לא ארכו לו, כי הרגיוהו מנוחתו בצרות רבות ורעות, ופגעי הזמן חכריעוהו תחתיו, כי הוכה בחלאים רעים, ואשר אך לאיש כביר כח ואמיץ-לב כרבנו משה, היה די כח ועצמה להתגבר על אידו ושברו. כי מלבד הצרות האלו באה אליו השמועה הרעה, כי רבי דוד אחיו, אהוב נפשו וחמדת לבבו, ירד כאניה לבוא ארצה הודו לרגל מסחרו ונשכרה האניה ונמכע עם כל הוננו ורכושו בלב ים. ויתאבל רבנו משה על אחיו הצדיק הזה אשר היתה נפשו קשורה בנפשו והלך קדר כל היום⁸ ובעצם הימים הרעים ההם קמו מלשינים להכותו בשום לשונם לפני שרי המלכות. כל האסונות האלו, כחצי שדי נחתו בו, הכריעוהו תחתיו ונפל למשכב, ושנה תמימה ארכה מחלתו וחיוו כמעט לשאול הגיעו.

⁶ עכו עיר בחלקת שבט אשר. אך לא הוריש אותה. בימי בית שני הוסב שמה לשם (Psofemois) וכעת נקראת בשם (Acre). ומספר חושביה כעת כעשרת אלפים, וביניהם אך יהודים מעטים.

⁷ אלכסנדריה וקהירא המה עירות במצרים. אך אלכסנדריה היא מטרפולין של מצרים, אלכסנדר מוקדן היה מיסדה, והושיב שמה גם מספר יהודים, והמה היו דבקים בתורת משה, ובימי תלמי המלך נתרבה מספר ישראל, גולים רבים באו מא"י, והיו להם סנהדרי גדולה ובית הכנסת גדול היה שם, עד שהקהל לא שמע הברכות מהש"ץ, והיו מוכרחים לפרוש סדין כמו נס, ועליו היתה נרשמת כל ברכה שהזקן אמר בשמנה עשרה בחזרת התפלה.

⁸ באחד ממכתבי הרמב"ם לאהובו וידידו רבי יפת בן מרנא אליהו דיין ורב בעיר עכו, שכרתו ברית אהבה בעת בוא רבנו לרגל נסיעתו עירה עכו, כותב לאמור: והרעה הגדולה שבאה אלי באחרונה, רעה מכל רעה שעברו עלי מיום היותי עד היום הזה, היא פטירת אחי הצדיק ז"ל שטבע בים הודו. ובידו ממון רב לי ולו ולאחרים, והניח בת קטנה ואלמנה אצלי. ונשארתי אחריו כמו שנה מיום שהגיעה השמועה הרעה, נופל על המטה בשחין רע ובדלקת ובתמחון לבב, וכמעט קט הייתי אובד. ועד היום הזה, כמה שנים אני מתאבל ולא התנחמתי, ואיך אתנחם? והוא על ברכי גדל, והוא היה האח והוא היה

ג

רבנו משה, בכל אשר עבר עליו, התאמץ ברוחו ויתגבר על כל מכאוביו וישב לבקש לו דרך לפרנס את ביתו ובית אחיו המת. אולם ביותר הרחיב והעמיק ידיעתו בתורה וחכמה ולהשתלם בחכמת הרפואה, ולעבוד בשקידה רבה בפרושו על המשנה, אשר התחיל בעת נדודו, והשלים אחר מלאת לו שלשים שנה. פרוש המשנה שחבר בלשון ערבית הנקרא "היסראג'ה", הוא הפרוש על כל סדרי המשנה בסגנון קצר לדעת המסקנא של המשנה והתלמוד. ושיהיה לזכרון דברים להלומדים שיהיו משנתם ותלמודם שגורים בפיהם תמיד. הפרוש הזה הוא תוצאת דעת צלולה ושכל בהיר, פרי חכמת לב גאון הדעת, להוליך את המעיין בדרך ישר לא יכשל בו, התכונה המדעית אשר לפרושו מתגלה בפתיחתו הגדולה הנודעת בשמה בין הלומדים: "הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים" וגם לשאר סדרים ומסכתות חבר הקדמות שהמה מורי דרך להשגת תוכנם, ולהמל עסק למודם.

מסכת "אבות" המלאה אמרי בינה ופתגמי מוסר, נתנו לו יד לחשוף זרוע עזו ולהעביר לפנינו כל טובו ויקר תפארת דעותיו הנעלות בהקדמה למסכת זו. "בשמה פרקים" על נפש האדם וכוחותיה, מדותיה הרעות והטובות על חולי הנפש ורפואתן, בהשתמש האדם בכחות הנפש לצד תכלית אחרת, לאמור: בהרחקת לקצה אחרון, איך לכבוש את היצר, ולהיות מושל ברוחו. תכלית השלמות הנפשית ביצירה האנושית. הוא העמיק בחקר אלקי, ושתי הנחות היו תקועות בלב רבנו משה, דעת הפילוסופים אריסטו ותלמידיו, ודעות חכמי התורה ויעודיהם, וכן כללי המדות והמוסר שהורו חכמי התורה, הכו שורש עמוק עמוק בדעותיו. אלא רבנו משה עמד על נקודת השקפה, כי חכמת הפילוסופיא היא חכמה אישית איננה עומדת בבחינה והשקפה אחת, כי אחד משער השערה בענינה ובא רעהו וחקרה, והדעות מתחלפות כל פעם. ולא כן חכמת התורה היא עומדת על בסיס חזק ואמין וכל רוחות שבעולם לא יזיזו אותה ממקומה.

וכן רואים אנחנו, איך נתן רבנו הרמב"ם היתרון לחכמת התורה ואמונת אל אחד לשאר חכמות, בזה אשר הציב שלשה עשר עקרי הדת בישראל ליסוד מוסר שאין להרהר אחריהן.

שם בארץ מצרים התחתן רבנו משה עם איש נכבד אחד משועי ישראל ואשתו אשר לקח היא אשתו השניה, והיא ילדה לו את בנו יחידו אברהם (ראה הלאה בהערה י"ב) אשתו הזאת, היא אחות אבן אלמעאלי סופר למלך, והוא גם הוא לקח את אחות הרמב"ם לו לאשה.

התלמיד, והוא היה נושא ונותן בשוק ומרויח, ואני היתי יושב לבטח, והבין בתלמוד ומקרא, והבין בדקדוק הלשון, ולא היתה שמחה לי אלא בראותיו. ערבה כל שמחה חלק חיי העולם, והניחני נבהל בארץ נכריה כל עת שאראה כ"י או ספר מספריו, יהפך עלי לבי ויעורו יגוני, ולולא התורה שעשועי ודברי החכמות שתשכח בהם יגוני, אבדתי בעיני.

רבנו משה זכה לשם גדול, ראשונה ע"י תלמידיו אשר הקשיבו לקחו ושתו בצמא את דבריו, ויהי בעיניהם כסמל דמות החכמה בעצם תומה, ואחד מתלמידיו שהלך למסעיו לארץ תימן, הרבה שם לספר תהלת מורו הגדול, וישמעו היהודים שמה את שמע משה, וכל מעשה תקפו בתורה, וגבורתו בחכמה, עדי כי לעתות בצרה פנו אליו בשאלותיהם, ודבריו היו להם למנוחת לב, וישגבם ישע.

בימים ההם, תחת מלכות סאלאדן הטוב, היה המצב המדיני בארץ מצרים טוב, והיהודים נחו מהצרות שהיו להם עד הנה, אולם בארצות ערב (תימן) ובאפריקא הדרומית עלה בידי שני קנאים לאמונת מחמד, ואנסו את היהודים לקבל את דתם, וכן הכרחו היהודים שמה, לקבל את אמונת מחמד למראה עיניו, וכן עשו היהודים בארץ תימן, אולם בלבם וכסתר אהלם צפנו אהבתם לדת מורשה, ואשר בהיות יהודי תימן נבערים מדעת התורה, היתה הסכנה כרוכה מאד, כי מעט מעט תחת עול ממשלה קשה, יבעטו בתורת אבותיהם ויסכימו להמרת הדת בפועל, וכיותר נתן יד להפחד הזה, מומר אחד, שקם אז בארץ תימן, ודרש דרשות של דופי על תורת משה והמסורה, ואמנם החלו רבים מהיהודים לפסוח על שתי סעיפים, ורק מתי מספר שהיו חזקים באמונתם. זאת ראה חכם התורה שבארץ תימן רבי יעקב אלפיומי⁽⁹⁾ וירא מאד לבל יתגבר היאוש בלבם, ויתערבו עם המחמדים והיו למושלמים גם ברוחם בצר למו, ע"כ פנה רבי יעקב אל רבנו משה בן מיימון, לבקש ממנו עצה מה לעשות לאמץ לב הנואשים, ולחזק רוחם להיהדות לבל ינאשו מן הרחמים.

לשאלת רבי יעקב אלפיומי, ערך הרמב"ם אגרת נחמדה בלשון ערבית לקהלות תימן. המכתב הוא תשובה לשואלו רבי יעקב, אולם דבריו נכונו אל כל בני העם הישראלי אשר בתימן והמכתב הזה נודע עד היום הזה בשם "אגרת תימן". האגרת הזאת היא מעטת הכמות ורבת האיות, וכך דבר מדבריה מעיד על חכמת הכותב, באמונתו הטהורה, ואמרתו הצרופה. רבנו משה יביע להם דברי נחומין וכבושין, וירעיף מל תחיה על לבות אחיו הנאנחים תחת תגרת גזרות השמד, ובתוך דבריו אומר כדברים האלו: ואתם אחינו חזקו ואמצו! אל יבהילו אתכם השמדות והגזרות ואל יפחיד אתכם תוקף יד האויב עליכם, שכל הענין הזה אינו רק נסיון ובחינה, להראות אמונתכם וחתכם בעולם, ולא יחזיקו בדת האמת בעתים האלה, אלא החכמים יראי ה' מזרע יעקב, זרע טהור ונקי, וכל האנשים שעמדו אבותם על הר סיני ושלחו ידם ואמונתם לברית, וקבלו על עצמם המעשה והקבלה, לפיכך יש לדעת שכל מי שנטה מדרך הדת הנתונה במעמד ההוא שאינו מזרע האנשים ההם" וכן הלאה. בסוף אגרתו יבקש רבנו הרמב"ם מהרב ר' יעקב אלפיומי להפיץ העתקות מאגרת התנחומים הזאת, ולשלחה לכל קהלות תימן, לחזק אמונתם ולאמץ בטחונם, אך גם להיות נזהר ונשמר בעת הקריאה, שלא יתגלה לאומות העורם ויארע כזה תקלה וסכנה מחמת קנאי הישמעלים, גם יאמר הרמב"ם "הנני ירא מזה הרבה, אבל ראיתי שבצדקת רבים, ראוי

⁽⁹⁾ רבי יעקב אלפיומי, היה אחד מהחכמים אשר בתימן, אולם כחו היה קצר, וגם מרץ מעט היה לו לעמוד נגד תקיפות הממשלה, וזרם השמד ששרר שם. ע"כ פנה אל רבנו הרמב"ם, איש שהכל בו,

לסכן בעבודה בסכנה. ואף בכל מה ששגרתי לכם, סוד ה' אל יראיו וכבר הבטיחונו החכמים שקבלו מן הנביאים ואמרו: "שלוחי מצוה אינן נזוקין". —

אגרת התנחומים הזאת, היתה כמל של תחיה לאומללי תימן, והוסיפו אומין בדתם ויעמדו באמונתם ודת מורשה וה' הושיעם, כי ימי השמדות לא ארכו, ורבנו משה זכה לשמוח בשמחתם, ועוד להושיע אותם כי בעת עלה לגדולה במצרים, היה למליץ לפני הפחות והשרים, להקל מעליהם עול הגלות, ותהי להם הרוחה, בגלל הדבר הזה היו יהודי תימן מחבבים אותו, ויכבדוהו ויעריצוהו על גאולתם ופדות נפשם, כי השיב אותם לתורת אבותם, והיה להם גם למושיע רב, וכבוד רבנו משה בן נחמן⁽¹⁰⁾ שהיה בדור שאחריו כותב באגרתו אל רבני צרפת על דבר ספר "המורה" כדברים האלו: "והנני מעיד לפני רבותי שמים וארץ, כי שמעתי ממגיד אמת, שבכל ארצות ממלכת תימן, קהלות רבות עוסקים בתורה ומצות לשמן, והיו מזכירים שם הרב (מיימוני) בכל קדיש וקדיש, בחייכון וביומכון ובחיי רבנא משה בן מיימוני אשר האיר עיניהם בתורה והעמידם בקרן אורה, לבטל מהם גזרות קשות, וכבוד המסים כי היו כמיט חוצות מרמס, ומעליהם עול מלכות הרים ויקל להם מעט ממשא מלך ושרים", כבוד כזה לא נעשה רק לנשיאי הגולה שנכבדו, ביום עלותם לשבת על כסא הנשיאות.

ד

וכאשר שם רבנו הרמב"ם הולך וגדול וכן חכמתו כמעין נובע, כן גדלה הקנאה והשנאה נגדו; וכמו כמה מלשינים עריצים, והכוהו בזעם לשונם לפני שר המלוכה וימיטו עליו משפט מות, וכפי שמשערים היתה סבת משפט המות הזה, על אשר הסב רבנו משה את לבות היהודים האנוסים מאחרי דת מחמד וישיבם לתורת משה, ע"י ספריו וע"י מכתביו בדבריו הנמרצים. אך ה' משמים השקיף על רבנו משה ויט עליו חסד, ושונאיו ראו ונכלמו.

בעת ההיא התעלה רבנו לרופא למשנה למלך סאלאדין הוא המשנה הנודע בשם אלפאזיל עבד אל רחים בן עלי אל ביי שן, איש חכם לב ובעל נפש יקרה, והוא הושיב את רבנו משה על גפי מרומי קרת וישימהו לרופא על ביתו ועל

⁽¹⁰⁾ רבי משה בן נחמן נולד בגרינדו במדינת קטלוניא, בשנת ד"א תתקנ"ה ונפטר בארץ ישראל ערך ה"א ושלשים, ונקבר בחברון סמוך למערת המכפלה. הוא היה תלמיד רבנו עזרא אחד מבעלי התוס' וגם היה תלמיד רבי יהודה בן יקר. המקובל הגדול "הרמב"ן" היה אחד מהגאונים הגדולים בשעתו, ומלבד עוצם גדולתו בחכמת התלמוד, סני ועוקר הרים, וכל דבריו היו עמוקים מאד, ועל דבריו היו סומכים בכל נלילות מדינתו. גם היה חכם וגדול בחכמת הקבלה וחכמת הטבע, המחקר והרפואה, וכתב הגאון יעב"ץ בספרו מטפחת "וזה האיש משה (בר נחמן) גדול מאד, זכה שזרעו קיים עדיין בעולם, מהם נמצאים גם היום כמה ת"ח בברבריא. הרלב"ג והרשב"ש היו מיו"ח, ומהר"ם ששפורט ז"ל קרוב לדורנו היה דור י"א להרמב"ן. הוא הלך לירושלים ואח"כ לעיר חברון לדברי עצמו לתצוב לו קבר. הוא חבר ספרים בכל מקצועות התורה והתלמוד. מבניו בודע לנו הר"ן שלמה והר"ן נחמן. וגם העמיד תלמידים הרבה גדולי הדור. —

בית השרים אשר אתו וכן הוטב הרבה גם מצבו הגשמי, כי ניתן לו שכרו מאת המשנה למלך ביד רחבה ושמו נרשם ברשומת גדולי הרופאים בחצרו. וינמלו וינשאו כנאות לאיש רם ונעלה כמהו. ומעת הזאת והלאה השכימו לפתחו גם שאר שרי המלוכה ואצילי העיר, להיות רופא ביתם ויעש לו רבנו שם כשם הרופאים הגדולים הנודעים לתהלה בכל הארץ. ואחר כן נישא רבנו חן גם בעיני השולטאן האביר והנאור סאלאדין בעצמו, והוא שמהו לרופא לו ולחצרו (האף אונד לייבארצט). המשרה הנכבדה הזאת היתה ירושה לבניו ונכדיו אחריו, ובעת לכד מלך סאלאדין את ממשלת ירושלים מאת הנוצרים, אשר משלו שמה כערך מאה שנה (תתקמ"ו—1187) דבר רבנו טוב על היהודים לפני השולטאן הגדול ההוא, ועל פי דבריו נתן השולטאן רשות ליהודים לשוב לירושלים ולהאחו בתוכה. וכמובן, נהרו הבנים מכל העברים אל הורתם האבלה (תחכמוני שער כ"ט) ורבנו לא נח ולא שקט להטיב לעמו עד כמה מצאה ידו.

רופאים גדולים ורבים נהרו אל מקום רבנו, להתראות אתו פנים אל פנים ולהנות מחכמתו. וגם מלך הכרטיים הגדול ריכארד לביהארי, אחד מראשי מסע הצלב שמע את שם רבנו, בהיותו אז נח עם חילו בעיר אשקלון ובא לפני רבנו ובקש אותו להיות לו לרופא ולישהות בחברתו. אך רבנו השיב את פניו ריקם. וכראות אנשי העיר את מעלת נפשו וגודל ערכו של רבנו, ואשר ידיעתו בתורה וחכמה עולה על גבי החכמים בעת הזאת, החליטו לתת לו את משרת הרבנות בעדתם, עדת עיר מהירא. וכן ישב בראש עוד תשעה מורי הוראה, ושפט את העם בלי משא פנים, ובכל מקום ערך ותיקן סדרים טובים עפ"י דת של תורה.

וכן הלך רבנו הלך וגדול. וכמעט כל חכמי דורו פנו אליו בשאלות שונות בעניני דת ודין, ולכל אחד השיב בדברים ננוגים וערכים בטוב מעם ודעת, שאובים מעמקי ים התלמוד. כי בימים ההם דיני תורת ישראל עודם מפורדים ומפורדים בכל אפסי התלמוד ויתר ספרי התורה והמסורה, כי הגאונים והבאים אחריהם חברו חבוריהם רק על הלכות נפרדות כפי הדרוש להם. וספר כולל להלכות פסוקות בכל דיני התורה עוד לא נתחבר. והדינים המפורדים גם הם לא באו ברובם מפורשים, ודורשיהם לא יכלו לדעתם, כל עוד לא חקרו כל דברי התלמוד ומשאו ומתנו. וגם מהמעטים המבינים נעלמה הוראת מלים רבות ודרך התלמוד בכלל. ע"כ מה שמחו שנמצא איש אשר כל רזי התלמוד לא אנם ליה, ואשר יודע פשר להשיב אל כל שואל דבר דבור על אפניו. וכן ברבות השאלות הללו לבוא אל רבנו, שם על לבו לחבר לו ספר, אשר יעלה עליו את ראשי ההלכות הפסוקות בדיני התורה, בסדרו אותם לעיניהם. וכאשר כתב רבנו לתלמידו ר' יוסף אבן עקניו⁽¹¹⁾ "למען ינוח מז החקירה. בבקשו כל

⁽¹¹⁾ רבי יוסף בן יהודה אבן עקנין תלמיד הרמב"ם, נולד בערך תתע"ו ונפטר ד"א תתקמ"א בעיר צבתא, (Ceuta). בנעוריו עברו על היהודים יושבי המקום ההוא גזרות אלמאדין, ולא יכלו לעסוק בתורה, או לקיים חוקי הדת בפרהסיא. רבי יוסף עקנין היה רופא מומחה, ובעתות החופש כתב שירים בלשון ערבית. ומפני הגזרות נמלט למצרים. ומעירו שישב שם שלח שיריו להרמב"ם, ומצאו חן בעיניו בראותו בהם את תשוקתו לקנות חכמה ודעת. ויקרא אותו לבוא אליו, וילמדהו הגיון חשבון ותכונה, גם

הלכה הדרושה לו וכן הקדיש כל רגעי חפשתו ממדויותיו משך עשר שנים ואשר בו עשה לו שם בעולם, בכל תפוצות ישראל, הוא ספר "משנה תורה".

בעת הזאת אשר הספרים היו — טרם המצאת הדפוס — יקרי המציאות, וספר כזה אשר בו נקבעה כל התורה שבעל פה עם התקנות והמנהגים והגזרות, אשר נעשו מימי משה רבנו עד ימיו, ושהיה כתוב בלשון המשנה, בלשון צה וברור ובדרך קצרה, עבודה קשה כזו, אשר מלבד הצורך הגדול לדרת בכל דין ודין לעומק התלמוד והמסקנא אליבא דהלכתא, וגם כלל בספר הזה כל ירשי הדת, המוסר והמדות, מפעל כביר וכולל כזה, היה אך ביד איש הרוח, עמוס בדעה מיושבת ובחכמת הגיון, וכל נכאות התלמוד, ספרי ספרא ותוספתא נהירין ליה, היה שגיא כח לכרוא ספר רחב ידיים כזה, ושת עליו נוספות "ספר המצות" בתחלת הספר אשר הוא לכדו מלאכה יקרה וגפלאה.

עשר שנים רצופות, עבר רבנו את העבודה הגדולה הזאת, וכן ארבעים ושבע הישלימה, נבונים וחכמי לב התפלאו על הספר גדול הדעה הזה, אשר עוד לא נעשה כמוהו. הוא היה הראשון אשר הוכיח במישור לעיני כל, כי חכמי המשנה היו חכמים גדולים בכל החכמות, כמו חכמת הגדסה חכמת התכונה חכמת הטבע, חכמת הנתוח חכמת הנמצעים, וחכמת למודי המוסר, וחכמת הפליסופיא העיונית.

רבנו קרא לספרו כאשר אמרנו "משנה תורה" לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואח"כ קורא בזה הספר, ויודע ממנו תורה שבע"פ כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם (הקדמתו שם) ונקרא הספר גם בשם "יד החזקה" מפני שנחלק ל"ד ספרים, ובשם הזה הוא נודע בספרות הרבנים ולא יכונה "משנה תורה", שספר דברים מחמשה חמשי תורה נקרא בשם זה. כאמור, לא כתב ספרו זה בשפת ערבית שהיתה מובנת רק לחלק קטן מן העם, כי אם בלשון המשנה, וכותב רבנו בהקדמתו לספר המצות "לפי שהלשון ההיא קצרה בדינו, ולא בלשון התלמוד, לפי יבינוהו כ"א יחידים, אבל בלשון המשנה שיקל לרבים" וכו' וגם כותב שמה "כונתי היתה לתת ביד העם, חבור אשר יכלול כל דיני התורה ומשפטיה, עד שלא יהי דבר חסר ממנו". הספר נחלק לפרקים והככות, כדי שיהיה נקל לדעת אותו על פה, וכאשר רבנו בעצמו כותב במכתביו, שחבר ספרו רק בעד אלה שקצרה רוחם, מיראה שמא, תשתכח תורה מישראל אבל לא נעל הדלת מפני שוחרי התלמוד עצמו.

בעת הגיע רבנו לשנות החמישים נולד בו לו, וקרא שמו אברהם, ובעודו באיכו

האיר עינו בעיני הדת והפילוסופיא, תלמידו זה ישב לפניו ערך שתי שנים, ולא הספיק לגמור חוק למודיו כי הלך לסורא, והתישב בארם צובא והיה לסופר בבית הנסיך ורופא לבית השולטן, ואח"כ פנה אל הפסחא והיה לעשיר גדול, וברשות הרמב"ם פתח בית המדרש בעיר בגדד, ללמד לרבים תורה בחנם, והרמב"ם מכנהו "ראש הסדר" בגלל חכמתו הגדולה. הרמב"ם כתב לכבודו ובשכילו את ספר "מורה נבוכים" ובפתיחתו יאמר, "אלקים יחנך התלמיד היקר ר' יוסף ב"ר יהודה נ"ע מאז אשר עמדת לפני, ובאת מקצה הארץ ללמוד אצלי, יקרה נפשו בעיני, לרוב אהבתך לבקש החכמה וכו', וכאשר גזר האל פרידתנו ושמת מגמת פניך אל מחוז הפצר, עוררו בי ימי חברתך מחשבה שוקטת, ותניענו יד פרידתך, לחבר זה הספר אשר חברתיהו לך ולדומים אליך וכו'.

נכרו בו תכונות רוממיות. אביו העיד עליו, כי הוא בעל שכל זך ושבע נאה, מצורף אל טוב המדות, ויקו כי יהיה לו שם בנגדולים⁽¹²⁾.

ובעת הזאת אחר שהשלים ספרו יד החזקה, חש שלא מלא עוד את מדות עבודתו הספרותית, ושלא הגיע עוד עד מטרתה כי, ספר הי"ד מלא רק חצי חפצו. הוא היה חלק ההלכה, ועליו היה להוסיף עוד חלק העיוני הפילוסופי, ע"כ למרות כל מרדו העצומות, והלשת גופו, אחר מחלות מסוכנות שעברו עליו, כתב ספרו "מורה נבוכים". הרעיון הזה לא היה חדש אצלו כי אם כבר העסיק את מחשבותיו בראש' ימי עבודתו בפרושו למשנה בפרק "חלק", ביסוד הז' כבר אמר "ראיתי שאלה הענינים נצטרכו לראיות רבות מאד, והננו צריכין להצעות והקדמות, ולפיכך אניח אותו למקומו, אם בספר הדרשות אשר יעדתי לחברו, או בספרי הנכואה שאני עוסק בו, או בספר שאחבר אותו בפרושי אלה היסודות".

כונתו של רבנו בחברו ספרו זה החדש (מורה נבוכים) היתה; "לא להמון ולא למתחילים בעיון, ולא ללמד מי שאינו מעיין אלא בחכמת התורה, כי אם למי ששלם בדעתו ומדותיו, ועיין בחכמת הפילוסופיא, וידע חכמות אמיתות ומאמין לדברים התוריים, ובכל זאת עלו ספקות על לבו ונשאר במבוכה ובהלה" — ולזה יקרא המאמר הזה "מורה נבוכים" (הקדמה לס' מ"נ), ואולי היתה זאת הסבה שכתב ספרו זה בלשון ערבית, ולא בלשון המשנה הצחה כספר הי"ד. ספר המורה נעתק אח"כ בהסכמת המחבר לשפת עברית ע"י רבי שמואל אבן תבון⁽¹³⁾, והסבה שעוררתהו לחבר ספרו זה היתה לפי דבריו (בהקדמה הנזכרת) פרידתו של תלמידו החביב ר' יוסף בר' יהודה אבן עקנין.

⁽¹²⁾ רבי אברהם בן רבנו משה בן מיימון נולד בשנת ד"א תתקמ"ה ונפטר בשנת ה"א י"ד, הוא היה אמן על ברכי התורה והחכמה, ונחל מאביו מדת יראת שמים אמיתית וטהורה, לרדוף שלום, ולהיות נוח לבריות, גם נחל את חשיבותו ונשיאותו בתור "נגיד" על קהלות ישראל במצרים, ומצבו הרם בתור רופא בחצר המלך, כי היה רופא השלטונים שקמו אחרי סאלאדין. הוא היה משיב הרבה שואלים בעניני דת ודין בטוב טעם ודעת, והיה גם בעל השכלה וחוקר פילוסופי, לפי מעמד המדעים בימיו; וחבר ספר ערבית ליישב דרשות חכמי התלמוד, וגם חבר ס' מלחמת ה' ויעט כמעיל קנאה, ויקנא כבוד קדושת אביו, אבי כל תופשי תורה וחכמה בישראל. בספרו זה הצדיק את אביו ואת ספריו. ונלחם בעוז נגד מתנגדיו והוכיח להם בראיות נכוחות, כי נבוכים הם בפשטי הכתובים והמדרשות, וגלה סתרי המאמרים בטוב טעם ודעת, והליץ בעד אביו בהראותו את הטוב אשר עשה בעמו, לגלות סוד האחדות ולחזק יסודי האמונה הטהורה, ולא דברים חדשים רק אמונת ישראל מקדם קדמתה. חבר ס' מעשה של ירושלמי, בחומר השבועה וקדושתה וס' ברכת אברהם נגד השגת ה' דניאל הבבלי על ס' משנה תורה.

⁽¹³⁾ רבי שמואל אבן תבון בן ר' יהודה נולד לערך בשנת ד"א תת"ק ונפטר בשנת תתק"ץ בעיר מרסילה בצרפת, ראשית חינוכו היתה על ברכי אביו, וילמדוהו תורה וחכמה, רפואה, השפה העברית והערבית, אח"כ למד תורה מרבי זרחיה הלוי בעל המאור. ובעזרת חכם בלתי נודע אשר אביו הביא לו ממרחקים, השלים את למודו בחכמות חיצוניות ועשה חיל בכל למודיו, ויעלה גם על אביו ביתרון הכשר דעות בפילוסופיא ומחקר, ובנועם סגנונו והשפות העברית וגם הערבית ושם תהלתו יצא בכל הארץ. בעת ההוא והס' מורה נבוכים לרבנו הרמב"ם הגיע ליד ר' שמואל אבן תבון וימסר אליו בכל לבו, אמנם הספר בהתלגלו מהעתקה להעתקה בלשון ערבית מוטעה מאד, וימהר אבן תבון להריץ שאלותיו להרמב"ם ויבקשהו להגיה את הטעיות, ולהתיר לו את ספקותיו, ובחפץ לב ובשמחה נעתר לו הרמב"ם

ה

הדרך הפילוסופית שבחר לו רבנו בספרו שחבר היה חדש גם לרבים ממנהיגי האומה בימים ההם ועורר התמרמרות והתנגדות עזה להמחבר ולספריו. אחדים ממתנגדיו היו באמת בעלי מחלוקת לשם שמים, וגם היו אלו שרוח קנאה ושנאה עבר עליהם, שכן גורל רוב גדולי האומה, מפני גודל חכמתם, ואשר עי"ז ינחלו כבוד רב, יעוררו קנאה, ועי"ז גם שנאה עליהם. בין הראשונים היה רבי אברהם בן דוד מפישיקירא⁽¹⁴⁾ (הראב"ד) שהיה מופלג בימים ובחכמה ובעושר, והוא קנא קנאת חכמי הגמרא, מיראה על אשר לא הראה רבנו הרמב"ם מקור התלמוד ששאב ספרו הי"ד, פן תצא מספרו של הרמב"ם תמלה גדולה ללימוד התלמוד, ולהתפתחות ההלכה. וכן גם רבי שמואל בן עלי⁽¹⁵⁾ ראש הישיבה בעיר בגדד, נגד רבנו בדברים שאינם מן הנימוס, ויטפול על רבנו דברים שבאמת לא היו, ואשר מבצבצת מתוכם קנאה, שהתקנא בכבוד רבנו והשפעתו הגדולה בין העם.

למרות ההתנגדות נגד ספרי רבנו, התפשטו על ידי הרבה העתקות בין שדרות העם, ולבד שנעתקו פרוש המשנה והמורה לעברית ע"י ר' שמואל אבן תבון, ואחריו

ובמכתב תהלה וברכה מלא את ידיו להעתיק את ס' מו"נ ללשון הקודש, כי בו מצא את האיש אשר לב לו לרדת אל עומק הענין ולגלות מצפוניו, ויאר לו נתיב בתורת העתקה. ור' שמואל נגש גם אל המלאכה הזאת, ובמשך עבודתו שאל את הרמב"ם על כל דבר קשה, ויכל את העתקתו כלולה בהדרה. ובסופה חבר קונטרס בסדר א"ב לבאר את כל המלות הזרות, אשר מפני קוצר הלשון העברית הביא מלים מחודשות, ואח"כ העתיק גם שאר ספרי הרמב"ם, ושמו הוא לברכה עד עולם.

⁽¹⁴⁾ רבי אברהם בן דוד מפישיקירא, והוא הראב"ד השלישי בעל השגות על הרמב"ם, נולד בעיר הנזכרת סמוכה לעיר Nimes בצרפת בשנת ד"א תתפ"ה. ונפטר בשנת תתקנ"ט, ומרוב קדושתו עסקו כהנים בקבורתו. הוא היה חתנו של רבנו אברהם בן יצחק, ולמד גם אצל רבנו משלם מלוניל, ואצל ר' יחיאל אבי הרא"ש ושאר גדולי הדור, ועי" כשרונותיו הנעלים בחכמת התורה, התעלה להיות ראש המדברים בכל מקום, ובני מדינתו ושאר ארצות סרו אל משמעתו ושאלו ממנו פסקי הלכות. נוסף על חלקו בתורה ובקבלה, נפל לו חבלים בהון ובעושר, ועליו היו כל מחסורי התלמידים שלמדו בישיבתו הגדולה בפישיקירא, ואח"כ מפני חמת המציק עזב הראב"ד את עירו, וישב בעיר נומיש הנקראה גם בשם קרית יערים, ומפני זה נקרא לפעמים הראב"ד מקרית יערים. הראב"ד חבר חבורים רבים, אבל גדולתו ניכרת יותר מהשגותיו על הרמב"ם, ונקרא גם בשם "בעל השגות". ידו היתה חזקה בכל מקצועות תלמוד בבלי וירושלמי ספרא ספרי מכילתא וכו', וכן הרהיב בנפשו עוז להשיג על הרמב"ם וגם על הלכות רב אלפסי ועל בעל המאור, אבל בכל השגותיו היו מעשיו לשם שמים, בכדי שלא יקבעו הלכה כמותם בכל מקום שיש מחלוקת ובכדי שלא יכשלו בהם הלומדים. וככל זאת היה גדול כבודו בעיני הרמב"ם, וכל גדולי הדור חשבוהו לאיש אלקים קדוש.

⁽¹⁵⁾ רבי שמואל בן עלי הלוי המכונה אבן דסנהער ראש ישיבה וגאון בבגדד וכנויו היה "ראש ישיבות גאון יעקב" וכהונתו ירש מאביו שהתיחס עד שמואל בן אלקנה, ושהיה רבו של משיח השקר דוד אלרואי. וכפי שיספר ר' פתחיה מרגנשבורג בסבוב שלו "בכל ארץ אשור ובדמשק ובערי פרס ומדי, ובארץ בבל אין להם דיין אלא מה שמוסר להם הראש ישיבה ר' שמואל ונותן רשות בכל עיר לדין ולהורות, ותחתיו הולך בכל הארצות וכו'. וכו'. מתורתו של ר' שמואל באו לידנו רק ב' תשובות, שהמה השגות נגד הרמב"ם. אבל הרמב"ם הראה שגגתו. והיה גם נגד הרמב"ם בענין תחית המתים. זאת גרם שהרמב"ם חבר המאמר על תחית המתים.

גם ע"י ר"י אלהריו¹⁶) נעתקו גם לשפת רומית, וכן רבו התלונות על רבנו, עד שנאלץ היה רבנו לפרסם מאמרו "תחיית המתים", והתנצל נגד חורפיו שחשדוהו שכפר ח"ו בתחיית המתים, ובמאמר זה, שם לאל כל תלונותם בטוב טעם ודעת, וכי דרכיו עולים בית אל באמת ואמונה בלתי איזה נדנוד מחשבה לא טובה.

אחר מות רבנו גדלה איש המחלוקת ביתר עוז, עד שנחלקו קהלות רבות לשני מחנות, ותגדל המכשלה, וממנה היתה סבה לחלול שם שמים וחלול התורה. בראש בעלי הריב עמד ר' שלמה בר' אברהם מן ההר¹⁷) (מינטיפילייר) רב מפורסם ומוכח, הוא ותלמידיו ובראשם הרב ר' יונה מגירונדו החסיד (ראה תולדות הראש הערה ה). והמה דרשו נגד הרמב"ם כרבים, והציתו איש המחלוקת בכמה קהלות בצרפת ובספרד, ויחרימו את המורה וספר המדע. נגדם כמו קהלות ארגון, נאבארא וקטלונא ויחרימו את מחררי הריב. גם חכמי עיר לונל נתחברו עם חכמי גרונה ויחרימו את כל המוציא לעז על המורה ועל מחברו, וישלחו את מכתביהם אל הקהלות הקדושות אשר בכל מדינת ספרד, וכאשר ראה רבי שלמה מן ההר ישחזמה המלחמה נגדו "וילפט אליו אנשים קלי הדעת וימסור ספר המורה בידי הכומרים וגדולי הגלחים, לבערם באש עד אשר היו היהודים במונטיפילייר בסכנה גדולה מאד" (אגרת הר"ק לר"י אלפכאר) ולמרות כל המסירות והסכנות, הוסיפו אחדים מרבני צפון צרפת לנשות אחר ר' שלמה (אגרת הרמב"ן אל הרבנים הגוזרים). ר' יוסף אבן כספי¹⁸) התאונן "שהיהודים מאסו או עזבו את ספר המורה, בשעה שהנוצרים כבדוהו, וינשאוהו ויעתיקוהו, וכש"כ הישמעלים בפאם ובשאר ארצות, קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה. מפי סופרים יהודים" (ס' עשרה כלי כסף חלק שני) — אבל כל החרמות שהוציאו מתנגדיו, וכל הגדוף והזלזול ונגד מחברו, לא יכלו להמעיט אף כל שהוא מדמותו וגדולתו, ועוצם השפעתו, וגם אלו הגדולים בדור ההוא הרמב"ן ורבנו שלמה בן אדרת¹⁹) (הרשב"א) וכל גדולי המורים בכל הארצות נכנעו לפני ידיעותיו הכבירות של רבנו הרמב"ם.

¹⁶) רבי יהודה אלהריו תרגם עוד בחיי הרמב"ם את ההקדמה הכללית וחלק מפרושו על סדר זרעים, ועפ"י בקשת חכמי רומא והשתדלות הרשב"א, תרגמו הוא ור"ש תבון יתר סדרי משניות. ¹⁷) רבי שלמה מן ההר (מונטיפילייר), העיר הזאת תכונה בעברית הר-געש, עיר בארץ צרפת. הוא היה רב גדול בתורה ויראת שמים. ומעולם לא עסק בספרי מחקר או פילוסופיא והעמיד תלמידים רבים, וביניהם הרשב"א. ובהיותו כרוך אחר רבו ר' שלמה נמשך אחריו במחלוקת. תלמידו ר' יונה מגירונדו נודע בשם החסיד, וחבר הרבה ספרי מוסר, ורובם נאבדו אך ס' שערי תשובה נדפס.

¹⁸) רבי יוסף אבן כספי (נולד ה"א מ' ונפטר לערך ה"א ק') הוא היה גדול בדורו וג"כ ממוקירי הרמב"ם וספריו, אומרים עליו שכל ימיו היה מצטער שלא זכה להיות בדורו של האיש המופלא הזה ואמר: מדוע לא זכיתי להיות בדור השלם, או מדוע לא היה הוא בזמני.

¹⁹) רבי שלמה בן אדרת נולד בעיר ברצילונא בספרד בשנת ד"א תתצ"ה ונפטר ד"א תתק"ס, הוא היה נודע בשם "הרב מספרד" ונראה שהיה רב בכל המדינה. הוא הרבין תורה בעיר ברצילונא, עיר גבורים גאוני עולם, והיה תלמיד של רבנו יונה מגירונדו וגם קבל מן הרמב"ן וגדולי הדור היו תלמידיו, וביניהם רבנו בחי בן אשר, הריטב"א ועוד, גדולי הפוסקים הכירו את ערכו, ונהיירין ליה שבילי תרי תלמודא בבלי וירושלמי, ומימיו שתו כל הבאים אחריו, מכל הארצות שלחו אליו הרבנים שאלותיהם בעניני דת ודין, וגם היה פוסק ומקובל, גם לחם נגד כומר אחד שרצה להוכיח מאיזה מאמרים בתלמוד ומדרשים את שנאת היהודים לנוצרים, והוא השיב על דבריו בטוב טעם ודעת. גם נגד האשמת

ו

למתנגדי הרמב"ם נוספו עוד גדולי החכמים והרבנים, רבי מאיר הלוי ור' יהודה הרופא⁽²⁰⁾ בן הנשיא ר' יוסף הרופא בן אלפכאר. המה היו מריבים ביותר נגד ספר המורה. וכן הגדילו המדורה, עד אשר כמו נגדם גדולי הדור, כלם חוקרי לב, אשר כבוד קדושת רבנו נגע עד לבם ולחמו בכל עוז נגד מחרפי רבנו. והרב רבי דוד קמחי⁽²¹⁾ (רד"ק) זקן ונשוא פנים התאזר עוז לעת זקנתו, ללכת מעיר נרבונא לארץ קושטילא, להתוכח ולדבר עם החכמים דברי שלום ואמת ואמרי תוכחות, מדוע צדיק כביר ירשיעו ומעשהו יפריעו. ויעזרו לו עוד גדולי החכמים, הרמב"ן ורבנו בחיי ב"ר משה⁽²²⁾ מעיר סרקוסטא (סאראגוזה). ועוד רבים וכן שלמים מחכמי ישראל הריצו אגרותיהם לנדות את ר' שלמה מן ההר ותלמידיו, עד אשר ישבו מדרגם ומדעותיהם המוטעות. אולם כל זה לא הועיל מאומה, ונהפוך הוא, שהמה עוד הוסיפו סרה ומסרו הדברים, כאשר כתבנו, לידי כהני דת אחרת, אשר צוו לשרוף את ס' המורה. ונתעוררו על ידי זה צרות רבות ורעות, הריגות ומיתות משינות לאלפי אנשים מישראל. אולם אח"כ נחמו ממעשיהם, עד אשר רבנו יונה החסיד קבל עליו ללכת לארץ ישראל להשתטח על קבר רבנו, שימחול לו על אשר מעל בספריו. שרפת הספרים היתה בשנת תתקצ"ה. ואם כי נפל אז פחד הדר גאון רבנו על כל הקהלות, ויהרמו וינדו כל הקמים נגדו, כי ראו את אשר קרה לכל ישראל בעון הזה; בכל זאת לא קמה כל הסערה לדממה. ובשנת מ"ו לאלף החמישי קמו שנית מעוררי ריב בארץ צרפת. אולם הדברים נודעו אל הנשיא רבנו ישי בן חזקיה⁽²³⁾ ויחרימו הוא ובית דינו את כל מי שידבר תועה על ספרי רבנו, וגזרו על כל איש אשר נמצא אתו

מושלמי אחד שכתב ספר נגד היהודים ולחם נגדו בכתב התנצלות, הרשב"א חבר ס' שו"ת גדול ס' תורת הבית הארוך וחצצר וחדושים על הרבה מסכתות והלכות.

⁽²⁰⁾ רבי יהודה אלפכאר היה תלמודי גדול וחכם. הוא היה רופא אצל מלך פרדיננד השלישי והרד"ק רצה להחזירו לדעות הרמב"ם ולשבת מריב, אבל הוא ענה לו שלא בכבוד. אך כאשר הנשיא ר' משלם בן טודרוס מבעלי בריתו הוכיחו על שהתירו נגד הרד"ק, ע"ז הבטיחוהו כי לא יקל עוד בכבודו.

⁽²¹⁾ רבי דוד קמחי (רד"ק) בן ר' יוסף נולד בעיר נרבונא בצרפת, בשנת ד' אלפים תתק"כ ונפטר תתקצ"ה. הוא ירש את חכמתו וידיעתו בתורה מאביו, שהיה מדקדק ומפרש ופיטן גדול. רבי דוד נתן על לבו את ידיעת לשון הקודש, ולפרש את כתבי הקודש בפרוש מתקבל על הלב עפ"י הדקדוק. הוא היה מוקיר את ספרי הרמב"ם. ובעת שפרץ נגדו הריב, היה הרד"ק כבר זקן ושבע ימים, יותר מכן שבעים שנה. בכל זאת הלך במלאכות מוקירי הרמב"ם למדינת ספרד להשקיט הריב. ועל אשר באמצע הדרך חלה במחלת הקדחת, לא יכול לנסוע הלאה. ע"כ כתב לר' יהודה אלפכארי.

⁽²²⁾ רבנו בחיי ב"ר משה מעיר סרקוסטא במדינת ספרד, נודע בשם רבנו בחיי הנשיא, הרופא והחכם בן הנשיא והרופא ר' משה בן אלקוטנטינו, אשר גם הוא הרביץ תורה בעיר סרקוסטא. רבנו בחיי ובית דינו קנאו לכבוד הרמב"ם. רבנו בחיי ב"ר משה היה מגדולי וחכמי הדור וגם פילוסוף גדול ורופא מובהק. הוא חבר הרבה ספרים וכלם נדפסו.

⁽²³⁾ הנשיא ישי בן חזקיה בן ישי הנשיא היה אחד מגדולי האומה ואנשי מעשה בדור ההוא. הוא התעטר בכתר הנשיאות וריש גלותא. כל נסיכות השולטן (Kilován) בארץ מצרים וסורא סרו למשמעתו. הוא היה ממוקירי הרמב"ם ואוהב לנכדו ר' דוד ולחם נגד מתנגדי הרמב"ם.

ממכתבי המחלוקת והעתקותיהם, לשלחם ולמסרם לנכד רבנו, הוא הרב "הנגיד" ר' דוד²⁴, לבערם ולכלותם. והנשיא הזה החזיק במעוזו, ועשה שלום לרחוק ולקרוב. ובכל אלה לא עמעם זהר פני רבנו, וזה קרוב לשמנה מאות שנה ששקע שמש רבנו, ועוד היום מוקטר ומוגש לשמו, וכל דבריו המה קדושים בעיני כל ישראל. ועליו נאמר: "ממשה עד משה לא קם כמשה" ולא פסק שמו מבין כותלי בית המדרש. ומעינינו לא יפסוק להשקיש כל שואפי תורה וחכמה ולרוות את צמאונם מאז ועד עולם.

ז

מלבד הספרים שחבר רבנו, וכבר דברנו מהם והמה: א. פרושו על מישניות ב. משנה תורה או יד החזקה, ג. מורה נבוכים, ד. מאמר על תחיית המתים, ה. ספר המצות; חבר עוד ו. פרוש על הש"ס, מזכירו בהקדמתו, והרב ר' יחיאל בריל בעל "הלבנון" הוציא לאור מספרו זה על מס' ר"ה מכ"י, ז. אגרת תימן, ח. קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, שלשה חלקים נדפסו (לייפציג תרכ"ט), ט. שו"ת פאר הדור (אמשטרדם תרל"ה), י. מלות הגיון (ברלין תקנ"ה), יא. ס' פרקי משה בחכמות הרפואה (לבוש תקצ"ה), יב. מאמר חיי עולם תוכחת מוסר ויראת ה' (כ"י רד"א), יג. ערוגת הבושם בחכמת הרפואה כ"י (שם הגדולים), יד. פרוש על מגלת אסתר מיוחס להרמב"ם עם העתקה בלשון ערבי (ליורנא תנ"ט), ט"ו. הלכות תלמוד ירושלמי, כולל הלכות מתלמוד ירושלמי כמו, הלכות רב אלפסי מתלמוד בבלי, מזכיר במס' תמיד פ"ה, טז. מאמר בחכמת העבור לחשב הקביעות והמולדות והתקופות בדרך קצרה וקלה למתחילים בלי מורה ומלמד (כ"י), יז. מאמר קדוש השם נגד רב אחד, אשר גזר אומר, כי האנוסים בימי גזרת שמד, אף אם מקיימים התורה בסתר איז להם חלק ונחלה באמונת ישראל. ורבנו לחם נגדו בכל כחו, כאשר כתבנו מזה למעדה (כרסלוי תר"י), י"ח. סדר עולם, כללי התלמוד היה בידי הרב המחבר ספר שיטה מקובצת (מובא ישם כתובות פ"א) מכבוד הרב הגאון מו"ה בצלאל אשכנזי²⁵, י"ט. פרקי הצלחה (אך מסופקים אם הוא מהרמב"ם), כ. מלאכת הגיון, ואינו מלות הגיון שהזכרנו, הוא נמצא בכ"י בעיר מינכן, הוא באור קע"ה שמות הכוללים הנופלים על הגיון, כא. פרוש על פרקי אפוקראט, נזכר בס' יוחסין, וכתוב בסופו שנעתק מערבית לעברית ע"י ר' משה אבז תבון בשנת ה"א כ"ה, כב. מאמר במחזורים, רפואה למחכת המחזורים, נחלק לז' שערים, כ"י ישן על קלף, נמצא באוצר הספרים לרח"ם, כג. אגרת ותשובה על דברי הסודות ששאל ממנו החכם הגדול אבז אל פצאיל בן

²⁴ רבי דוד בן ר' אברהם מיימון בנו של הרמב"ם נולד ד' אלפים תתקפ"ג ונפטר ה' אלפים ס"ה. והיה בן דורו של הרשב"א וכתרו ברית אהבה ביניהם. ר' דוד החרים כל אלו שחלקו על זקנו, ומסורה הייתה בפי העם, כי ע"י חרם ר' דוד מתו הרבה אנשים ונשיהם ונעקרו מן העולם. אחרי מותו הספידו אותו בכל תפוצות ישראל ולבניו ר' אברהם ור' שלמה נשלחו מכתבי תחנון מגדולי רומא, שהפליגו בשבחו ותארוהו "דוד נגיד בבית קדש הקדשים וכו'".

²⁵ רבי בצלאל אשכנזי, אחד מגדולי וחכמי ישראל, תלמיד הרדב"ז, חבר ס' שיטה מקובצת על הרבה מסכתות, מקובצת מרבותאי קדמאי, והוא ספר שגדולי הדור ולומדי תורה ממשמשים בו. הרב בעל שם הגדולים מאריך בשבחו.

אל נקד, מובא בתשובות מהר"ם אלשקר סי' קנ"ז, כד. סי' על תורת הבריות, נדפס ע"י ר' יעקב ספיר (ירושלים תרמ"ה), כה. שמנה פרקים להרמב"ם, כבר דברנו מספר זה, נספחו אל המשניות והם כעין המדמה על פרוש המשנה שלו למס' אבות ונדפס גם בספר בפני עצמו, ויש עליו פרוש מהרב ר' אברהם ב"ר שבת הלוי הורו"ץ (אבי רבנו השל"ה) ושמנה פרקים הללו נעתמו גם לכמה לשונות, כו. מגלת סתרים, ששלח הרב לתלמידו החשוב בהשבעה שלא יגלהו לזולתו, בענינים עמוקים וסודות נעלמים מהקבלה האמתית, אך מסופקים אם הוא מרבנו הרמב"ם, וכן ספר הנפש וס' הנמצא אומרים עליהם כי מזויפים המה, כז. פרקי הצלחה, בהצלחה אמיתית והשגרת הנפש אחר המות, ואיך יתנהג האדם להגיע עדיה. והם ב' פרקים, נדפסו בסוף ספר הגדרים (סלונקי שכ"ז) ובתשובות פאר הדור. וגם אלו אין ידוע בבירור אם המה מהרמב"ם. רבנו הרמב"ם היה גם פיטן וחבר פיוט ליום הכפורים, מתחיל: שערי עת רצון להפתח, יום בו אפי כפי לאל שומה, נמצא כתוב במחזור הספרדי.

רבנו הרמב"ם סבל הרבה בימי חייו ופגעי הזמן לא חמלו עליו. אולם החכמה חיתה אותו ועלה כל פעם על מדרגות יותר גבוהות ורמות עדי הגיעו ימיו לשבעים שנה. ויגוע וימת בשנת ד' אלפים תתקס"ה ונקבר בגליל העליון. יש אומרים שנקבר במבריה ויש שאומרים בחרבון. וכל ישראל בכל הארצות ספרו והילילו אחריו, כיאות לגדול וקדוש כמוהו. ובסוף ספר בחינת עולם כותב המחבר על הרמב"ם "אחרון הגאונים בזמן, וראשם בחשיבות אשר אין ערוך לו בחכמי ישראל אחר חתימת התלמוד". מחבר סי' בחינת עולם הוא החכם הנודע רבי ידעיה הפניני הברדשי⁽²⁶⁾.

על מצבת קברו של רבנו נכתבו תוארים רבים, ובעת המחלוקת בימי הרמב"ם והרד"ק (ראה למעלה) קמו אנשים עזי פנים ומחקו איזה מלים מהשכחים וכתבו במקומם דברי בזיון, אולם אח"כ נחמו על מעשיהם ותקנו המצבה כבראשונה. והם יוחסין כותב: מצאתי בקונטרס, שעלה ארון אלפים הרמב"ם שנת תתקס"ה במצרים, וכבו אותו היהודים והמצרים שלשה ימים וקראו זמן השנה נה"י נה"ה, וביום ז' הגיעה השמועה לעיר אלכסנדריה וביום ח' לעיר ירושלים. בירושלים עשו מספר גדול וקראו צום ועצרה, והחזן קרא תוכחת "אם בחקותי" בספר התורה. והמפסיר קרא "ויהי דבר שמואל אל כל ישראל" וסיים גלה כבוד מישראל, כי נלמח ארון לאלהים. והאגדה תספר, כי בהעלותם את ארון רבנו לארץ ישראל פגעו בהם שודדים, ויברחו האנשים נושאי הארון. השודדים רצו להשליך את הארון לים ולא יכלו להעתיקו ממקומו, ויאמרו אך איש אלקים קדוש זה. וילכו ויבטיחו את היהודים שיוליכוהו למחוז חפצם. והמה ג"כ לוו את הארון ונקבר בעיר מבריה בכבוד גדול. — תנצב"ה.

⁽²⁶⁾ רבי ידעיה הפניני הברדשי, המלה "הפניני" היא תואר למליץ ומשורר אצל הערבים והמה קוראים לשירים פנינים. והוא היה משורר, רופא ופילוסוף. נולד בצרפת בחלק פרויבניציא בערך ה'א' ושלשים וחי כערך שבעים שנה. ויש אומרים שבסוף ימיו השתקע בעיר ברצילונא. ובהיותו בן חמש עשרה שנה כבר חבר ס' המליצה "בקשת הממין" שכל מלותיו מתחילין באות מ"ם. וחבר עוד ספרים והנכבד מכל ספריו הוא ס' בחינת עולם. כלו מוסר, דברי חכמה ודעת, משל ומליצה, ונדפס הרבה פעמים. גם היה ממוקרי הרמב"ם וספריו.

נ

תולדות הרמב"ם

ס

הרא"ש

א

בעת שעם ישראל היה למשיסה ועל כל מקרה רע שנתהוה בעולם היו היהודים השעיר לעזאזל, נהרגו ונשחטו, נרדפים על צוואריהם בעלילות נמכזות, ובכל אלה לא עמעמה אהבת התורה ועוד ביתר כח ועצמה עסקו בלמוד התורה וההכמה, והעמידו תלמידי חכמים גדולים, אשר שמש תורתם זורח עד עולם. אחד מחכמי התקופה הזו, שיצא מעומר בעמרת התורה והוראה, הוא רבנו אשר בן רבי יחיאל⁽¹⁾ נודע בשם הרא"ש. רבנו, אשר נולד בשנת חמשת אלפים ועשר לב"ע בערך ולמד תורה מפי הגאון הנודע רבי מאיר ב"ר ברוך מרוטנברג⁽²⁾ וממנו נחל את דרכי הלמוד המיוחד של בעלי תוספות וטוב טעמו בסדר הלמוד והסברה, ועלה על כל חכמי צרפת

⁽¹⁾ רבי יחיאל אבי הרא"ש, היה גדול בתורה, מופלג בחסידות ועושה פלאות. הוא היה בן הרב רבי אורי בן הרב ר' אליקים בן הרב ר' יהודה (ממצבת בנו הרב ר' יהודה). רבי יחיאל נולד בשנת תתקע"ט. הוא היה חתן הרב רבי אליעזר ב"ר נתן (הראב"ן) ושקל וטרי עם ר' מאיר חתנו של רש"י ועם בניו רשב"ם, ריב"ם ור"ת. ובשם הגדולים להרב חיד"א בערך ראב"ן יספר נפלאות מר' יחיאל הזה. ונפטר בשנת ה' אלפים כ"ד לב"ע.

⁽²⁾ רבי מאיר ב"ר ברוך הנודע בשם מהר"ם מרוטנברג אשר בארץ אשכנז, נולד בעיר וירמיוז (ווארמז) בערך ד' אלפים תתק"ץ וחבר ספרים רבים והגהות מיימוני. הוא היה משיירי ומאחרוני בעלי התו"ס האשכנזים. ולא לבד רבנו הרא"ש היה תלמידו, אלא גם ר' יצחק מדורא בעל שערי דורה, התשב"ץ, ר' יהודה החסיד, סיר ליאן ועוד גדולי הדור. רבנו מאיר למד בילדותו אצל ר' יצחק מוינא בעל ס' "אור זרוע" שהיה אז בעיר וירצבורג. רבנו מאיר היה ממבשרי גאוני דורו. יש מי שאומרים שהיה רב הכולל הראשון לכל מדינות קיסרית אשכנז, והקיסר רודאלף הראשון לבית האבסבורג אשר שם אותו על משמרתו. גם היה ראש ישיבות כל ארץ צרפת והרביץ תורה והגדיל עד למעלה. ע"י הרדיפות הרבות שסבלו היהודים שמה וע"י עלילות הדם עלו מן הארץ הזאת משפחות רבות, וילכו לנוד אל ארץ אחרת ועמהם רבנו מאיר עזב את מקומו ויבוא עד מדינת לומברדיא והתעכב שמה עד יאספו אליו בני קהלתו הנמלטים, ולאסונו הכירו מימר אחד ויגל הדבר לשר אחד והוא הביא אותו אל בית האסורים. והקיסר רודאלף צוה להושיב אותו במבצר אנוזיסיים, עד אשר היהודים יתנו בעדו כופר נפש. היהודים אמנם רצו לתת בעדו עשרים אלף מרק כאשר רצה הקיסר, ורבנו הרא"ש ערב ערובתו בעד סכום הכסף הזה; אך רבנו מאיר לא הסכים לתת הכסף, באמרו: עי"י יוסיפו לאסור חכמים מישראל בכדי לקבל מאתם כופר נפש בסכומים גדולים. ובכן ישב ר' מאיר בבית הכלא ושם עסק בתורה כל היום. הקיסר לא חפץ ליסרו, כ"א שם עליו משמר בל יצא מארצו ובכדי שיוכל לקבל כסף כופר הנפש ששם עליו, וישב ר' מאיר במבצר הנזכר עד מותו ביום י"ט אייר שנת ה"א נ"ג, ולא ניתן לקבורה עד ד' אייר משנת ה"א ס"ו, ושכב גופו המת ערך שלש עשרה שנה, בכדי להוציא מידי היהודים את כסף הפדיון. עד אשר התעורר איש עשיר וגדיב רוח ר' אלכסנדר וימפפען מפרנקפורט דמיין ובמחיר רב פדה את גיית רבנו מאיר והביאה לקבירת ישראל. ובעד מעשה צדקתו בקש, כי במותו יתנו לו קבר אצל רבנו מהר"ם, ואחר שתי שנים מת ר' אלכסנדר זיסקינד ונקבר בצד רבנו במדור בפני עצמו.

ומערב אשכנז. רבנו אשר היה צדיק תמים, מופלג בחכמתו ובמדות טהרות, נקי במעשיו מכל דופי ופניה עצמית. על אדמת ארץ אשכנז נולד ונתגדל רבנו הרא"ש, ואחר מות רבו רבי מאיר בבית הכלא, והקיסר רודאָלף הראשון לא נתן להביא את עצמותיו לקבורה עדי הנתן לו כופר נפשו, אז נחשב רבנו אשר לאבי התורה התלמודית במדינת אשכנז, ואז פרצה עוד הפעם גזרת הרג ואבדון על היהודים באשכנז, אשר כמוה לא היתה לאכזריות גם מימי מסעי הצלב. בהרדיפה הזאת נהרגו כמה אלפים מישראל על קדוש השם, ורבבות בתי אבות ירדו פלאים מעוצר רעה ויגון. מרובו וחברו של רבנו הרא"ש ביישיבת מהר"ם מרוטנברג, רבי מרדכי בן הלל אשכנזי³, מחבר ספר "המרדכי" על הלכות אלפסי, נהרג אז על קדוש השם ביחד עם אשתו וחמשת בניו. ובחמת הקנאה ההוללה הזאת נחרבו מאה וארבעים מהלות קדושות ויותר ממאת אלף יהודים נהרגו על קדוש השם.

אחרי ההריגות הנוראות האלו, ראה רבנו אשר, כי צר לו המקום לשבת בממלכת אשכנז, וגם יכול היות, כי סכנה גדולה היתה נשקפת לו מצד הקיסר אלברכט, היושב את כסא המלוכה אחר רודאָלף. והאגדה תספר, כי הקיסר תבע ממנו את כסף הכפורים שהיו חייבות מהלות ישראל באשכנז בעד מהר"ם מרוטנברג, והרא"ש ערב בדבר, כי יביאו הקהלות את הכסף לגנוי המלך. על כן היה נאלץ לעזוב את ארץ אשכנז, ובימי הקיץ שנת חמשת אלפים ושבעים ושלש, יצא הוא ואשתו ושמונת בניו עמו מארץ מולדתו והיה ימים רבים נע ונד, מתהלך ממדינה למדינה, עד שהגיע לארץ סאבויה אשר בגבול איטליא, וכל בני ישראל חדרו לקראתו שמה ויאמרו לכל אותו עליהם לרב ולמורה. אולם בעת אשר נודע לו, כי הדוכס של ארץ סאבויה סר למשמעת קיסר אשכנז, וירא פן ימסור אותו להקיסר אדונו, ממנו בורה, ויסע לצרפת הדרומית ויבוא עד מונטפלייר. ויקדמו היהודים פניו בכבוד גדול ובכל אותות אהבה. אולם על אשר בין חכמי העיר הזאת היו הרבה שהיו נוטים יותר מדי ללמודי הפילוסופיא העיונית והיונית, ורבנו הרא"ש היה נגד הלמוד הזה, ע"כ שמע לקול הקריאה של עדת עיר טולטילא⁴ אשר בארץ ספרד, ואם לקהלות ישראל במדינה הזאת, ליישב על כסא הרבנות שמה. אך גם בארץ ספרד מצא רבנו עוסקים בלמוד הפילוסופיא, ורבנו הרא"ש אשר כל ימיו אך בחכמת התורה היה כל מעיינו, ורק כספרי התלמוד והלכות עסק כל היום, קשה היה עליו להבין איך נהיה כדבר הזה, כי חכמים רבים

³ רבנו מרדכי ב"ר הלל הכהן היה מחכמי אוסטריא, נולד בתחלת אלף החמישי ומושביו היה בעיר גירנברג ונהרג על קדוש השם בשנת ה"א נ"ח (לדעת אחדים בשנת ה"א ע'), בימי השמר, שהיה אז חרב הרג ואבדון, ובכל מדינת ביייעין נשארו לפלטה רק שתי קהלות מישראל, רגנסבורג ואוגסבורג. רבנו מרדכי היה נצר מגזע הראב"ן ותלמיד מהר"ם מרוטנברג ומאחדים מבעלי חת"ס. רבנו מרדכי חבר ס' מרדכי הגדול או הארוך, ובו נקבצו הלכות ומנהגים מהפוסקים הראשונים, והוא ספר נכבד לבעלי הוראה. וגם נמצאים בו דברים רבים מחולדות הימים האלה, אשר מהם ישאבו חוקרי הדורות. גם חבר פיוטים וסליחות, וחבר עוד ספרים אשר אך קצת מהם נדפסו.

⁴ עיר טולטילא (Toledo) עיר הבירה בקסטילא בספרד. היהודים התישבו שמה בתחלת אלף הרביעי וחחת ממשלת הנוצרים סבלו מאד. ואח"כ בימי הערבים הוטב מצבם, אולם ימי השלוה לא ארכו, כי הנוצרים כבשו עוד הפעם את העיר. ונהרגו הרבה יהודים הי"ד.

במדינת צרפת וספרד, הנאמנים לה' ולתורתו, מפנים לבם לענינים אחרים מלבד התלמוד ונוטים יותר מדי אל הפילוסופיא היוונית, למשוך הנפש אל השבע המוסכם, ועל שאלה אחת ישאל אותו אחד מחכמי עיר מולטילא, ואשר בה רצה החכם הזה להכריעו על פי הגיון ותורת הלשון הערבית בענין זה, השיב לו רבנו הרא"ש: "תהלה לאל, חנני אלמים ויש לי כל בסברה אמתית של תורת משה רבנו ע"ה ככל חכמי ספרד הנמצאים בימים האלה, ואף על פי שלא ידעתי מחכמה החיצונית שלכם, ברוך רחמנא דשוחבין מניה, כי בא האות והמופת להדיח האדם מיראת השם ותורתו". (לשון רבנו הרא"ש במכתבו בספר מנחת קנאות).

ב

אחר שישב רבנו הרא"ש על כסא הרבנות בעיר מולטילא הרבין תורה בישיבה והעמיד תלמידים רבים, הוא מלא מקום הרב רבנו יונה החסיד מגירונדא⁽⁵⁾ וישב שם כערך כ"ג שנה. וגם נהרו אליו תלמידים רבים מארצות שונות, גם מארץ רוסיא וניהם (מור אבה"ע סי' ק"ח) ונעשה לעמוד הוראה אשר בית ישראל נשען עליו, כי על תורת חכמי ספרד הוסיף תורתו של חכמי צרפת ואשכנז אשר הביא עמו. רבי בצלאל אשכנזי כותב עליו, "כי הוא (הרא"ש) היה רבן של גלות החל הזה, אשר מכנענים (ארצות הסלבים) עד צרפת וספרד, ורוכ הגולה קבלוהו לרב עליהם" (פתשוכותיו סימן כ"ב). והיוחסין כותב: "הרב הגדול רבי אשר ז"ל בא למולטילא להאיר את עיניו ולהוציא אותנו מחשך הסכלות והפתיות לאור החכמה והתבונה".

ועוד הפעם החלה סערה מעיר מונטיפיליי, שם היה חכם אחד מגזע משפחה רמה ונשאה בישראל ונשוא פנים בעיני קהל עדתו, רבי אבא מרי ב"ר משה ב"ר יוסף הירחי (דון אוסתרונק דוראן) מעיר לונזיל⁽⁶⁾, תושב עיר מונטיפיליי, הוא היה מהחוקרים שומרי דרך אמונה, קרא ושנה הרבה בספרי הפילוסופים העברים והערבים. נתן כבוד לשם הרמב"ם ולספריו המחוכמים, אך בחקר אלו והפילוסופיא הדתית היה לו הרמב"ן לעינים, ויתן הבכורה להתורה והאמונה על החקירה והפילוסופיא, וכך היה אדוק בדעתו ואמר: מי שלא יאחז דרכו, חרם הוא ולא יבוא בקהל ה', וכן הקדיש מלחמה בעדת המתחכמים והמפלספים בעירו, אשר אמנם מרוב חקירתם סרו מן דרך האמונה לחבל כרם ה' צבאות. אמנם לו ערך רבי אבא מרי המלחמה רק עם אנשים

⁽⁵⁾ רבנו יונה החסיד מגירונדא היה מגדולי הדור בספרד. היה תלמידו של רבי שלמה מן ההר (ראה תולדות הרמב"ם הערה י"ז) ויש אומרים, שהיה גם תלמיד הרמב"ן. — הרשב"א היה תלמידו של ר' יונה וגם היה הרמב"ן מחותנו, כי בת ר' יונה היתה אשת ר' שלמה בן הרמב"ן. ובהמחלוקת על הרמב"ם היה הוא מן העומדים בראש.

⁽⁶⁾ רבי אבא מרי ב"ר יוסף הירחי, נולד בעיר לונזיל (לונזיל היא בעברית ירח, ע"כ נקרא שמו ירחי) בתחלת האלף החמישי בערך, והשתקע אח"כ בעיר מונטיפיליי. הוא היה בן בנו של רבי משלם בן יעקב מלונזיל. ר' אבא מרי היה גדול בתורה וחכמה, וקרא ושנה ספרי פילוסופיא העברים והערבים, אך על אשר ראה שהרבה אנשים לא ירדו לסוף דעתם של החכמים האלו וגם דעת הרמב"ם לא ידעו לא הבינו וסרו מדרך הישר, ע"כ עמד לנגדם, כאשר כתובים הדברים בס' "מנחת קנאות" שחבר.

כאלו, אזי היו דבריו עושים פרי, אבל הוא מלחמה עזה נגד כל ההוגים בספרי חכמה ומדע, אף אם הם הולכים עם אל ועם קדושי נאמנה. ע"כ נפל ערכו בעיני העם, בראותם כי התנגד לאנשים גדולים וטובים כמו הרב ר' לוי בן אברהם בן חיים מעיר פיליפראנשע⁽⁷⁾ אצל עיר טולוז. ר' לוי, אם כי עסק בחכמת הפילוסופיא ובחכמת התורה גם יחד, והוא איש נאמן לה' ולתורתו. אולם רבי אבא מרי לא נח ולא שקט מריב את ריבו אתו, ופנה אל הרב הראשון בדור ההוא רבנו שלמה בן אדרת (ראה תולדות הרמב"ם הערה י"ט), אשר ישב אז על כסא הרבנות בעיר ברצלונא, ויעורר אותו לעמוד לימינו וללחום נגד לומדי החכמות החיצוניות. הרשב"א עשה מעשהו במתינות וחכמה ודעת, ושלח בכל גבולות ישראל לחמור ולדרוש, אם אמנם הכזעקתה הבאה אליו על אלו לומדי הפילוסופיא, כן הוא. אם נכון וראוי ללחום נגדם ולגזור חרם על כל הנוהרים אחרי החכמה היוגית והחקירה החפשית. המכתבים מגדולי החכמים בענין זה, אסף ר' אבא מרי דון אסתרוק בספר אחד, אשר קרא לו בשם "מנחת קנאות" והקדים לו הצעה יקרה בענין עקרי אמונה (נדפס בפרס-בורג תקצ"ח) ובהמכתבים נמצאו דעות ועצות שונות. הללו אומרים, כי אין דרך אחת לעצור בעד הרעה הנשקפת לאומתנו וביותר לתורתנו, רק לאסור אסור על בני הנעורים לבל ילמדו כל חכמה וכל ידיעה חצונית, ולבל יקראו ספרי חול עד אשר יהיו בני שלשים שנה; והללו אומרים שאך אנשים שכבר מלאו כרסם בתורה שבכתב ושבעל פה, שרק הם יכולים להתחמם כנגד האש הזרה של הפילוסופיא וידיעת המבוע מבלי אשר יבולע להם. אך הרשב"א לא אבה לשמוע לעצתם, כי הוא לא חפץ להשכיח החכמה והמדע מישראל, כי הרשב"א גם הוא למד וידע היטב את דרכי הפילוסופיא על פי ספרי הרמב"ם. אך כלל היה בידו: כל שהקבלה הניחתו, לא תנצחהו החקירה. אולם בדבר אחד היו תמימי דעים הרשב"א ור' אבא מרי: לרדוף את ר' לוי בן חיים. וכתבו עליו מרירות, גם אל אלו אשר היו בסעד גשמי לו, לגרש אותו מביתם. וכל ההצטרקות אשר הצטרך ר' לוי לפניהם, וכל האנשים אשר העידו על יושר מעשיו ורוב צדקתו לא הועילו מאומה. והאמימו אזנם משמוע כל תפלה וכל תחנה מפי האיש הנרדף הזה.

אנשים רבים מעיר פורפיניאן התלוננו על הרשב"א, באשר הוא גותן יד לר' אבא מרי, ויכתבו אליו מרירות על ר' אבא מרי

⁽⁷⁾ רבי לוי בן אברהם בן חיים, מגזע משפחה מיוחסת בלאנגידוק, נולד בשנת ה"א י"ח, ונפטר שנת ה"א ס"ו. הוא היה חכם ובעל ידיעות רבות, עד אשר שמו נודע למרחקים ובלי רצונו נסבך בעניני ריבנות בקהלות שונות, עד אשר בן י"ח היה נאלץ לעזוב את בית אביו ואחיו, והיה נודד ללחם בעיר מונטיפיליר ושם מצא מנוח ומחסה בבית איש עשיר ונשוא פנים, דון שמואל הסולמי או סען עסקאליטי. אשר היה נודע בחכמתו ונדיבת לבו ונדיבת ביתו. ר' לוי חבר שני ספרים: "קשר בתי נפש והלחשים" כולל שיר גדול מתאונן על קשי יומו; וספר גדול על כל החכמות בשם "לוית חן" בעל חלקים הרבה ולא נדפסו.

אשר רק מאהבת עצמו הוא מעורר מדנים להתכבד בתור איש צדיק המקנא כנאת ה' צבאות (וכן היא תכלית כל מריבה, שתוליד שנאה פרמית ותכשיל גם הגדולים שבאומה, ותרבה דוברי שקר, לשון הרע ורכילות). אולם ר' אבא מרי הוסיף להצית אש המחלוקת ויאיין בהרשב"א וביתר רבני ברצילונא לאסור את החקירה החפשית ואת כל החכמות והמדעים החיצוניים. אך הרשב"א וחבריו חפצו לדעת תחלה, אם יתרצו ראשי עדת עיר מונטיפיליר לגזור חרם על העוסקים בחכמות חיצוניות. ע"כ שלחו שני מכתבים, אל רבי אבא מרי ואל אחד מחכמי עירו וחברו של ר' אבא מרי רבי מודרוס דבלקיירא (אחד מגדולי והשובי עיר מונטיפיליר) ויבקשו אותם לקרוא את המכתבים באוני ראשי הקהלה ההיא ולשאול את פיהם, אם המה מסכימים אל החרם הזה. אולם בהודע הדבר כי יש את לבב הרבנים להחרים את המדעים מישראל, קמו אנשים רבים מנכבדי ומחכמי העיר הזאת ויצעקו חמם.

ובראשם איש נכבד ונעלה ושמו ר' יעקב בן מכיר³, אשר ברוב חכמתו ואמונתו הראה לדעת, כי תופש תורה יוכל לאחוז גם ביד החכמה, עד כי תהיינה לאחדות בידו. והוא, שהיה גדיל ונכבד מכל יושבי מונטיפיליר ודבריו היו נשמעים בכל שדרות בני העיר. ע"כ פנה ר' אבא מרי גם אליו. שיתן ידו עמו לאסור אסור על בני הנעורים לבל ישנו בחכמות חיצוניות. אך ר' יעקב התאנף בו על הדבר הזה ועוד הזהיר אותו לבל יהיו להכריז את דברי הרשב"א בקהל עדתו. אולם ר' אבא מרי לא שעה אל דברי ר' יעקב וקרא עצרה למכס עצה, איך להפיק זממם. אך רבים מחכמי ונכבדי מונטיפיליר עמדו נגדו, ור' יעקב בן מכיר הוכיח אותם בדברים, כי התורה והחכמה תלכנה שלובות זרוע. ואחת לא תצרוז את אחרת. וגם המכתב שערכו בני אבן תבון להרשב"א ואל גדולי עיר ברצילונא, להשיב חרם אל תערה ולבל ירכו מחלוקות בישראל, לא רק שלא הועיל מאומה, כי אם עוד הגדיל המדורה. ולישני הצדדים התחברו מתי סודם וספרי שמנה צצו כמו עשב והאש נגדלה ונתרחבה כל כך עד אשר גם רבנו הרשב"א בחלה נפשו בהמחלוקת הזאת, והחל לסוג אחר בסתר, ויגל את אונותיו מתי סודו, כי אין את נפשו להחרים את החכמה והמחזיקים בה עד אשר יסכימו למצער עשרים מהלכות.

ג

בעת הזאת שלחמו שני הצדדים בערי צרפת וספרד על אודות למוד החכמות והמדעים, באותה העת התחוללו צרות רבות ורעות על היהודים בארץ אישכנז. ורבנו

³ רבי יעקב בן מכיר היה ממשפחת אבן תבון, נולד בערך ה"א ה' ונפטר ה"א ע"ב או פ"ב. הוא היה ככל חכמי היהודים בעת הזאת, ידע את הליכות התורה הכתובה, עד כי היתה לאל ידו להורות הוראה בישראל. גם אסף בחפניו רוח החכמות והמדעים כאחד החכמים הגדולים וידע חכמת הנדסה והתכונה. הוא היה הראשון, אשר הטיב לראות את נטות ציר הארץ (ערדאקסע) ובחנה וגם חקרה. והידיעה הזאת היתה ראש פנה לחקרי לב החיכונים בדורות הבאים. הוא ידע לשון ערבית, גם שקד על ספרי חכמי הערבים, והעתיק ספרים רבים לשפת עברית, גם בחכמת הרפואה הגדיל לעשות עד כי חכמי הרופאים שמו אותו לראש על כל בחי מדד הרפואה מבלי פנות אל דתו ועמו. הוא למד את החכמות רק בגלל כאשר אמר: "החכמה היא תכלית האדם וע"י יאות לו שם אדם".

אשר יישב שם על כסא הרבנות היה נאלין, כאשר כתבנו למעלה, לברוך מישם. ובא בעת הזאת לעיר טולמילא ושם קבלוהו עליהם עדת ישראל להיות להם לרועה והעלו אותו לשבת על כסא הרבנות. וכאשר שמע ר' אבא מרי כי רבנו הרא"ש, אשר שמו כבר היה נודע לגאון אדיר, בא להתישב בעיר טולמילא, וכשהוא עלה לשבת על כסא הרבנות שמה, הבין כי מהרא"ש תקוה נשקפה כחפצו ויבהר לישום לפניו תוכן ענין המחלוקת בדבר למוד החכמות, ויבקשהו לחות דעתו בענין זה. רבנו הרא"ש לא התנגד לראשונה בהחלט לדימוד החכמות כי במכתבו הראשון לר' אבא מרי (מנחת קנאות מכתב נ"א) יאמר "נתאספו ראשי עם באחת מערי המלכות, ומורנו הרב ר' שלמה (הרשב"א) ישלח גם הוא מנכבדי ארץ וכו' להשיב לב איש ישראל כאיש אחד לאחוז בדת משה וגם משאר החכמות לא ירפו ידיהם לעתים ידועות ותורה צוה לנו משה, תהיה העקרת והגברת "אולם ר' אבא מרי וחבריו לא נחו ולא שקמו ופעלו על לב הרשב"א למהר להחיש מעשהו לפרסם החרם או תקנה נגד למוד החכמות, וגם הוא נתרצה לזה, בלבד ישהם יחברו נוסח החרם, גם תלמיד אחד של הרשב"א קבל על עצמו לאסוף חתימות על החרם מעשרים קהלות, אולם לא כאשר קוו כן היה. אחדים מהקהלות לא אבו לחתום על החרם, עד אשר נאלצו אח"כ ר' אבא מרי וחבריו להחליש את נוסח החרם ופניו הראשונים מהחרם שחברו בתחלה לא היה לו עוד, והגזרה לא חלה על למוד החכמה בכלל, כי אם על חכמת הטבע והאלהות. או מה שלמעלה מהטבע (מטפיזיק) ובפירוש התירו למוד כל יתר החכמות. הגזרה לא חלה רק על ספרים שחברו חכמי יון או משאר האמות, ולא חלה על ספרי החקירה שכתבו חכמי ישראל, אם גם יש בספריהם למודים מחכמי אמות העולם בחכמת הטבע והאלהות, וגם הלמודים שאסרו לא אסרו אלא עד שיגיע האיש לשנות עשרים וחמש.

אולם אחרי ראות רבנו הרשב"א וגם רבנו הרא"ש אשר רבים מבני פרוכניציאה בעצמו בחרם שחתמו בו. העלו חמתם עוד ביותר, ונסוגו אחור מאשר גזרו אסור על למוד החכמות עד שיגיע האיש לשנות כ"ה, ורבנו הרא"ש כותב (מנחת קנאות מכתב כ"ט), "ועוד כי חרימנו על דת משה כתוב בה והגית בו יומם ולילה, ולאותה חכמה (חיצונית) צריכה שעה שאינה מן היום ולא מן הלילה, וידוע לכבודך (לר' אבא מרי) כי על אפי ועל חמתי היתה לי חתימתי על הכתבים, כי איך אחתום שלא אהגה בה עד שאהיה בן כ"ה שנה. נמצא שאז נתן רשות אחר כ"ה שנה ובעיני הוא אסור כל הימים... וגם רבנו הרשב"א שהיה כאמור מתנגד ללמוד החכמות, הקבע בלבו כי סכנה גדולה נשקפה מהלמוד הזה לכל הדת, ע"כ מיהר הוא ובית דינו, לקרוא החרם בפומבי על למוד כל החכמות ומכל מחבר בלי הבדל. מלבד חכמת הרפואה בין שכתובים הספרים בלשון לועז או עברית עד שיגיע האיש לשנות הלמוד לכ"ה, וזמן האסור נקבע על משך חמשים שנה.

כשמוע ר' יעקב בן מכיר וסיעתו את הדבר הזה, עמדו כנגדם הרעימו גם המה חרם גדול על כל איש אשר יעז להחרים את השוקדים על החכמות והמדעים, והמלמדים את בני הנעורים חכמת הטבע והאלהות, או כל חכמה וידיעה, ובכלל החרם

ההוא, הוא כל איש אשר ישפוק שפתיו לדבר סרה על רבנו משה בן מיימון איש אלהים, או להוציא דבה על כל מחבר ספר לתמו (מנחת קנאות מכתב ע') ואת החרם ההוא קרא ר' יעקב בן מכיר בבית הכנסת באזני כל קהל מונטיפילייז ומרבית אנשי הקהלה עמדו לימין צדקו.

זאת יש להעיר ששתי הכתות המייננים והמשמאילים היו חכמים גדולים, אנשי הרוח, ומעשיהם היו לפי דעתם לתועלת הדת ולשם שמים נתכוננו, אך הכעס והמחלוקת הביאו אותם לכלל טעות וסרו מדרך המצועע, שביל הזהב.

וגם לאזני הרב החכם המליץ ר' ידעיה הפניני הברדשי (ראה תולדות הרמב"ם הערה כ"ו) הגיעה הישמועה מהריב הנורא הזה והוא מיהר לערוך מכתב להרשב"א להציל את למוד החכמות ולהצדיק את המחזיקים בה, ודבריו המוחכמים עשו רושם אדיר וחזק על לב הרשב"א, עד כי נתן להם מקום בתוך דברי תשובותיו, ובהיות ר' ידעיה הפניני בעיר מונטיפילייז התחבר לר' יעקב בן מכיר וכתב את אגרת ההתנצלות אל הרשב"א, (מנחת קנאות מכתב פ"ו). בהאגרת הזאת התוכח ר' ידעיה הפניני עם מתנגדי החכמה ומנדיה, אך מדי נשא את שם הרשב"א על שפתיו, דבר כרוח חן ובתחנונים, נתן לו כבוד והדר וירוממהו על כל תהלה ותפארת. בשכל מליו גלה את און הרשב"א כי הוא ואוהביו לא ילונו עליו, על אשר נתן את החכמה לחרם, כי החכמה בת אל חי היא ורוממה היא מאד, עד כי לא תוכל יד החרם לנגוע בה לרעה. אך על זה חרה להם, כי נתגלגל הדבר ויצא על ידי זה שם רע על כל קהלות הקודש אשר בצרפת הדרומית ונתנו אותם לחרם ולגדופים, וכבוא אגרת ההתנצלות ליד הרשב"א ול ידי חבריו אשר התמו על החרם חרד לבם וימהרו ויודיעו לכל, כי חלילה להם לחשוב מחשבת רעה על ספרי הרמב"ם ולגזור עליהם חרם, כי גם המה מכבדים מאד את הרמב"ם ואת ספריו המסלאים מפז. גם מהרו להזהיר את ר' אבא מרי ובעלי בריתו לשבת מריב ולעשות שלום עם מתנגדיהם. אולם כבר הכתה השנאה את ישראל עמוק עמוק בלבות שתי המפלגות והשמן כל כך רקד ביניהם, עד אשר לא הטו און קשבת לקול מורי צדק הרודפים כעת אחר הישולם ויועצים אותם לשבת מריב.

ד

השנאה והמשטמה נישרשה כל כך עד אשר אח"כ התחוללה סערה נוראה על שתייהן יחד, כי מלך פיליפ הרביעי מצרפת (בשנת ה"א ס') גזר אומר פתאום, לאסור את כל היהודים מנער ועד זקן ושם אותם במאסר, אח"כ הודיעו להם, כי בעוד חדיש ימים עליהם לעזוב את כל ארץ צרפת ולא יקחו בידם מכל רכושם, מחוט ועד שרוך נעל, רק אכל נפש ליום אחד וכל איש אשר ישאר בארץ אחר היום המיועד, אחת דתו להמית, ומקץ חדיש ימים גורשו כל היהודים כמאת אלף איש מארץ הזאת ובעיניהם ראו כי כל הונם ורכושם אשר רכשו בזעת אפם ואת כספם וזהבם טענו סריסי המלך על עגלות רבות ויובילו אותם לאוצר המלך. וכל הערים אשר התורה מצאה קן לה במו ואשר בהם הפיצו נגוהות התורה רבנו רש"י ור"ת ובעלי התוספות

נהפכו כזרים ובתיהם לנכרים וגם בעת הזאת בעת גלותם ונדודם, שהלכו מדחי אל דחי לא נשקט הריב. וגם שם התלקחה אש המחלוקת בין שתי הכתות בין ר' אבא מרי וסעיתו ובין ר' יעקב מכיר וסעיתו. וגם עתה החזיקו הרשב"א והרא"ש ביד ר' אבא מרי, אם כי כאשר כתבנו נסוגו אחור מעט מהמחלוקת הזו והשקישו הריב, אולם הצרות כל כך גברו עד אשר לא נודעה אחרית הרבר מהריב הזה, וחכמי כותבי הדורות אינם מתעניינים עוד בענין המחלוקת הזה.

כאשר אמרנו, שמנה בנים נולדו לרבנו הרא"ש עוד בהיותו בארץ אשכנז ואשר נסעו אתו יחד אח"כ לארץ ספרד, גם נכדיו הרבים אנשי השם, היו עמודי אש דת לכל קהלות היהודים אשר בארץ ספרד ימים רבים. הראשון מבני הרא"ש היה ר' יחיאל (מביאו אחיו בעל הטורים כמה פעמים בספריו) הוא נפטר בימי עלומיו בבית אביו בלא בנים, השני ר' שלמה החסיד, וגם הוא נפטר בדמי ימיו, הג' ר' יעקב בעל הטורים על הב"י (ראה תולדתו אח"כ) ה' רבי יהודה (ראה בהערה א' בתולדות בעה"ט) ה' ר' אליקים, ה"ו ר' משה ה"ו ר' אליעזר והח' ר' שמעון. וכלם היו חכמים בתורה וגרו בעיר טולמילא, וחברו פסקים ושיטות על גמרא אולם אינם נמצאים בידינו. אחדים נאבדו ואחדים עודם בכתב יד, חתנו של רבנו הרא"ש היה ר' יהודה בן קרש"ף ש"ץ (שור' הרא"ש כלל ע"ב א') אך הגדולים שבהם היה ר' יעקב מחבר הטורים ואחיו ר' יהודה.

אחר מות רבנו הרשב"א, התעלה רבנו הרא"ש לראש הרבנים בספרד, ובכל הארצות אשר סביבותיה. כי אין גדול ממנו בהליכות התלמוד ובדרכי הוראה. הרא"ש אשר יכנוהו הפוסקים "האשרי" חבר את ספרו הגדול והנכבד מכל ספריו הוא ספר הלכות או הפוסקים כאשר חבר הרב אלפס, אך בתוספות דעות בעדי התוס' וחכמי הדור לפניו ופרושיהם והם גם קצור דברי התלמוד, בדרך משא ומתן ושקליא ומריא להוציא ממנו הלכה פסוקה ומכררת בכל הדינים הנוהגים בזמן הזה, הוא הראה כחו בסדרנות נפלאה ובירור הלכות, עדי התפלאו עליו רבני דורו, וכל חכמי הוראה כדורות הבאים. ורבנו בעל תוספות י"ט⁹ חבר פרוש עליו עם פלפול עצום בשם "לחם חמודות ומעדני יו"ט". ספרו זה חבר רבנו הרא"ש בספרד בפרק האחרון לימי חייו.

ב. פרוש המשיניות על זרעים וטהרות בקצרה וגם באריכות בס' פי שנים שהוציא לאור ר' אלישע ב"ר אברהם (אלמונא תצה) ג. פרוש על התלמוד על כמה מסכתות (שם הגדולים) ד. ס' ברכה משולשת, תוס' הרא"ש על מס' ברכות (ווארשא תרכ"ג).

⁹ רבי יום טוב ליפמן העלער הלוי ב"ר נתן ב"ר שלמה וואלרשטיין ש'חבר ס' תוספות יו"ט נולד בשנת של"ט בעיר וואלרשטיין בארץ אשכנז ונפטר ביום ד' אלול ת"ד בעיר קראקא, במות עליו אביו נתגדל על ברכי זקנו הגאון ר' משה, שהיה אז רב הכולל על כל מדינת אשכנז, ולמד בישיבת הגאון ר' יעקב גינצבורג אב"ד בעיר פראג. ובישיבת מהר"ל מפראג השלים את למודיו בתלמוד. בעיר פראג החל לשרת בקודש בהיותו בן י"ח שנה ובשנת שפ"ד נתקבל לרב בעיר ניקלסבורג ובשנה שלאחריה לרב בעיר וינא ובשנת שצ"ז נקרא להיות רב הכולל בעיר פראג. לרגלי המלחמות של שלושים שנה הטילה הממשלה מס כבד על העיר. אז הלשינו עליו אנשי בליעל לפני הקיסר פרדיננד, כי הוא נוצר

על מס' יבמות, כתובות, הוריות וב' פסקים האחרונים ממס' סוטה בס' לשון חבמים (ליוונא תסמ"א) על מס' קידושין ב'ס' מעשה רוקח (פיסא תקע"ו) ה. הדר זסנים תוספות הרא"ש על התורה (ליוונא ת"ר) ו. אסור והיתר כ"י (ראה שו"ת הרדב"ז ס' תס"ט) ז. הנהגת הרא"ש קל"ב סמנים קצרים כוללים דברי מוסר והנהגה ישרה, נדפסו באיזה סדורים ח. דרוש על מאמר אין מזל לישראל (כ"י) ט. דרוש על מזדולי התורה, הילדסהימר "שי למורה" (ברלין תרנ"ן) י. שו"ת הרא"ש כולל מ"ה כללים ובכלל כלל וכלל כמה דינים בסמנים מענין אחד (דפוס הראשון קושטא רפ"ב).

מגדולי תלמידיו היו ר' יששכר בר' יקותיאל הלוי אשכנזי⁽¹⁰⁾ ר' ישראל ואחיו ר' יצחק בר' יוסף ישראלי בעל יסוד עולם⁽¹¹⁾.

רבנו הרא"ש אם כי לחם נגד למוד חכמות היצוניות היה אך הוראות שעה, כי בדור הזה עמדו רבים מהמשכילים נגד רוב מיסודי התורה אולם לרוב נמצאו אז חכמים רבים שונים בחכמות היצוניות, אשר רבנו הרא"ש אהבם ויקרם בימין צדקו, בידעו כי המה משלומי אמוני ישראל, אשר יראתם היתה קודמת לחכמתם ואשר למדו חכמה, רק להבין על ידה הליכות רבות בלמוד התורה.

רבנו הרא"ש למד ולימד כל ימי חייו, וביותר מעת שבא, למדינת ספרד, ובהיותו בארץ אשכנז היה איש אמיר, והתפרנס בהלואת מעותיו על משכונות, ונתן מעשר מכל נכסיו. וכן עשו כל משפחת הרא"ש, והיה מבזבז ממונו לרברים שבצדסה ובפרט להחזקת הישיבות ופרנסת התלמידים, ואך מעת בואו לארץ ספרד, נתדלדלו מעינות פרנסתו ובסוף ימיו נעשה כל כך עני עד כי בשעת פטירתו לא נשאר אחריו כדי להשלים צואתו.

רבנו הרא"ש גוע וימת זקן ושבע ימים בן שבעים וישמנה שנה בשנת חמשת אלפים פ"ח ולכל ערי ספרד בכי ומספד כי עטרת תפארת כל בני הגולה נלסחה מהם אולם חי חי הוא בתוך עם ישראל בתורתו וחכמתו וזכרו לא ימיש עד עולם. —

פנים להעשירים בהערכתם וגם הלשינו על ספריו מעדני מלך ולחם חמודות על הרא"ש, כי בשמות האלו פוגם בכבוד המלך. ע"כ בהדפסה השניה נשתנה שמם על מעדני יו"ט ודברי חמודות ועמד במשפט בשנת שפ"ט ויצא משפטו כי חייב מיתה הוא, אך הקיסר משך לו חסד וישת עליו כופר נפש י"ב אלפים טהאלער, ואם לא ישלם ילקו אותו בשערי פראג, וישימו אותו בכלא. ובהשתדלות הקהלות הקטינו את כסף הענושים לעשרת אלפים פלוין ולשלם לשעורים. ואחר שישב במאסר ארבעים יום יצא לחפשי בכ"ח אב. אך הממשלה גזרה עליו שלא ישא עוד משרת הרבנות. ובעוד ג' שנים נתקבל לרב בעיר נעמרוב ואח"כ לרב בוולאדימיר וואלינסק וישב שם עד ת"ד. בעת הזאת נתקבל לרב בקראקא. והרביץ תורה בישיבתו של ר' יהושע העשיל ואחר מותו מלא גם מקומו בתור ריש מתיבתא. ואת אשר קרהו ואשר סבל רבנו התוס' יו"ט ראה בספרו מגילת איב"ה שנדפס ונתקן הרבה פעמים.

⁽¹⁰⁾ ר' יששכר בר' יקותיאל אשכנזי חבר ס' התרומה והיה מגדולי תלמידי הרא"ש ונפטר שנת

הצ"ב.

⁽¹¹⁾ ר' יצחק ישראלי חבר ס' יסוד עולם ס' בתכונה רב האיות. היה תוכן גדול וחבר הספר לבקשת רבו הרא"ש, נדפס בברלין תקל"ז חס' הזה הוא יסוד מוסד לתכונה ופרוש ה' קדוש החדש להרמב"ם ז"ל.

ד

תולדות בעל המוררים

8

בעל הטורים

א

בעת בא רבנו הרא"ש וביתו מארץ אשכנז לארץ ספרד כבר היו בניו נערים יודעים דעת ותבונה. ובנו רבנו יעקב, בנו השלישי נושא התולדה הזו, כבר היה בן שלש עשרה, כי בשנת ה"א נ"ג עזב את ארצו ורבנו יעקב נולד בשנת הארבעים לאלף החמשי, והוא ואחיו רבי יהודה⁽¹⁾ היו הנכבדים מכל שמונת בני הרא"ש ושניהם היו בעלי יראת שמים במדה נפלאה. שניהם היו בעלי נפש זכה וטהורה, מבלי היות להם איזה סוג אהבה עצמית ופניה חומרית, והיו מופת לדורם ולדורות הבאים בטהרת הלב ונועם המדות. המה היו שונים מחכמי ספרד, אשר ברובם שגו בתורה וגם מחכמה לא רפו ידיהם. והאחים הללו, אך בתורת ה' חפצם, וכל עסקם היה שלא פסק פיהם מגירסא יומם וליל. אביהם רבנו הרא"ש בימי מגורו בארץ אשכנז, היו הן ועושר בכיתו, וגם בעת בואו לארץ ספרד הביא אתו רכוש גדול, אך בימי זקנתו נתדלדל מפני סבה לא נודעה לנו. אולם בנו רבי יעקב היה עני כל ימיו, והיה מסובל בתלאות לאין מנוח, אך היה סבלן גדול וענותן כהלל וכמוהו נשא את תלאותיו ואת צרותיו במנוחת נפש. מבלי להתאונן על גורלו. ומבלי לקרוא תגר על קשי יומו. ואם כי היה עני, מתפרנס בדוחק⁽²⁾, בכל זאת לא רצה לקחת עליו את עול הרבנות ולא רצה לקבל פרס ולהנות מכתרה של תורה. וכנראה לא יישב מעולם על כסא הרבנות באיזה עיר, אך עסק ככל צאצאי הרא"ש כל ימיו בלמוד התלמוד והלכות וכס היו חיי רוחו. ודולה ומשקה גם לאחרים. הוא הראה את כחו בבקיות נפלאה וביותר הצטיין בסדרנות

⁽¹⁾ רבי יהודה בן הרא"ש נולד שנת ה"א מ"ח ונפטר ה"א ק"ט. הוא היה צעיר מאחיו ר' יעקב והיה דומה לו בתורה וחסידות. ובמות אביו הרא"ש, שמה קהלת טולטילא את כתר הרבנות בראשו וישב על כסא אביו. הוא נהג את עדתו במשפט ובצדקה. לא נשא פני איש ולא חנף לאיזה אדם. ויהי כאשר לסבת איזה מקרה זעף לבו על בני עדתו ויאבה לעזובם, הפצירו בו ראשי קהלת עיר טולטילא לבל יניח מקומו. ויעתר להם ר' יהודה וישב שם עד יום מותו. אולם לא מצא נחת בשבתו במדינת ספרד, כי בני הרא"ש האשכנזים לא מצאו שם את אשר בקשו, את החסידות והתמימות כאשר נפשם אותה. רבי יהודה היה נכבד ויקר בעיני בני דורו ומכל עברים פנו אליו בשאלות והוא השיב לשואליו בעמקות נפלאה, אולם בדברים קצרים. תשובותיו באו בקובץ קטן בשם "זכרון יהודה", וגם ס' "חקות התורה" ו"חקות השמים", וגם נדפסה הצוואה בשם "צוואת ר' יהודה בן הרא"ש ואחיו ר' יעקב בעל הטורים". רבי יהודה היה לדעת אחדים חתן אחיו ר' יעקב, ובעת השמד הרג את אשתו וחממתו ונפטר כולם על קדוש השם. ה"ד.

⁽²⁾ רבנו יעקב כותב על עצמו (טור או"ח סי' רמ"ב) "וכמה פעמים נשאתי ונתתי לפני א"א הרא"ש ז"ל: כמוני היום שיש לי מעט משלי ואינו מספיק לי וצריך אני לאחרים, אם אני בכלל עשה שבתך חול" ואם לאו, ולא השיבני דבר ברור".

שירש מאביו הרא"ש, כי סדר וערך את החומר התלמודי וימנה חסרין מורגש אז, לסדר תורת הדינים הנוהגים בזמן הזה.

וביותר יש להתפלא על צדקת רבנו יעקב, בעת שהיו הרוחות סוערות והמזחמה היתה חזקה בכל עברים בענין למוד החכמות החיצוניות והפילוסופיא. ורוב ימיו היה רבנו תחת השפעת שני צדדי הריב וכיותר בצד אביו הרא"ש, שהוא היה רוח החיה באופני הריב נגד למוד החכמות האלו. וגם מעת הפעישות היה תחת כנפי אביו וקבל רוב תורתו ממנו. ובכל זאת עמד כל ימי חייו מנגד לכל מריבה וכל מחלוקת בישראל ולא נטה מדרכו, דרך השלום, אף צעד כל שהוא.

רבנו יעקב ב"ר אשר התלמודי הגדול, אשר נולד ומעט מימי חורפו חי בארץ אישכנו ואח"כ יישב בארץ ספרד, קרא וישנה את כל ספרי חכמי ההוראה של השיטות התלמודיות וחדר לתוך תוכם ותפש בזכרוננו את כל המשא ומתן וכל הדעות המפורזים בכל ספרי הוראה. ע"כ פנו אליו הרבנים, אשר לא היה כחם למצוא ידם ורגלם, בבוא לפניהם שאלות שונות בעניני הוראה, לירד לעומקא דדינא והיה משה להם להחליט דבר אשר הוא להלכה ולמעשה ורבנו יעקב ניהל אותם אל מבועי הוראה ואל המעשה אשר יעשון והראה את כחו בבקאות נפלאה בספריו הנפלאים שחבר וביותר בספרי "ארכעה טורים" בארבעה חלקים.

ב

אחר הרמב"ם היה רבנו יעקב הראשון אשר חבר ספר נחוץ ומועיל, דבר בעתו, שכולל בקרבו כל הדינים והמנהגים, הוראות האסור והמותר, חקי הנשואים והמשפחה והדינים שבין אדם לחברו, אשר החוב על כל אחד מישראל לעשות בארצות הגולה. ע"כ נתקבל הספר הזה בכל תפוצות ישראל והרבנים ומורי הוראה שמו אותו לקו ומשקלת בהוראותיהם ופסקיהם ויבכרוהו גם על ספרי הרמב"ם, כי הוא מביא דעות האחרונים וכיותר מסקנות אביו הרא"ש ז"ל ומדקדק יותר בדינים. ולא לבד בספרו, כי אם גם באישכנו היו שמחים, כי יש להם מעתה ספר הדינים מוכן לעת ההוראה, ספר שימצאו בו בנקל כל הדרוש להפצם, ספר הפורק מעליהם עול החפוש והדרישה ספר אשר מחברו היה צדיק תמים וכל אשר הגה וכתב היה מנופה כסלת נמיה, וה' עמו ובכל מקום הלכה כמותו.

ואלו הספרים ישחבר רבנו יעקב בן הרא"ש ז"ל :

ארכעה טורים. (א) טור אורח חיים, (ב) טור יורה דעה, (ג) טור אבן העזר, (ד) טור חושן המשפט.

ארבעת הטורים הללו כוללים כל הדינים מתלמוד בבלי וירושלמי, מתשובות הגאונים והמפרשים והפוסקים הראשונים שהיו לפנינו עד זמנו, מסודר בסדר נכון וישר, והם כל דיני ההלכה הנהוגים בחיי כל אדם מישראל, הלכה למעשה, מיוסדים על הלכות ופסקי אביו הרא"ש ז"ל, בהלכותיו על המסכתות, בהרחבת הענינים ובהוספות רבות ובסדורם להלכות לפני נושאייהם. ארבעת הטורים האלו שעשה מיד

אחר פטירת הרא"ש היו ליסוד ואבן פנה להוראה לכל חכמי ישראל, לא לבד בדרור כי אם גם להדורות שבאו אחריו. ונתחברו עליהם פרושים ובאורים וגם נעשו מהם קצורים.

המור אורח חיים מכיל כ"ז הלכות, מור יורה דעה ל"א הלכות, מור אבן העזר ה' הלכות, ומור חושן המשפט ל"ח הלכות.

רבנו יעקב הכנים בהטורים רק הדינים הנוהגין בזמן הזה והרבה מנהגים אשכנזים, ישהביא עמו אביו הרא"ש, נוסף על המנהגים והפסקים של הספרדים שלמד בבואו לארץ ספרד. כאשר אמרנו נתפשט ספרו זה מהר בכל הארצות ונתקבל לפוסק בתרא וגדולי הדורות עשו חבורים עליו, כמו ס' בית יוסף ממרן רבי יוסף בן ר' אפרים קארו (ראה תולדתו במאמר הבא), ספר בית חדש על המור מרבי יואל ב"ר שמואל סירקיש³) אב"ד בעיר קראקא, וספר דרישה ופרישה על המור מאת רבי יהושע פאלה

³) רבי יואל סירקיש (על שם אמו) וגם נקרא ר' יואל יפה (על שם משפחתו) בן ה"ר שמואל נולד בעיר לובלין בשנת שכ"א ונפטר בקראקא בשנת ת'. הוא היה אחד מעמודי ההוראה האחרונים וגאון מובהק בתורת התלמוד, הוא למד בנעוריו מתוך דחק ועוני, כי אביו ירד מנכסיו. ואביו היה מלמד את בנו בעל הכשרון הזה והראה לו ראשית סדר התלמוד. בנו ר' יואל מתאר את אביו בשם החסיד ומביא ד"ת משמו. אח"כ למד אצל הגאון מו"ה שלמה בן רבי ליבש אב"ד בעיר לובלין ולמד אצלו ביהוד עם בעל השל"ה ואצל הגאון מו"ה משלם פיבש אב"ד בעיר קראקא. ואחר שעלה רבו זה לשמים מלא רבי יואל סירקיש את מקומו. בעורנו צעיר לימים נתקבל לאב"ד בעיר פריזאני בגליל סלאנים בליטא, ואח"כ נתקבל לאב"ד בעיר לוקוב. וכן ישב על כסא הרבנות בכמה עירות זה אחר זה גם בעירות מעזיביו, בעלזא, לובמיל, שודלוב. ומשם נתקבל לאב"ד בכריסק דליטא וישב שם ארבע שנים, ואח"כ נקרא, כאשר אמרנו, ליבש על כסא רבו לעיר קראקא ושם שרת בקודש עד יום מותו.

הוא הרביץ תורה בישראל ותפש ישיבות גדולות יותר מארבעים שנה ובעת למדו עם תלמידיו את ארבעת הטורים כתב את חדושי ואת אשר העלה בעומק עיונו. ואז סדר את ספרו הגדול "בית חדש", אשר בו הראה את גודל חריפותו ובקיאותו לעמית "בית יוסף" שחבר רבנו יוסף קארו. שלשה חלקים מספרו "בית חדש" (ב"ח) הדפיס בחייו משנת שצ"ז עד שנת שצ"ט. ובעת הדפסת החלק "אורח חיים" שהדפיס באחרונה, הלך לאור באור החיים. והדפסתו השלים בנו ה"ר שמואל צבי ז"ל. ונדפסו אח"כ עוד כמה פעמים עם ההוספה "קונטרס השגות על הסמ"ע" וס' "דרישה ופרישה". מטרת חברי ספר "בית חדש" היתה לעשות באור מספיק, למלא מה שהניח מרן הבית יוסף. ולא האריך בסגיות התלמוד והפוסקים וגם בתשובות. רבנו הב"ח הגין על המנהגים שיש להם על מה שיסמכו ויירב ריבם נגד המרגנים אחריהם. אבל אם ראה איזה מנהג שהוא נגד הדין אזי התנגד לו בכל כחו, לשרש אחר המנהג הזה, שכינה אותו מנהג בורות, כאשר נמצא כזה בהרבה מקומות בספרו הב"ח והשו"ת. רבנו הב"ח אף שכל עסקו היה בחכמת התורה ולא עסק מעולם בחכמות חיצוניות, בכל זאת רואים אנחנו כי בחכמת החשבון ידו הרה, כי בכמה הלכות מספרו וביותר בדיני עירובין נשא ונתן בהם והראה בקיאותו בחכמת האלגברה עד היסוד.

להגאון הב"ח היו, כפי שנודע לנו, שני בנים: רבי יהודה ליב, אב"ד בעיר חענטשין ואח"כ דיין בקראקא והשני הרב הגאון ר' שמואל צבי אב"ד פניטשוב. ולוקחי בנותיו היו: הגאון בעל טורי זהב והג' רבי יהודה זעלקלע מו"א אשכנזי דיין גדול בקראקא. ומלבד ספרו בית חדש חבר הגהות על כל הש"ס ורש"י ותו"ס ומקצת על משניות, שו"ת הב"ח הישנות והחדשות, באור על פירוש רמזנים (כ"י) פירוש התפלה (כ"י) ס' משיב נפש על מגלת רות הדפיס בחייו ונדפס אח"כ עוד. רבנו הב"ח היה עשיר גדול, הרבה מתלמידיו שנהרו אליו ממקומות שונים היו מאוכלי שלחנו הוא רצה לנסוע לארץ הקדושה אולם השוקתו זאת לא נתמלאה ע"י סבה לא נודעה והיא השביע את בנו רבי שמואל צבי בשבועה

כ"ץ ב"ר אלכסנדר בעל הסמ"ע⁴, ספר הרמזים הנודע בשם "קצור פסקי הרא"ש" מעתיק בו פסק הלכה מדברי אביו בקצרה בעזיבת הפלפול ואינו כותב בו סברת עצמו, אבל בהטורים עצמם כותב דעת עצמו להלכה ולמעשה. פרוש הטור על התורה והוא חבור גדול (שלש מאות דפי) ובתחלת הפרשה כותב גמטריאות וטעמי המסורות ואח"כ חוזר ומפרש כל פסוק היטב. וממנו לקחו את פרפראותיו על התורה יגדפסו ככל החומשים ואח"כ נדפס גם פרושו הגדול לבדו (זלקוא תקס"ח).

רבנו יעקב היה האיש, כאשר אמרנו למעלה, שלא נטה מעולם לאחד מהצדדים ובמדה שזה היה רחוק מדעות בעלי המחקר, כאשר מדעות המוכולים ופרושו על התורה הוא קצור פרוש הרמב"ן, אך הוא משמיט כל דברי הרמב"ן במבלה ומחסר. ובכלל היה רבנו יעקב בעל הטורים טפוס יהודי כשר וירא שמים, תמים מאמיני התורה המעשית וכן היה מצוה לבניו אחריו "הוי זהיר בתלמוד תורה לשמה כדי שתדע המצות ותשמור עצמך מן העברות וכו', והוי להאריך, להעמיק ולחפש אחר כל הספרים בדרך פסק הלכה ולא תאריך ולא תעמיס בדברי משניות שרא לצורך וכו'". כן ישב רבנו יעקב בצל תורה ועבודה, אבל לא בצל הכסף. אולם אהבתו לתורה גברה על כל פגעי הזמן ועל כל הצרות שעברו עליו. וכן הגיעו שנותיו לששים ובשנת ה' אלפים ומאה גוע וימת וכל בית ישראל ראה כי שר וגדול נפל בישראל.

ובדרך פלא, אחר כל הטלטולים והגלויות נשארה נוסחת המצבה שעל סבר רבנו בעל הטורים בעיר טולטיליא, שממנה רואים אנחנו גם מעט מתולדות ימי חייו.

נוסחת המצבה נמצאה בספר "אבני זכרון" סימן ז' וזה לשונה:

עדה המצבה מחזה עליון לחזות

כי תחתיה נגנו איש תם יושב אהלים.

. רב פעלים,

צדיק מושל ביראת אלהים. . . הר"ר

חמורה שלא לנגוע בהונע אפילו כחוט השערה עד אשר יודפסו הספרים שלו עד גמירא.
⁴ רבי יהושע פלק (ולק) ב"ר אלכסנדר הכהן, ראש ישיבה בעיר לבוב, הוא היה תלמיד של הרמ"א וגם מהרש"ל ז"ל, ואח"כ התחתן עמו הקצין מו"ה ישראל פרנס מלבוב ונתן לו את בתו בילא, עלמה משלמת וחכמה לאשה. וקנה לו בית גדול ולמד שם עם תלמידים וביניהם רבנים הרבה. וחזונו זה הספיק להם פרנסתם. הוא חבר שני פרושים גדולים על כל הד' טורים וב"י בשם דרישה ופרישה, וקרא להם שם הכולל "בית ישראל" הס' בשם "דרישה" הוא חדושי הפוסקים והשו"ת והדינים שהוסיף המהר"ם וס' "פרישה" הוא פרוש על דברי הטור ובית יוסף ושאר פוסקים. הספרים הללו נדפסו כמה פעמים עם הטור ובלי הטור. עוד חבר ר' פלק הכהן ספר "מאירת עינים" על חושן משפט ונודע בעולם ההוראה בשם הסמ"ע ראשי תבות "מאירת עינים", וחבר עוד הרבה חבורים בענינים שונים ובתכונה ופילוסופיא אך לא נדפסו. בניו היו: האחד הגאון מו"ה אלכסנדר שהדפיס את הדו"פ, הוא מביא בהקדמה לס' הדרישה על הטור יור"ד ח"ב גם חדושי דינים שחדשה אמו אשת אביו הגאון מרת בילא, והשני הוא ה"ר יוסף יוזף בעהמ"ה ס' כתבת פסים. — מתלמידיו היו הגאון בעל מגיני שלמה והגאון מו"ה פנחס פולדא אבד"ק פירדא, כל החבורים שנשארו אחרי ר' יהושע פלק עלו על המוקד בהשרפה הגדולה שהיתה בעיר לבוב.

יעקב בן הרא"ש ז"ל — אמרתו כמל תזל,
 מפי ספרים אשר חבר בשפה ברורה
 פרוש ופסקים לשלישה סדרים,
 ומלאכת ארבעה טורים וכו'
 כל ימיו היו מכאובים, סבל יסורים
 בחבה, ונפטר באהבה רבה. וכ"כ
 תמוז הובא עד אביו הרא"ש לשכב אצלו
 בקבר אשר ברה לו.

בהמצבה לא נרשמה שנת מותו, אולם נודעה השנה שנפטר בה, כאשר כתבנו
 בשנת ה' אלפים ומאה.

ה

תולדות הבית יוסף

2

הבית יוסף

ארץ ספרד אשר מתוכה יצאו רוב חכמי התורה מקדם קדמתה וגם דורשי שאר חכמות מצאו קן למו בה, בארץ הזאת אשר שמה מצא עם ישראל מנוח שנים מספר, מבלי היות מטרה לחצי אויביהם, היה לאל ידם לפתח רוחם ושכלם, לחקור על צפוני התורה ולירד לעמקותיה, אולם בתחלת המאה השלישית לאלף הששי החל שמש הצלחתם לשקוע וידי עריצים החלו לדרוך אותם על צואריהם, וטרם השקיעה הזאת, עלה הנוכח האחרון על שמי ארץ ספרד, הוא רבנו יוסף ברכי אפרים קארו⁽¹⁾. הוא נולד בעיר טולטילה (טולידה) בשנת ה' אלפים רמ"ח ובהיות העלם הזה בן חמש שנים נדד עם אביו וביתו לפורטוגל, בעת שהיה הגירוש הגדול שנת רנ"ב ושם מצא את רבי יעקב בירב⁽²⁾ אשר ממנו התחיל לשאוב מאור תורתו אולם גם בבירת פורטיגל

⁽¹⁾ רבי אפרים קארו היה בן ר' יוסף בן ר' אפרים קארו הזקן. לר' יוסף היה עוד בן שני ושמו ר' יצחק וכלם היו ת"ח ורבנים יושבים על מדין. ר' יצחק הרכיץ תורה בעיר ליסאבן והיה שם ראש ישיבה, בדרכם התעכבו איזה שנים בעיר קושטא, ואח"כ הלכו ירושלימה וחברו ס' על התורה בשם חולדות, יצחק ונפטר שמה. ר' אפרים הזקן היה ג"כ בתוך הגולים והוא וביתו התישבו בעיר אדרינופל וגרו שם כל ימי חייהם.

⁽²⁾ רבי יעקב בירב, גאון גדול פוסק וראש ישיבה, נולד בעיר מקדה סמוכה לעיר טולטילה בשנת ה"א רל"ג ונפטר בצפת בשנת ה"א ש"ה. והיה ג"כ ממגורשי ספרד בשנת רנ"ב. בראשונה בא לעיר תלסמן באפריקא ומשם בא לעיר פאס, ואם כי עוד היה צעיר לימים, בן שמונה עשרה ועוד לא היתה לו חתימת זקן, בכל זאת נבחר שמה לרב ולראש בי"ד בעדה של חמשת אלפים בעלי בתים (על כסא הרבנות בכלל ישב ערך שלשים שנה), ואח"כ התעכב בירושלים ובדמשק, ושם עסק במסחר והצליח במסחרו ואח"כ נתמנה לרב בעיר קהירא, ובעוד איזה שנים התישב בצפת. שם הרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים והיה גם רבן של כל החכמים. ובשנת ה"א רצ"ח בעת שהיה בן ששים וחמש שנה בחרו אותו חכמי העיר וסמכוהו לרב מוסמך על פי סמיכת הרמב"ם ונתנו לו הכח לסמוך אחרים והיה סמוכים לעד.

ועל אשר ענין הסמיכה היא דבר מענין ע"כ הנני להביא כאן את כל ענין הסמיכה בימי ר' יעקב בירב באריכות מעט.

הרמב"ם ביד החזקה שלו (הלכות סנהדרין פ"ד י"א) כותב "נראין לי הדברים שאם הסכימו כל החכמים בארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אחרים, הרי אלו סמוכים, ויש להם לדון דיני קנסות ולסמוך אחרים. אי"כ למה היו החכמים מצטעקים על הסמיכה? לפי שישאל מפוזרים ואי אפשר שיסכימו כלם. ואם היה שם סמוך מפי סמוך, אינו צריך דעת כלם, אלא דן דיני קנסות לכל, שהרי נסמך מפי בית דין והדבר צריך הכרע, ואומר ג"כ (שם פ"ד ו') הסומך יכול לשלוח סמיכתו בכתב, ואינו צריך סמיכת ידים, אך צריך לעשות הסמיכה בין בכתב ובין בידים בארץ ישראל, ולא בחוץ לארץ, הסמיכה בארץ ישראל נתבטלה כאשר נסגרו בתי הישיבות שם, עוד טרם שבטלו לקדש החודש על פי הראיה."

עיר ליסאבון³) לא הונה להם ובגרוש בשנת רנ"ו הוכרחו לעזוב אותה ולילך לנוד למרחוק ובאו עד "עיר קושטא"⁴) והיה שם עד מות אביו, בעיר הזאת החל רוח החכמה לפעמו וראשית עבודתו היתה, כי השמיע כל מעינו בלמוד ששה סדרי משנה, עד שהיו כל ששה סדרי משנה שגורים בפיו וחזר עליהם כל פעם בעל פה. בלמודים הראשונים היה אביו ר' אפרים מלמדו, ואח"כ החל לעין בספר "יד החזקה" להרמב"ם וכתב עליו הערות ופרוש שהיה היסוד הראשון לחבורו הגדול.⁵

מקושטא העתיק מושבו לעיר אדריאנופול⁶) אשר בתוגרמה. בהגיעו לשנת השלשים כבר יצא שמו לגאון ולתפארת, כי כבר היה אחד מגדולי התורה והכמי הדור, עד אשר זכה להקרא מפי הגאונים שבאו אחריו בשם הכבוד "מרן". בעת הזאת מתה עליו אשתו הראשונה בת רבי חיים אבן אלבלג עם שני בניה ואחר זמן מה לקח אישה שניה בת ר' יצחק בן רבי אברהם סבע⁶). בעיר אדריאנופול

אז השתדלו הרבנים בצפת לחדש את הסמיכה בארץ ישראל וסמכו עצמם על פסק הרמב"ם אם כל חכמי א"י יסכימו לזה. ואז היה מרכז ארץ ישראל בצפת ורוב גדולי ישראל מכל העולם היו שרויים בצפת, ועשרים וחמשה רבנים חשובים נאספו לעיר צפת, והם מנו את רבי יעקב בירב לרב מוסמך וכיון שנעשה מוסמך היה הוא סומך עוד ארבעה חכמים, הרבנים רבי יוסף קארו, ר' משה די טראני ר' אברהם שלום ור' ישראל קוריאל (ויש אומרים ר' משה קורדיבארי ור' יוסף זגיס תחת שני האחרונים שהוכרנו) אך מפני שלא שאלו מקודם את פי ר' לוי ב"ר יעקב בן חביב (הרלב"ח) שהיה אז בירושלים, רק אח"כ שאלו הסכמתו, אף כי מנהו גם אותו לרב מוסמך בכ"ו מנע מלהסכים עמהם, מחלוקת גדולה פרצה בין הרלב"ח והרי"ב בנידן הסמיכה, במות הרי"ב בשנת ה"א ש"ה נתבטלה הסמיכה והרלב"ח שהתנגד להסמיכה, הודה בצרכה ונחיצותה, אולם היו לו הרבה טעמים ונמוקים שהתנגד לה. וביותר מפני שחכמי צפת לא חלקו כבוד לירושלים, כי מציון תצא תורה, וחכמי ירושלים ובראשם הרלב"ח חשבו להם לעלבון גדול אם עושים מעשה גדול כזה בלי הסכמתם לכן יצאו במחאה נגד הסמיכה, בחשבם כי בלי הסכמתם תבוטל ממילא כי לפי דעת הרמב"ם היו צריכים לזה הסכמה כללית בכל א"י, וכן היה רבנו ר"י בירב נרדף מצד שכנגדו, בכל זאת עמד ענין הסמיכה איזה זמן, כי רבנו יעקב בירב שהיה הראשון סמך את ר' יוסף קארו, והוא סמך את ר' משה אלשיך, והוא סמך את רבי חיים ויטאל. נמצאת שהסמיכה החדשה נתקיימה עד דור רביעי. וכשמת ר' חיים ויטאל ולא הניח מוסמך אחריו נתקה הטבעת משלשלת הסמיכה ונתבטלה עוד הפעם.

³) ליסאבון (Lisbon) בירת פורטוגל. בעיר הזאת ישבו לפניו רבנים רבנים והכמים נודעים בעולם בשלוח, ושמה היה רבי דון יצחק אברבנאל מיועצי המלך, בכל זאת בזה המון את כל הונו ואוצר ספריו היקרים ובשנת רנ"ה גורשו כליל מן הארץ. אך בשנת תקס"ד נתבטלה האנקביוציא וגר שם כעת מספר קטן של יהודים.

⁴) קושטא (Konstantinopol) היתה מקדם בימי מלוכת התוגר בירת הממלכה, בימי קדם היה שמה "ביזאנטי" היהודים התישבו שמה בימי קדם ובימי גרוש ספרד נתרבו שמה הרבה גולים, וגם הרבה חכמים התישבו בה נוסף על החכמים שהיו מקדם. ובשנות המאות האחרונות הוטב מצב היהודים ונתמנה שם ראש הרבנים בשם רב הכולל. ואח"כ בממשלת רפובליק נתבטלה ההתמנות הזו.

⁵) אדריאנופול בירת מדינת רומליא בטורקיא שבאירופא, היא נבנתה ע"י אנדריאנוס קיסר ונקראה על שמו וגם בה נתרבו היהודים ע"י גולי ספרד.

⁶) רבי חיים אבן אלבלג ור' יצחק בן רבי אברהם סבע היו שניהם חותני רבנו יוסף קארו שניהם היו מגולי ספרד, רבי אברהם אביו של ר' יצחק חבר סו "צרור המור" עה"ת וסו "צרור הכסף" על דינים, רבי אברהם היה איש קדוש ובס' דברי יוסף כ"י כתב שהרב הנזכר בא פ"א בספינה ועמד נחשול של ים לטבעם. ורב החובל בקש ממנו להתפלל בעדם. והושיב שהוא יתפלל בעדם והו' יצילם אך

החל לחבר ספרו הגדול "בית יוסף" (שנת רפ"ב), ספר גדול הכמות והאיכות, באור על ארבעה טורים של ר' יעקב ב"ר אשר, לבאר הממורים ולתקן ולהאיר על כך דבר הדורש תקון והערה, ספר אשר עמל בו משך עשרים שנה. וגם תפש ישיבה גדולה, אשר הרבה תלמידים התחממו באור תורתו וגם ערכו אליו הרבה גדולי דורו שאלותיהם בענין אסור והיתר וגם החליף מכתבים במשא ומתן של תורה בעניני הוראה עם הגאונים הגדולים הנודעים כמו רבי יצחק לוריא⁽⁷⁾ שהוא נודע בשם האר"י הקדוש, ורבי דוד בן זמרא (רדב"ז)⁽⁸⁾ ושאר גדולי מדינתו וגם עם הגאון ר' אליעזר אשכנזי⁽⁹⁾ יסקל ופרי ע"י מכתבים.

בתנאי שאם ימות כל ישליכוהו ימה, אך ביאחהו לאחת מערי ישראל לקברו. וכן נשבע לו רב החובל ונתן הים מזעפו ואחר שני ימים נפטר והיו קרובים לעיר וירונא ונקבר שם בכבוד גדול (שם הגדולים).⁽⁷⁾ רבנו יצחק בן ר' שלמה אשכנזי (האר"י) נולד בירושלים בשנת ה"א רצ"ד ונפטר בצפת ה"א של"ב, אבותיו היו אשכנזים ובעודו ילד מת אביו ויגדל בבית דודו ר' מרדכי פראנקיס שהיה עשיר בעיר קהירא. הוא היה תלמיד ר' בצלאל אשכנזי בעהמ"ח ס' שיטה מקובצת. וכשהיה בן ט"ו שנה, עלה בחכמתו ופלפול בתלמוד על כל בני גילו. ודודו הנזכר נתן לו את בתו לאשה וכלכל אותו בכבוד, בהיותו בן כ"א שם כל מעינו בספר הזהר שנדפס אז בפעם הראשונה, והיה לו בית בנוי על שפת נהר נילוס ושם התבודד בקדושה ובפרישות ובא לביתו אך בכל ערב שבת לעת ערב, ולא היה מדבר עם איש רק בדרך קצרה ורק בלשון הקודש. ובמוצאי שבת שב למקום התבודדותו ובהיותו בן שלשים ושש שנים נגלה אליו אליהו ז"ל ואמר לו כי בעוד שנתים יסתלק מן העולם. והגיעה העת שיעלה לארץ ישראל להשיג קדושה יתרה ושפע חכמה אלוהית ושם ימצא את ר' חיים ויטאל וימסור לו את כל כחבי התורה שלמד. ויעל האר"י ואנשי ביתו לארץ ישראל ויקבע מושבו בעיר צפת. רבי חיים ויטאל אשר למד את חכמת הקבלה מפי רבי משה קורדיבארי, בא אל רבנו האר"י שהוא אבי שיטה חדשה בחכמת הקבלה, לשמוע תורתו. ותדבק נפשו בו ולא מש מאהלו תמיד. ובין גדולי תלמידיו היו רבי משה אלשיך, ר' משה אלקבץ ור' אליהו די ווידאש בעהמ"ח ס' "ראשית חכמה" ועוד הרבה ספרים. האר"י היה רוב תלמודו בעניני קבלה והזהר והיה מחדש חדשים והיה כמעין הנובע. רבנו האר"י ז"ל חבר איזה זמירות לשבת בלשון הזהר ע"ד הקבלה, כמו "אומר בשבחין" ועוד. וגם בנגלה חבר שיטה על מס' זכחים וגם נמצאה שאלה בינינו שתפות ששאל מרן הבית יוסף (שו"ת אבקת רוכל סי' קל"ו) האר"י ז"ל חבר הרבה ספרים ולרוב נדפסו.

⁽⁵⁾ רבי דוד בן זמרא ונקרא רדב"ז על שם ספר שו"ת הגדול שחבר, נולד בספרד בשנת ה"א רל"ט והאר"י ימים. הוא היה תלמיד רבי יוסף מעיר סרקוסטי (סאראגוזה) הרב"ז היה מגולי ספרד בשנת רנ"ב והתיישב עם אבותיו בצפת בהיותו בן י"ג שנה, אח"כ הלך לפאס ומשם בא למצרים לישיבת ר"י הכהן שולאל ונתקבל לאב"ד, כאשר נתבטל התואר "נגיד" ושפט את ישראל ארבעים שנה ותיקן הרבה תקנות וגם הוא היה שביטל חשבון השטרות — שם כתבו בכל השטרות הזמן שהיו מונין מעת אלכסנדר מוקדון — בשנת התשעים לימי חייו עלה לירושלים והיה עתיר נכסין ובכדי להקל עליו עול המסים הלך לצפת ויהי לראש לכל חכמי העיר. וגם מרן הב"י חלק לו כבוד והר"י יצחק עיקיש אחד מגולי ספרד שהיה עשר שנים בבית הרב"ז כותב בהקדמת פרוש "שיר השירים" כדברים האלו; "ויצא יצחק לשוה לספר מגדולת הרב"ז אשר ראו עיניו שהיה לו כתר תורה, לאור פלפולו לכל ההולכים בחשך ותשובותיו לכל שואל מכל העולם ובביתו ישבו כסאות לבית דוד וכו', פניו כפני האר"י, אין לפניו לא עולה ולא משא פנים ולא מקח שוחר, לפניו יכרעו שרים נדיבים וישתחוו. מלבד ספרו על שו"ת בחמשה הלקים עד ערך שני אלפים שו"ת חבר עוד ס' "יקר תפארת" על הרמב"ם בכל מקום שלא נמצא מגיד משנה. כללי הגמרא דברי דוד, הון יוסף שו"ת, תפלה הנודעת "כתר מלכות" ועוד איזה ספרים.

⁽⁹⁾ רבי אליעזר בן ר' אליהו אשכנזי רב ורופא נולד בלירונא ונפטר בקראקא בשנת שט"ו. הוא היה תלמיד ר' יוסף טייצאק בשולוניקי. רבי אליעזר נתמנה לרב בעיר קאהירא והיה מפורסם בחכמתו

ב

יותר מכל עסקיו ענין חיבור ספרו בית יוסף ורוב עתותיו הקדיש לו. ועל אשר בעירו לא היו די ספרים שהיו מוכרחים לו לעבודת חיבור ספרו ע"כ נסע לעיר שאלוניקי וקושטא לאסוף ספרים למצוא די חומר לעבודתו. ועל ספרו זה הקדיש כמעט חצי שנות אדם.

בשנת ה'רצ"ו גמר רבנו יוסף בדעתו לעלות לארץ ישראל, ונסע דרך אדרינופול וקושטא, וישכור אניה עד מצרים, ומפני איזה סבה עמד בדרך מסעו ערך שנה אחת, עדי הגיע לעיר צפת כחודש אלול ה'רצ"ו, וישם מצא את רבו מהר"י בירב שהיה שמה מרא דאתרא, וגם עתה בימי גדולתו, היה רבו זה לו לעינים כל ימי עסקו בספרו בית יוסף וישם בעת זמנתו סמך לתלמידו הגדול זה, ונתנו לו גם הכח לסמוך אחרים (ראה הערה 2). רבנו יוסף סארו הרבה לשקוד על עבודתו בספרו הגדול בית יוסף ובכל זאת לא הפריעתהו עבודתו זאת מעסוק בעניני קהלה שנתמנה לאחד מבית דין הצדק ולהתמיד בישיבתו הגדולה אשר ממנה יצאו תלמידים רבים בעלי הוראה, וישבו כסאות למשפט בהרבה עירות.

רבנו חי איזו שנים בכפר בירואה הסמוך לעיר צפת, כנראה חבר ספרו שלחן ערוך שמה אשר גם הדפיסו שמה, והסבה לזה היתה על דבר המגפה ששררה איזה שנים בעיר צפת, עד אשר חלה גם הוא. ע"כ נסע לכפר הנזכר מפני פחד מחלה המתדבקת.

רבנו חבר ספרו שלחן ערוך בימי זמנתו. והגאון הרמ"א (ראה בערכו הלאה) עורר עליו מלחמה מצד האשכנזים והפולנים, על דבר שיצא בספרו זה לבטל מנהגי האשכנזים. ראשי הישיבות באשכנז ופולין התמרמרו עליו והראשון אשר יצא לנגדו בפועל, היה הרמ"א. בהגהותיו לש"ע ובהקדמתו יאמר: "זה השלחן אשר ערוך לפני ה' ולא נתנו עדיין לבני אדם אשר במדינות אלו, אשר רובי מנהגיו במדינות אלו, לא נהגין כותיה וכו', כי כבר אמרו חז"ל אין למדין מן הכללות, כש"כ מן הכלל, שכלל הגאון הזה בעצמו לפסוק אחרי הרי"ף והרמב"ם במקום שאחרונים חולקים עליהם וכו' ואנכי ראיתי בש"ע כנתנו מפי משה, מפי הגבורה, ויבואו התלמידים הבאים אחריו וישתו דבריו בלא מחלוקות וכו' יסתרו כל מנהגי המדינות וכו'. ע"כ ראיתי לכתוב דעת האחרונים עם המקומות שלא היה נראין לי דבריו וכו' וכל מקום שידעתי שאין המנהג כדבריו אחקרה ואמצאהו ואכתוב והכי נהוג". ואם כי השיג הרמ"א על רבנו יוסף, בכל זאת היתה אהבה עזה ביניהם ורבנו יוסף קנה למענו בצפת ס' "תקן סופרים", אשר ממנו כתב לו רבנו הרמ"א ספר תורה בעד מאה אדומים. והרמ"א כותב בסוף תשובתו אליו (סימן מ"ח) "אך עכשיו בטלה דעתי נגר

ועשרו, הוא עזב את ארצו והלך לציפורוס ואח"כ לוויניצא, ושם פרץ ריב בינו ובין ר' מאיר מפאדובא ובנו ר' יהודה. ומשם הלך לפראג ואח"כ לפוזנא ונעשה שמה ראש ישיבה. הוא חבר ס' יוסף לקח מעשי ה' על הגדה ש"פ ועוד. ור' ישר מקנדיא אמר עליו "כי אנשי פולין שבא ר' אליעזר אשכנזי ביניהם לא ירדו לסוף דעתו.

דעת מעלת הדרת כבוד תורתו דמר ועליו יש לסמוך באסור דאורייתא, כש"כ במסוך קל".

גדולות ונפלאות פעל רבנו יוסף בספרו בית יוסף. עם הספר הזה עלה בידו לתת ליהדות תמונה שלמה ומיוחדת, אשר לא עלה בידי איש. כי בתלמוד ובספרי הוראה נמצאות דעות שונות ומתנגדות על כל דין דתי וחברתי, מבלי שיהיה מכריע ביניהם. בפרט היות היהודים מפורדים בין העמים, נתהוו בלכול גדול בכל הגולה. רבנו יוסף קארו העמים עליו העבודה הכבדה הזאת לדרוש ולחזור אחרי מקור כל דין ודין ולמצוא רוב הדעות המכריעות לצד אחד. ועל הרוב סמך על דעת שלשה עמודי ההוראה: רבנו הרא"ש, רבי יצחק אלפסי ורבי משה בן מיימון⁽¹⁰⁾ אך בהיותו מגזע הספרדים אין לתמוה שנטה יותר אל דעות הרבנים הספרדים. גם מנע את עצמו מהביא בתוך ספרו בחלש דעות וסברת הזור והמבלה, אשר היו להם מהלכים בין העם והרבנים ולהכריע באיזה דין לפי רוחם. אולם בהיות ספרו שוה לכל נפש, ודעותיו מתקבלות על לב כל איש בהרחקת הספקות והשקליא וטריא, אשר מח איש בינוני לא סבל דא, לכן עלה בידי רבנו ר"י קארו להשיג הגדולה והתפארת לאחד כל עם ישראל בארבע כנסות הארץ תחת דגל תורה אחת. עד כי נעשה ספרו זה לדבר הכרחי בדורו ומוכשר לדורות הבאים.

ג

כמו ספר יד החזקה להרמב"ם, שכל גדולי הדור שאבו מכארו עניני הלכה והספרים שנתחברו במרוצת העת עליו נתרכו למספר גדול, כן היה אח"כ ספרו של רבנו בית יוסף וביותר השלחן ערוך, אשר נתהוו תל תלפיות, שהכל פונים אליו. וכאשר נתפשט במתרה בין כל ישרי לומדי תורה, כן נתחברו עליו גם הרבה ספרים. כמו שכתבנו היה הראשון הרמ"א, מלבד הספרים מורי זהב ומנן אברהם וגם הש"ך (ראה כל אחד בערכו) שהמה היו הראשונים שתפסו מקום חשוב בין מפרשי השלחן ערוך. וזאת היתה אחר גזרות "שנת ת"ח ות"ט", אחר הדלדול הגדול והנורא, שנתדלדלו ערי פולין וליטא וחרבו הישיבות ובתי המדרשות וכח הספקה נתגבר, באותו שעה קנה לו השלחן ערוך מהלכים בכל הישיבות בארץ אישכנו, מקום ששם גלו מגדולי ליטא וגם בפולין וליטא לאחר שעברה המהומה והתורה חזרה אל אכסניה שלה.

ובתקופות האבטונומיה של היהודים בפולין ובליטא, תפס חלק החושן משפט מקום יותר גדול בחיים, לפי שכל חיי השוק והמסחר נצמטצמו בדני החלק הזה וכל עניני ממונות ישיבין אדם לחברו היו נחתכים על פי הבית דין של היורדים, ששם היו הרבה סנסיכים בין הסוחרים ושם היו מתאספים כל הרבנים הגדולים של ועדי הארצות,

⁽¹⁰⁾ ודע שקבלתי מזקני תורה ויראה. ששמעו מפה קדוש הרב הגדול עיר וקדיש מהר"ח אבואלעפיא שקבלה בידו, שעל כלל מרן בפסק הלכה ללכת אחר שלשת עמודי בית ישראל: הרא"ש, הרמב"ם והרא"ש וכי הסכימו קרוב למאתים רבנים בדורו. וכך היה מרגלא בפומי' דהרב הזכור, כל שיעשה הפסק כמרן, הנה הוא עושה כמאתים רבנים (שם הגדולים נ"ט).

כדי לפשר בין הסכסוכים, עד שהיה שם כעין בית דין הגדול. ושם תקנו תקנות לצורך השעה וכן בכל עיר ועיר היה הרב השופט היחיד בהקלה, שכל ענפי החיים במובן היותר רחב היו תחת ממשלתו וגם כחו היה יפה להוציא את פסקי דינו אל הפועל.

חלק היורה דעה הכולל כל דיני אסור והיתר ושהיה הכרח לא רק לרבנים, אלא גם לסתם לומדים יודעי תורה וכמו כן חלק אורח חיים, שעניניו היו מעשים בכל יום, שנצרכים לכל אחד מישראל בכל יום והלומדים המה מצוים אצלו תדיר. ע"כ נתרבו בעת מעטה פרושים עליהם. לא כן חלק אבן העזר, שמלבד ספרי גיטין וקדושין אין עניניו בין המעשים בכל יום ולא נתן ללמוד לאנשים פשוטים. ולא עוד, המה בוללים הלכות גדולות שהן קדושות ונעלות בעיני העם. והלכות הללו אינן נחתכות אך ע"י רב מוסכם מגדולי הרבנים. ומפני כך חלק זה ניתן יותר לרבנים וליחידי סגולה שבדור ולא לסתם לומדים. וממעם זה שנתקבל השלחן ערוך לפוסק כללי, תפסו בו המפרשים של חלק אבן העזר מקום באחרונה. ואפשר עוד לשער, שגדולי הרבנים, אשר להם נמסרו ביחוד ההלכות הללו, לא בקשו עוד להרכין את ראשם להשלחן ערוך, שיצא לאור ע"י אחד מגדולי דורם. ואפשר שחלק זה של השלחן ערוך היה נשאר מונה בקרן זוית, אלמלא עומדים לו גואלים מקרב גדולי הדור מצד שני רבנים מפורסמים: האחד, הגאון רבי משה בן יהודה יצחק ליווא המכונה לימא בעל מחבר ס' חלקת מחוקק⁽¹¹⁾ על ש"ע אבן העזר; והשני, הגאון רבי שמואל בן הג' רבי שרגא פיבש בעהמ"ח ס' בית שמואל⁽¹²⁾ ועל ידי חבוריהם נתנו את

⁽¹¹⁾ רבי משה בן ר' יצחק יהודה ליווא המכונה לימא היה אב"ד בעיר סלאנים ואח"כ בבריסק דליטא ובעיר ווילנא. הוא חבר ס' חלקת מחוקק, באור על שלחן ערוך אבן העזר וקצת תשובות וכל סדר גיטין וחליצה ונדפס עם הש"ע כמה פעמים. רבי משה לימא היה תלמיד של הגאון מו"ה יהושע מחבר ס' מגיני שלמה ופני יהושע והיה חברו של הגאון הרב ר' העשיל אב"ד בלובלין. ספרו חלקת מחוקק הוציא לאור בנו ה"ג מו"ה רפאל בקראקא, כמה שנים אחר מות אביו, בתוספות באורים ונתקבלו דבריו להלכה בכל תפוצות ישראל. בספרו הוא מפלפל בדברי גדולי הראשונים והאחרונים בסברה ישרה וברוח בקורת. בנו הנזכר כותב בהקדמתו "עושה חיל לאורייתא, הוא דמרתח ביה בפלפול ובחדוד אחר לבונו של דבר, דבר על אפניו ומכניו וכו' לצדק וללבן ולברר הפסולת מתוך המאכל". הוא התייחס עם גדולי דורו, כמו: ר' העשיל חברו והגאון ר' יעקב שור אבד"ק בריסק ור' העשיל אבד"ק קראקא ועוד. הגאון בעל יד מלאכי כותב בשם הגאון חכם צבי וז"ל: "כבר נודע כחו של הרב הגדול בעל חלקת מחוקק בהוראה, כי גדול כאשר אבותינו הקדושים נ"ע ספרו לנו, וביחוד אבא מארי הרב נ"ע, אשר ע"כ אין לזוז מדבריו". מתלמידיו היה הש"ך, בעל שער אברים ועוד. בניו היו הגאונים ר' רפאל הנזכר, ר' לימא אב"ד בעיר קוצק ור' יוסף אב"ד בעיר ווידארג.

⁽¹²⁾ הרב ה"ג רבי שמואל בן הגאון רבי אורי שרגא פיבש בן רבי יהודה ליב מעיר וויידוסלוב חבר ס' בית שמואל על ש"ע אה"ע. הוא היה בימי חורפו תלמיד הגאון רבי העשיל אב"ד בקראקא ואח"כ למד אצל חותנו רבי יהודה ליב, שהיה ג"כ אב"ד בקראקא. בתחלה נתקבל ר' שמואל לאב"ד בעיר שידלוב ואח"כ בפוירדא במדינת אשכנז והוא חבר ג"כ שו"ת להלכה ולמעשה. ספרו בית שמואל זה נדפס כמה פעמים עם ס' חלקת מחוקק מהדורה בתרא ונקרא בשם אפי רברבי ואשר המחבר הוסיף וגרע בו. ע"כ על מהדורה קמא אין לסמוך. והגאון בעל בית שמואל מתאונן בהקדמתו הקצרה שחזק ש"ע אה"ע נעזב מהגאונים ואין עליו פרוש וכתב "הבט וספור שורת בנין ארבעה טורים אבן והנה

הסכמתם האחרונה על השלחן ערוך ועל ידי כך נעשה גם חלק זה מקובל לא על רבנים בינונים ולומדים בלבד, אלא גם על כל גדולי הדור. גם עוד הרבה ספרים נתחברו במשך העת על השלחן ערוך מגדולי הדור, אולם לא נתקבלו בעולם כאלו הראשונים.

מלבד שהחליף רבנו יוסף מכתבים ושאלות ותשובות בעניני הוראה עם רבנים רבים וגאונים, שהראו אהבתם אליו ושתו דבריו כמבאר הנובעת, שררה ביותר אהבה עזה בינו ובין הרב המקובל רבי שלמה הלוי אלסקין⁽¹³⁾. וגם החליף מכתבי אהבה עם הגאון רבי מנחם עזריה מפאני⁽¹⁴⁾, שדר אז בעיר ויניציא ושם הדפיס רבנו ספרו כסף משנה ואז בקש את רבי מנחם עזריה לשום עינו על הדפסת ספרו, שיצא לאור בלי שגיאות. וכן עשה והשתדל בכל כחו והוציא לאור את הקובץ הראשון בשנת של"ד ואח"כ הדפיס גם החלקים האחרונים.

ד

רבנו יוסף סארו העמיד תלמידים רבים ומגדולי תלמידיו היו שלשה החכמים הנודעים לשם וכלם בשם משה יכוננו. והם: רבי משה קורדיבארי⁽¹⁵⁾, רבי משה גא-

על אבן אחת שבעה עינים, וזולת אבן אחת מאסו הבונים". את החלקת מחוקק הוא מפליא, אבל אינו רואה בו גמר מלאכה, לפי שנטרפה לו השעה. ואולי חי היה גורע ומוסיף ופירש כאשר עשה בעל ב"ש מהדורות וזקק וצרף עד אשר נתן לו בעצמו ערך חשוב להוראה.

⁽¹³⁾ רבי שלמה בן ר' משה הלוי אלסקין משורר ומקובל נולד בשנת ר"ס בערך ונפטר ה'ש"מ ונקבר בצפת וחי בעיר שלוניקי ואדרינופול ואח"כ בצפת, בזמן מרן ה"ב. והיה חברו של ר' משה אלשיך ור' אליהו די וידאש בעל ראשית חכמה. ר' שלמה אלסקין חבר השיר לכה דודי שאומרים אותו בכל הפוצות ישראל והאר"י בחר בו מפני שנכתב ע"ד האמת. גם חבר ס' ברית הלוי ופרוש על הגדה של פסח. השל"ה מעיד, כי הופיע רוח הקודש על הרב אלסקין. והוא התחבר עם רבנו יוסף סארו ושאר חברים בליל שבועות לנדד שנה מעיניהם ולסדר תקונים כל איתה הלילה (של"ה).

⁽¹⁴⁾ רבי מנחם עזריה מפאני (או דא פאני) רב פוסק ומקובל, נולד בעיר פאני בשנת ה'ש"ה ונפטר בעיר מנטובה בשנת ש"פ והיה בן רבי יצחק ברכיה. רבי מנחם עזריה היה תלמיד רבי משה קורדיבארי ותלמיד רבי ישראל ברוך בקבלה והיה תלמיד האר"י ז"ל. כנראה היה רבי מנחם עזריה איש אמיד, כי במות רבו ר' משה הוציא אלף שקלים ונתן לאלמנת רבו בעד העתקת כתב ידו של רבו זה. וגם השתתף בהוצאת הספר כסף משנה שחבר רבנו הבית יוסף. הרמ"ע היה ראש ישיבה בעיר ריגיו ואח"כ היה רב במנטובה והשיב שאלות רבות לשואליו במדינות שונות. הוא היה עניו מאד וכאשר השיג הר"י סאמוגה על ספרו "ימין ה' רוממה" בדין הקפת הלולב, השיב בזה הלשון: "שאלת מה אני משיב על לשון מדברת גדולות וצפצופי עופות כנגד מה שנתפרסם בשמי על הקפת הלולב, תשובתי אני אני הוא התתום בי רבנן מנחם עזריה זה שמי מעביר עון וזה זכרי מוחל עלבון. וזו תשובה נצחת לכל מי שעתיד לכתוב נגד ימין ה' רוממה דידן. כי לא מראש לכבודי דברתי. ובמקום קנטוריא עת לחשות, כי האמת יורה דרכו ליראי ה' ולחושבי שמו אני שלום וכי אדבר לעשות רצון אבינו שבשמים כל הגשמה תהלי יה הללויה". הוא חבר ערך שלשים ספרים בנגלה ובנסתר.

⁽¹⁵⁾ רבי משה קורדיבארי, הוא היה ג"כ מאלה שקבלו סמיכה מרבי יעקב בירב. הוא נולד בצפה בשנת רפ"ב ונפטר שם בשנת ש"ל. הוא היה גיסו של רבי שלמה אלסקין וחברו אצל רבן ה"ב. הוא היה גם אחד מבני חברת מקובלים שהתחברו לאגודה אחת והתקצו יחד בכל ערב שבת לדרוש בחכמת הנסתר ולהשיב ולהתודות על חטאותם. הוא יסד והחזיק בית מדרש לקבלה, אשר ר' חיים

(לאנטי¹⁶) ורבי משה אלשיך¹⁷) ואת זה האחרון סמך רבנו יוסף בכח הסמיכה ישנתן לו רבי יעקב בירב, וגם היה לו עוד תלמיד חשוב רבי יהודה גאליק¹⁸).

לרבנו יוסף היו שני בנים גדולים וחשובים. האחד, הגאון רבי שלמה והשני רבי יהודה קארו¹⁹). שניהם היו גדולים בתורה, יושבים על כסא הרבנות בעירות ישונות.

ואלו המה הספרים שחבר רבנו יוסף קארו:

א. ס' בית יוסף על ארבעה טורים שחבר רבנו יעקב ב"ר אשר. ספרו זה הוא ראשון במעלה, אשר עבד בו כמעט חצי שנות אדם. נדפסו בראשונה חלק אורח וי"ד בויניציא בשנת ה'ש"י, וחלק אבה"ע וחושן משפט במנטובה שנת י"ב²⁰).

ויטאל ור' אברהם גילאנטי ור' אליהו די וידאש היו תלמידיו ואח"כ נתחבר הרמ"ק להאר"י ז"ל בעת בואו לצפת ושניהם שקעו עוד יותר בעמקי הקבלה. רבי משה חבר ספרים אחדים בקבלה ובראשם ס' אור יקר (כ"י) והוא פרוש ארוך על הזוהר לרעיא מהימנא ואדרות וספרא דצניעתא וספרי צורה ותקונין, המחזיק ששה עשר כרכים גדולים. הספר שבא אח"כ אל אוצר הספרים אשר לדוכס ממנטובה הוא תמים ויחיד בעולם.

(¹⁶) רבי משה גאלאנטי נולד ברומא, היה תלמיד מרן ב"י וגם חברו ותלמידו של מהרמ"ק. הוא חבר שו"ת וכותב שמה שרבו מרן הב"י נתן לו רשות בהיותו בן כ"ח שנה לעסוק בגיטין וקדושין. רבי משה היה בן רבי מרדכי תושב רומא. האיש מרדכי היה יפה תואר ובעל מדות הגונות והשרים היו קורין אותו גאלאנטי-אומי. וכן נשתקע הכנוי הזה. וגם ר' משה היה אחד מבני ה"ח של המקובלים והוא היה אחד מרבני צפת וחתם יחד עם חברו ר"מ אלשיך ושאר רבני צפת.

(¹⁷) רבי משה אלשיך בן ר' חיים (אלשיך פרוש זקן העיר בערבית) הוא היה רב ודרשן בצפת והיה גם תלמיד ר"י טיציאן. בין תלמידיו היה גם ר' חיים ויטאל. עיקר למודו היה בהלכה ודרשות והיה דרשן מפואר וחבר ס' תורת משה עה"ת שנודע בשם אלשיך. הוא כותב בהקדמה לספר הזה: "מנעורי גדלנו כאב עסק התלמוד מרבה בישיבה, הלילה עיון והיום הלכה וכו' ולא לבי הלך לעשות קבע בדרשות ופשטים. רק לעת מצוא מנוחה מהלכה ביום הששי, כי שבת בשבתו יבוא אלי העם ללרוש להם עפ"י התורה מקראי קדש אשר יקראו אותם במועדם פרשה ופרשה בערב יום השבת". גם חבר פרוש על רוב ספרי נ"ך וספריו נתקבלו ברצון.

(¹⁸) רבי אלישע ב"ר גבריאל גאליק היה ג"כ מרבני צפת. הוא חבר שו"ת וגם מוכר הוא בשו"ת אבקת רוכל ממרן הב"י וחתם יחד עם רבו הב"י וסעיתו. חבר פרושים על מגלת שה"ש. קהלת ואסתר ונדפסו.

(¹⁹) רבי שלמה היה בן רבנו מאשתו הראשונה ונולד בערך ה'ש"י. הוא היה אחד מרבני קושטא ויש ממנו תשובה אחת בס' תורת חיים לר' חיים שבת. ורבי יהודה היה בנו של רבנו מאשתו השלישית שהיתה בת ר' זכריה בן ר' שלמה זעבליש אשכנזי. וגם הוא היה ת"ח גדול והדפיס שו"ת על אבן העזר. בנו של ר' שלמה היה רבי רפאל באדרינופול ובנו השני רבי יצחק היה רופא בקושטא וקרוב למלכות.

(²⁰) שמעתי שאחר שיצא לאור ס' בית יוסף אמר הרב מהר"י בן לב שהספר הזה ממעט הבקאות וגור על תלמידיו שלא ילמדו בו. והם היו לומדים לפניו ספרי הטורים והוא אמר להם המקור לכל דין מהש"ס. ואחר הגזרה הנוכרת שגור על התלמידים בעת למדו כפעם בפעם דין אחד והרב לא מצא ידיו ורגליו בביהמ"ד ונעלו ממנו הבקאות. ואם כי טרח וחפש, אולם לא מצא. אז אמר מהריב"ל נראה שמן השמים רוצים שספר בית יוסף יתפשט בעולם, לכו חזו שמה בספרו. ובפתחם הב"י מצאו מקור הדין בש"ע. וכאשר ראה זאת, התיר להם הגזרה, כי הסוגיא היתה ידועה לו, אך ע"למה ממנו. ומזה דן בעצמו שמן השמים זכו לו למרן (שם הגדולים ג"ט).

ב. שלחו ערוך, הוא מצור מכל ארבעת המורים הנזכרים. ומפרש עצמו הבית יוסף, הסובב על המורים עם כל המנהגים מכל הספרים. על כן יש שקוראין לו גם בשם "ספר המצור" וישמות החלקים מזה הספר המה כשמות חלקי ארבעת המורים: אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר וחושן משפט, ומסודר כסימני המור ונחלק לסעיפים (וויניציא יט"ח). רבנו יוסף מארו חבר ספרו זה בימי זקנתו ובו אסף וקבץ כל הדעות מכל הפוסקים וכל ישאלות ותשובות של כל הלכות שהיו עד זמנו ועשה מכלם פסק הלכה ועשה סמנים, דרך א"ב, על כל הדינים המפורשים (והגאון רבי משה איסרליש (רמ"א) הוסיף עליו הגהות ודינים ומנהגים שנוהגים במדינת אשכנז בשם הזה, ראה בערכו הלאה).

ג. כסף משנה על הרמב"ם, ד"ה (וויניציא של"ד). בספרו זה מביא את ספרו בית יוסף וכן בספרו בית יוסף מביא ספרו כסף משנה. ונראה שחבר שניהם בעת אחת, אם כי ראש מעשיו היה בעבודת הבית יוסף.

ד. בדק הבית, הגהות והשמות מספרו בית יוסף ותקן הרבה דברים בספרו זה. ובזה תקן את אשר השיגו עליו חכמים. אולם המה לא ראו את ס' בדק הבית. ובהקדמת בנו כותב שנאבדו כמה גליונות מהספר הזה (שאלוניקי שס"ח).

ה. כללי הגמרא. גם ספר זה חבר בימי זקנתו, בימים שתקפוהו תלאות וצרות וחלאים. נדפס בתוך ס' הליכות עולם לה"ר יהושע ב"ר יוסף הלוי (שאלוניקי שני"ח).

ו. דרשות עה"ת ושה"ש הנמרא גם אור צדיקים (שאלוניקי תקנ"ט).

ז. שו"ת ומצת על שיטות בסדר נשים כסדר מור אבן העזר (שאלוניקי שני"ח).

ח. אבנת רוכל, שו"ת בדיני ש"ע או"ח יו"ד וחומ"מ. ובו שקיל וטרי עם כמה רבני זמנו (איזמור תקנ"ה).

ט. פרוש המשניות, מזכירו כסף משנה פי"ט (כ"י).

י. פרוש על רש"י ורמב"ן עה"ת, מובא בהקדמת בנו ר' יהודה לשו"ת אבן העזר.

יא. מגיד מישורים, פשמים וסודות שנתגלו לו ע"י "המגיד" עד פרשת מצורע.

והרבה נכתב אודות ספר זה ויש שאומרים שלו לבדו נתגלה רוח ה' דובר בו ואשר העלה הכל בכתב אשר מה' השכיל.

רבנו יוסף עמל ויגע בתורה כל ימי חייו ונהג א"ע בקדושה ובטהרה וכל עבודתו היתה להעמיד את גופי הלכות על בסיס חזק ואמיץ, בהביאו את כל המקורים הראשונים. וכן סיקל דרכי הלכה ועשה כל המעקשים למישור. וגם תהלוכו בקודש וצדקתו נתודעו בכל אפסי תבל ושכל מעשיו היו בלי איזה סיג מחשבה היצונית, כי הכל עשה לשם ישמים. ע"כ נתפשטו ספריו בכל ארצות תבל, שהיהודים נחתים שם. ובכל מקום מוקטר ומוגש לישמו וכל חכמי דור ודור לאורו יסעו וילכו. וכן התהלך רבנו יוסף עם אלהים עדי הגיעו שנותיו לשמונים ושבע ויאסף אל עמו ביום ה' י"ג ניסן בשנת ה'של"ה ויפטר בקברת הגאונים בעיר המודש צפת. ומתוך גדולתו מכירים גם את ענותנותו, כי על אבן המצבה שהציבו לו, חרותים אך הדברים "הרב

ר' יוסף קארו בעל הש"ע. וכל חכמי ישראל קישרו עליו מספר מר, והגאון רבי שמואל יהודה קצנלבוגן בן הגאון מהר"ם פדובא אמר עליו בתוך הספרו: "נכנסתי לספר בשבח הגאון הנפטר, אשר נתפשטה חכמתו הרחבה בכל העולם, לא היתה עיר אשר ישגבה ממנו עד אשר נוכל לאמת בלי גוזמא, שמן הרמב"ם והרמב"ן עד הנה לא נמצא כמוהו בישראל להגדיל תורה ולהאדירה".

י

תולדות הרמ"א

2

תולדות הרמ"א

בעת שטהלות ישראל בכל ארצות ספרד ופורטוגל חרבו ובתי המדרשים והישיבות נשמו ונהרסו וכל היהודים משם הגלו ביחד עם החכמים הגדולים, אישר היו לשם ולתפארת ונדרו בכל העולם, אז נולד כוכב חדש על שמי התלמוד והוראה בארץ פולין, הוא הגאון רבנו משה איסרלש, מחבר ספרים יקרים והיה אור המאיר על דרכי הוראה ושמו יצא לתהלה ולתפארת בכל אפסי ארץ.

רבנו משה איסרלש נולד בעיר קראקא⁽¹⁾ בשנת ה'ר"פ בערך לאביו הגאון והקצין מו"ה ישראל ב"ר יוסף ז"ל מקראקא⁽²⁾. העלם משה היה אמן עלי תולע, כי הון ועושר היה בבית אביו, אולם כל אלה לא מנעו את אביו לתת על בנו זה, אישר היה נעטר בכשרונות יפים, את עול למוד התורה ושכר לו מלמדים מתאימים לרוח הנער הזה ורכש לו ידיעות התלמוד והפוסקים במדה מרובה כזו, עד אישר היה נאלץ לבקש לו מחיה מאוצר התורה במקום אחר ונסע דעיר לובלין⁽³⁾ להקשיב לקח מאת הגאון מו"ה שלום שכנא⁽⁴⁾ אב"ד דעיר הזאת, ואשר לקח גם את בתו לו לאישה ואשר ילדה לו שלש בנות ומתה בדמי ימיה ואח"כ לקח לו את אישתו הישניה בת

(1) עיר קראקא (Kraków) עיר בגליציה שבמדינת פולין, לפני עיר הממלכה במדינה הזאת ועד המלחמה הגדולה משנת תרע"ד היתה נוף ממדינת אוסטריא ונוסדה בשנת ד"א תס"ה. בעיר הזאת היו הרבה גאונים ותקנו תקנות טובות. וגם הרבה בתי דפוס היו שם ונדפסו הרבה ספרים ומשנת 1530 לא פסקו הדפסת ספרים בעיר הזאת.

(2) רבי ישראל ב"ר יוסף היה פרנס ומנהיג בעיר קראקא ות"ח גדול ובנו ר' משה מביא ממנו ד"ת בספרו דרכי משה. הוא היה עשיר גדול ובעל צדקה ובנה בשנת שי"ג ביהכ"נ בעירו הנקרא על שמו ובקיר צד דרומי חרות שם: האיש ר' ישראל עוז התאזר לכבוד הקב"ה ולזכר אשתו דינה מלכה בת ר' אליעזר תנצב"ה. בנה מנכסי עובונה "זה מקום בית אל לפרט ולפרשת שובה ה' רבבות אלפי ישראל" ובהפנקס של ביהכ"נ נכתבו דברים הללו: החסיד השלם אשר בנה בית מקדש מעט, הנדיב לכל דבר שבקדושה המנהיג ונשיא בישראל הר"ר ישראל מכונה איסרל ב"ר יוסף וזוגתו הצדקת דינה מלכה בת ה"ר אליעזר ב"ר ישראל, נפטר בשנת שכ"ח.

(3) עיר לובלין, עיר גדולה ברפובליק פולין והיתה עד המלחמה הגדולה תחת ממשלת רוסיא. העיר לובלין היתה המרכז של ועד ארבע ארצות והיו בה גאונים מפורסמים כמו ר' שלום שכנא, רבי יעקב פולאק, מהרש"ל, מהרש"א ומהר"ם מלובלין.

(4) רבי שלום שכנא אב"ד בעיר לובלין, תלמיד הגאון ר' יעקב פולאק, שהמציאו בפלפולו חידוד החלוקים. והרמ"א מפליג בשבח רבו ואומר: "גר ישראל ואורו וראש הגבורים הגאון מו"ה שכנא" בין תלמידיו היו עוד הרש"ל והג"ר רבי חיים ב"ר בצלאל אחי מהר"ל מפראג ולא רצה לחבר ספר הלכה, כי לא רצה שיסמכו עליו.

הרב רבי מרדכי גרשון כ"ץ, אבי הגאון רבי יוסף כ"ץ, מחבר ס' שארית יוסף⁵. רבנו משה איסרלש במשך העת שגר בעיר לובלין; עלה ונתעלה בחכמת התורה למדרגה היותר גבוה ונהירין ליה כל שבילי התלמוד והלכה, אז ישב לעיר מולדתו קראקא ויסד שם ישיבה גדולה והחל להפיץ מעינות תורתו חוצה, ומכיסו היה מספיק כל צרכי התלמידים שומעי לקח בהישיבה, כי גם הוא היה עשיר גדול ותורה וגדולה בו התאחדו; והיה גם נדיב גדול, גומל חסד וחונן דלים. הוא העמיד תלמידים רבים גדולי תורה ועמודי הוראה והרביץ תורה כעשרים שנה בבית מדרשו, אשר שמה היה הריש מתיבתא וגם הריש מתא בעיר ואם בישראל קראקא⁶.

רבנו הרמ"א אם כי חי בפולין, בכ"ז התפרץ והגביה לעוף לארץ ספרד, מרכז הפילוסופיה העברית בימי הביניים והראב"ע. ומשם מעם גם נופת צופה, אולם ביותר האיר פניו לחכמת הקבלה וחבר פרוש על ספר הזהר. והוא מביא בספריו הרבה פעמים את דעות חכמי המקובלים ושמה שמחה גדולה בעת שכיין דבריו "לדברי הזהר הנתונים בסיני" וכותב עוד "ובשמים סהדי כי אחר כתבי זאת מצאתי בספר הזהר פרשת בראשית, שכתב מקצת דברים אלו בסגנון קרוב לזה ושמחתי בו בראותי כי כונתי לאמת, בעזרת האל יתברך שמו הנותן חכמה לחכמים".

אולם רוב עסקו היה בלמוד התלמוד והפוסקים ובהם הראה את רוב גדלו. פסקיו והוראותיו נתפשטו בכל תפוצות ישראל בכל ארצות פוזוריהם. ואם כי היה אז עוד עול ימים, נתקבלו דבריו להלכה ולמעשה בין להקל ובין להחמיר, לא לבד נגד רבנו הבית יוסף אשר יסד השלחן ערוך ואשר תמך יסודותיו על הרוב על פסקי רבותיו הספרדים ורבנו הרמ"א קם והתאזר חיל עוד בחייו של רבנו הבית יוסף ופרסם מפה, המה הגהות שחבר על כל ד' חלקי הש"ע (וקרא הגהותיו בשם "מפה", שהוא כפורס מפה על הש"ע) וחולק על המחבר ש"ע רבנו יוסף קארו הרבה פעמים, על אשר נתן היתרון לחכמי הספרדים בספרו והוא העלה להלכה עפ"י פסקי רבותיו האשכנזים, ונקטנין בהכרעת הרמ"א בכל מקום, מפני שהוא נחשב להאחרון נגד הבי"א לא שגם נגד דעת המהרש"ל⁷ בעל המחבר ס' ים של שלמה, אשר בספרו אסור

⁵ רבי מרדכי גרשון כ"ץ היה גיסו של הגאון מו"ה משה יפה מקראקא והוא היה אביו של הגאון מו"ה יוסף כ"ץ, מחבר ס' שארית יוסף וגיסו של רבנו הרמ"א. ר' יוסף כ"ץ היה לו תורה וגדולה במקום אחד, כי בימי נעוריו בהיותו עלם מופלג התחתן עמו גביר עצום ר' משה ר' עבערלש, ראש ומנהיג בקראקא. הוא נתן לו את בתו המשכלת לאשה. והיא כלכלה את הבית לפי כבוד אביה. ורבי יוסף יסד ישיבה גדולה ותלמידים רבים מכל קצוי ארץ נהרו לבית מדרשו. ונהג את ישיבתו עד זקנה ושיבה והיה מן הבי"ד בקראקא ביחד עם גיסו רבנו הרמ"א וזכה לראות בנים ובני בנים גאונים וצדיקים והיה מוכתר בד' כתרים: כתר תורה, כתר כהונה, כתר גדולה וכתר שם טוב ונפטר זקן ושבע ימים קרוב לשמונים שנה, בשנת שנ"ו ושפט את ישראל ערך חמשים שנה.

⁶ בעיר קראקא לא תארו את הרבנים בעת הזאת בשם אב"ד; לא את הרמ"א ולא את גיסו ר' יוסף כ"ץ בעל שארית יוסף, רק נכתב עליהם "שהרביצו שם תורה בישראל". ואמת כך, שהיו שניהם רק בחור ר"מ בלבד. ובעבור זה היו כלם סרים למשמעתם והיה להם גם הכח לדין ולהורות עפ"י תוקף מנהיגי העדה בשם. ואם נכתב עליהם לפעמים התואר אב"ד, היה רק תואר כבוד לבד.

⁷ רבנו שלמה ב"ר יחיאל לוריא (מהרש"ל) נולד בבריסק דליטא בשנת רע"א ונפטר בלובלין שנת של"ד. בנערותו שלח אותו אביו לעיר פוזנא לזקנו ר' יצחק קלובריא ולמד תחת השגחתו. ובהיותו

והיתר השיג הרבה פעמים על הוראותיו של הרמ"א, שפסק בספרו תורת חטאת. אולם גם הרמ"א בספרו זה חולק נגד האסור והיתר של מהרש"ל. וגם בזה כבר יצא מיבו של הרמ"א, והולכים אחריו לפסוק כמותו ולא כמהרש"ל, אם כי המהרש"ל נחשב לבתרא נגד הרמ"א, כי המהרש"ל חבר ספר אסור והיתר של אחר שחבר הרמ"א ספרו תורת חטאת⁸) וכן נתפשט הדבר בכל ארצות פולין, ביהם, מעהרין ואשכנז לפסוק ברכנו הרמ"א, אם כי גדולי דורו השיגו עליו וגם מהרש"ל ביניהם.

ב

נוכל לשער איך גדול כבוד רבנו הרמ"א בעולם, עד אשר אחד מזקני וגדולי דורו שארו הגאון מו"ה מאיר קצנלבונג⁹) נודע בשם מהר"ם פדובה, בהיותו אז זקן בן שמונים שנה, פנה לרבנו הרמ"א, על אשר שני מדפיסים בעיר ויניציא התחרו בהדפסת ספרי יד החזקה להרמב"ם ועיי' גרמו נזק להגאון מהר"ם פדובה, שגם הוא עסק בהדפסתם, ובקש מאת רבנו הרמ"א לאסור את ספרי הרמב"ם שנדפסים מאת בערי המתחרים למכרם לארץ פולין. הרמ"א נעתר לבקשתו וכתב כמה תשובות בענין זה, גם כתב פסק נגד הדפסת ספרים מוטעים, ומעת הזאת הכירו אותו עוד יתר הרבנים לבר סמכא בתורת הוראה.

רבנו הרמ"א היה סופר מהיר בכתב אשורית וכתב לעצמו ספר תורה יפה עד מאד עפ"י תקון סופרים כ"י, אשר קנה עבורו רבי יוסף קארו בעל ה"ב" בעיר צפת

בן חמש עשרה שנה חזר לעיר מולדתו ולמד בהתמדה רבה ושם נשא אשה ואח"כ נתמנה לרב בעיר בריסק עיר מולדתו, ויסד שם ישיבה. ובהגיע שנותיו לארבעים נתמנה לרב באוסטרא ומשם נסע לעיר לובלין ונעשה שם ראש הישיבה הגדולה. המהרש"ל היה עמקן גדול וקודם שפסק איזה דין היה חוקר ודורש היטב בשבע חקירות ובדיקות אחר כל מקום, חוצב ההלכה בתכלית היגיעה והעיון במעט שינה מרוב שיחו עם חבריו — ועם תלמידיו יותר מכלם, ושלא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי בעיונו קודם חתום גזר דין כדי שלא יבוא בעל דין לחלוק ולאמר, אלמלי ראה מחבר זה דברי הספר או התשובה אל הרב ההוא, לא נקט לבו לחלוק ובודאי היה חוזר מדבריו (הקדמתו ליש"ש חולין). הוא למד במתינות יתרה ואמר: "כשתי שנים לא הגעתי במס' יבמות אלא עד החצי", ועל מס' כתובות: "יגעתי שנה תמימה ולא הגעתי אך לב' פרקים". התוס' יו"ט (מועד פ' לולב וערבה משנה ה') חולק על המהרש"ל וכותב: "אפס כי הרב הגדול הגאון הזה (מהרש"ל) הוא מובהק חריף ובקי זך ונקי והיה כי יראה הרואה מה לננס אצל האנק" כן חלקו לו כבוד כל גדולי דורו.

⁸) זאת היתה הסבה שהיה בידם בעת אחת לחלוק אחד על חברו, כי בזמן שחבר הרמ"א ספרו תורת חטאת, הביא אחד לפניו העתקת ס' אסור והיתר שחבר המהרש"ל בעת הזאת שהעתיקוהו תלמידיו. ע"כ היה לאל ידו בעת עסקו בספרו תורת חטאת להביא המהרש"ל ולהשיג עליו. ואח"כ ראה המהרש"ל את זק"ל תורת חטאת השיג עליו. ע"כ נמצא שהמהרש"ל הוא בתרא נגד הרמ"א.

⁹) רבי מאיר קצנלבונג נודע בשם מהר"ם פאדובה, היה ראש ישיבה בעירו, נולד בשנת רמ"ב והוא היין ראש משפחת קצנלבונג. הוא למד בפראג אצל ר' יעקב פולאק ואח"כ הלך לפדובה ולמד בישיבת ר"י מינץ ונשא את בת בנו ר' אברהם, שהיה רב הכולל בפדובה ואחר מותו מלא את מקומו. וחבר שו"ת מהר"ם פאדובה ביחד עם שו"ת הר"י מינץ, מהנשאר לפלטה ששללו ידי זרים את העיר וקרעו ספריו לגזרים ושרפום. נפטר שנת שכ"ה זקן ושבע ימים. בנו של מהר"ם ר' שמואל יהודה (יודא) קצנלבונג מלא את מקום אביו בחור אב"ד בויניציא והיה מרביץ תורה שמה. האר"י והרמ"א היו מכבדים אותו. הוא נולד בשנת רפ"א ונפטר בן ע"ו שנה בשנת ש"ז.

בסך מאה אדומים. וארבעה עשר שנויים נמצאים בו, נגד כל הס"ת שנכתבים בארצנו. הישנויים המה בענין חסרות ויתרות שמחולקים בהם בן אשר ובן נפתלי בעלי המסורה.

רבנו הרמ"א עם כל טרדותיו בהישיבה הגדולה שיסד, הוקם על בעיר קראקא לדון ולהורות ונהל את בני עדתו בשדה התורה והתושיה ונקרא בתואר הכבוד "הבקי בדינים" וישב ביחד עם גיסו הגאון בעל שארית יוסף והוקן המופלא הגאון מ"ה משה לאנדא⁽¹⁰⁾ על כסאות למשפט, ולגודל ענותנותו חתם א"ע באחרונה, הגאון מהרש"ל אם כי היה בר פלוגתא דרבנו הרמ"א, בכל זאת כותב עליו בתשובותיו (סימן מ"ו) "שאר הגאון יניק וחכים מהורר משה איסרל"ש" וגם הוא כותב עליו ממש "הרמב"ם) עד משה (הרמ"א) לא קם כמשה.

ואמנם יש איזה השתות בין הרמב"ם ובין הרמ"א, כי שניהם היו בעלי פוסקים ושניהם האמינו בפילוסופיא, אולם בעוד שהרמב"ם הפריד בין הלכה והפילוסופיא, כי ספרו יד החזקה הוא לענין הלכה ולספר המורה לפילוסופיא לחוד, מערב הרמ"א לפעמים שתייהן יחד, ובדבר הזה היה יחיד בדורו, כי חכמי דורו כמו הרש"ל וכל חכמי צרפת ואשכנז התנגדו בעת הזאת ללמוד הפילוסופיא. רבנו יעקב בעל המורים הזהיר שלא ילמוד אדם שאר חכמות, והרמ"א התיר ללמוד באקראי, חוץ מספרי המינים. וזה נקרא אצלו "מיול בפרדס" ויכול למייל בו לאחר שמלא פרסו בשר ויין והם אסור והיתר בדיני המצות. הרמ"א מביא כמה פעמים את ספר המורה לענין הלכה.

רבנו הרמ"א לא היה חקן מקורי ולמודיו בחכמת הפילוסופיא שאב מספרי המורה העקדה העמרים ומהעתקת ספרי הערבים לעברית. הוא הבין גם חכמת התכונה ודברי הימים וחבר הגהות לספר יוחסין והוא היה המעורר לתלמידו הרב ר' דוד גאנז⁽¹¹⁾ לחבר את הספר צמח דוד.

רבנו הרמ"א התאמץ לקרב כל דבר אל השכל ואומר (בספרו תורת העולה) "אם יאמר האומר שדברי חז"ל כלם הם מקובלים, אפשר שכן הוא; לא אחלוק עליו, כי אם קבלה נכבל, אעפ"י שהוא רחוק מן השכל, אבל אם לדון יש תשובה ובכל מה שאפשר לפרש דברי חז"ל שלא יחלקו אל המפורסם ולמרבן אל השכל, מה

⁽¹⁰⁾ רבי משה בא לקראקא מעיר לאנדא אשר באשכנז בעת זקנתו עם בני ביתו וקבע ישיבתו שמה. ומפני זקנתו וחשיבותו חלקו לו כבוד להיות יושב ראשונה בבי"ד עם רבנו הרמ"א וגיסו בעל שארית יוסף ונפטר בקראקא י"ט אדר שנת שכ"ד.

⁽¹¹⁾ רבי דוד גאנז בן ר' שלמה ב"ר יהושע זליגמאן נולד בעיר ליפשטאדט במדינת וועסט-פאליא ומת כפראג שנת שע"ג. ר' דוד גאנז היה תלמיד מלבד רבנו הרמ"א גם תלמיד מהר"ל מפראג. ור' אליעזר טרויש אב"ד בפראנקפורט ורבי ראובן פוליא מבונא. הוא היה סופר דברי הימים וגם תוכן גדול, הוא היה נכד ר' זליגמן שהיה מגדולי הדור וגם ממשפחת גאנז יצאו אנשים גדולים בתורה. הוא חבר ס' צמח דוד, דברי ימי ישראל והעמים בשני חלקים. נדפסו כמה פעמים וס' נחמד ונעים בתכונה וקדוש החודש וס' מגן דוד חלק מס' נחמד ונעים ונדפסו הרבה פעמים. גם נשארו ממנו ספרים בכ"י

טוב ומה נעים, מ"מ עדיף מפי לחקור על הדברים ולדע אותם במופתיים ובמושכלים ע"י חקירה וזהו תכלית האדם". וגם האגדות הקשות שבתלמוד הוא מפרש עפ"י דרך הפילוסופית ולוקח סעד מהחוקרים מבני ישראל כבעל העקדה וכדומה.

ג

"בנו הרמ"א נתעלה על כל גדולי העיר קראקא, עד כי "קרוש" יאמר לו, (כי בן גמרא בזמנו בפנקס הח"ק בעיר טראקא). וכשמן נודף שמו, כי בחברו את ספרו "המפה" על השלחן ערוך, נתפרסם שמו ביתר שאת. ואמנם הספר הזה הוא אוצר נחמד מאבני סגולה, מטמון יקר לכל בני הגולה, אשר כל בני ישראל הולכים לאורו. ממנו יורו המורים וממנו ישקו כל העדרים מאז צאתו לאור עולם עד היום הזה, כי בו ימצאו כל המורים הלכה פסוקה וזה וברורה, בו ימצאו כל דין כהלכתו. ומני אז והלאה כל איש ואיש הבא למלאות ידו בהוראה עליו להיות בקי בכל הדינים הנמצאים בשלחן ערוך ובמפרשיו. ובפרט כש"ע יורה דעה, אשר הכהן והלוי (שו"ז והש"ך) עומרים אותו לבאר כל חמירא והם המה עמודי הוראה, אשר כל בית ישראל נשען עליהם.

ואם אמנם ישמחו לקראת הספר שלחן ערוך כל מורי הוראות בישראל, יען מצאו כל הדינים מפורשים כשלחן ערוך עם מטעמים נפלאים ועם מפה יקרה פרושה עליו, בכל זאת עמדו נגדם אחדים מגאוני דורם ולא אבו להכלם לפוסקים; ומהם הגאון מו"ה מרדכי יפה⁽¹²⁾ בעל הלבושים, וגם הגאון מו"ה מאיר (מהר"ם) מלובלין⁽¹³⁾.

⁽¹²⁾ רבי מרדכי יפה נולד בעיר פראג בערך שנת ר"ץ ונפטר בפוזנא ג' אדר שני ש"ב והיה בן הרב רבי אברהם מביהם, שהיה ראש הקהל ורב הגליל מטעם הממשלה. הוא היה תלמיד הרש"ל והרמ"א בנגלה, ותלמיד ר' מתתיהו דולקראט בחכמת הנסתר. ר' מרדכי יפה למד גם חכמת הפילוסופיא, תכונה וחשבון והיה ראש ישיבה בפראג עד שנת שכ"א. ואז יצא בראש הגולים מביהם ע"י גורת הקיסר פרדיננד והלך לארץ איטליא ויתעכב בוויציא איזה שנים. ובשנת של"ב נקרא להיות רב בעיר הוראזנא ובשנת שמ"ח נבחר לרב בעיר לובלין. והיה שם אחד מראשי הרבנים באספת ועד ארבע ארצות ומשם הלך לקרעמיניץ ובשנת שנ"ב היה עוד הפעם בפראג ונתקבל שמה לרב. ומשנת שנ"ט עד יום מותו היה לרב הגליל בפוזנא. — רבי מרדכי יפה חבר ספר עשרה לבושים וקרא שמו על שם הכתוב "ומרדכי יצא בלבוש מלכות וכו'". ולכן מתחיל בכל הקדמות מספרו "אמר התופר" היינו הוא הוא חופר חבגדים והמה: א. לבוש התכלת על הטור ש"ע או"ח ח"א, ב. לבוש החור על ש"ע או"ח ח"ב, ג. לבוש עטרת זהב על יו"ד, ד. לבוש הבוץ והארגמן על אה"ע, ה. לבוש עיר שושן על חו"מ, ו. לבוש האורה, באור על פרש"י ושאר מפרשי התורה, ז. לבוש שמחה וששון, דרשות למועדים ולגשואין, ח. לבוש פנת יקרת על המורה נבוכים, ט. לבוש אור יקר על ה' קדוש החודש, י. לבוש אבן יקרה על הריקאנטי עה"ת. וכלם נדפסו. בספרו הלבוש משיג לרוב על הטור והש"ע, כי הראשון ארוך ביותר והשני קצר ביותר ושניהם לא יטעמו דבריהם בסברה והוראה. רבי מרדכי יפה כתב ספריו בלשון צח והסברה יפה. ובכל זאת לא נתקבלו בקהל הלומדים כמו ספרי הטור והש"ע.

⁽¹³⁾ רבי מאיר ב"ר גדליה מלובלין נולד שמה בשנת שי"ח ונפטר שם בשנת שע"ו. בנעוריו הלך לעיר קראקא ללמוד שמה בהישיבה אצל הגאון ר' יצחק ב"ר דוד הכהן שפירא ורבו נתן לו את בתו לאשה. ובהיותו בן כ"ז שנה, בשנת שמ"ב עזב את בית חותנו ויסד ישיבה בלובלין ועמד בראשה חמש שנים. ואח"כ נקרא לעיר קראקא למלאות מקום רבו וחותנו בחור רב"ד ור"מ והיה שם שמנה שנים. ובשנת

הראשון מען, כי אי אפשר כלל לדין ולהורות מתוך ספר הש"ע, מפני שהוא ספק הלכה מבלי נתינת טעם לדבריו והקוראנולאימצא הדין על ישרשו ואמתו, ע"כ קם הוא וחבר ס' הלבושים כלול בו כל הדינים כסדר סימני המורים. אולם הוא הרחיב הדברים להביא טעמא דמילתא והוסיף והשמיט דברי הש"ע והרמ"א, וכמה פעמים פוסק שלא כדבריהם. ומהר"ם מלובלין הוא פנה עורף לשניהם, בין להש"ע ובין להלבוש ולא רצה לסמוך על פסקי שניהם. וכן כותב בשו"ת שלו (שו"ת מהר"ם מלובלין סימן קל"ה) "יותר הדברים שהאריכו בעלי דינים בטענותיהם וראיותיהם מספרי הש"ע והלבושים. אין לי להאריך בהם, כי אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו, שהם כראשי פרקים ואינם מוכנים ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האסור או לזכות את החייב או בהיפך בעוה"ר". ועל הש"ע בפרט אומר "אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעל הש"ע וק"ו לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם, כי לא נתנו מרועה אחד, רק הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים, שזכמה פעמים לא יצדק חבורם".

אולם רוב גאוני הדור ההוא החזיקו במעון הש"ע בכל תוקף ועוז ולא נטו מדבריו ימין ושמאל. וכבר ידוע, כי הספרדים קיימו וקבלו עליהם בכל מקומות מושבותיהם לפסוק אחר הכרעת רבנו יוסף קארו, שהוא רבן של כל בני הגולה (הרמ"ע מפאני בתשובה סימן צ"ז). וכמו כן האשכנזים בכל ארצות פוזריהם. אך שבכל מקום אשר הרמ"א חולק על המחבר בהגהותיו, אז הם הולכים (האשכנזים) תמיד אחר הכרעת רבנו הרמ"א, כידוע שהוא ג"כ רבן של כל בני הגולה בדורו. וכל תלמידיו הגדולים והמצוינים, ומהם רבנו הסמ"ע (ראה תולדות בעל המורים הערה ד') ובעל שו"ת משאת בנימין⁽¹⁴⁾ והגאון בעל השל"ה⁽¹⁵⁾ התאמצו להפיץ הוראותיו בין

שנ"ה נתמנה לרב ור"מ בעיר לבוב ושרת שם י"ח שנה. ובשנת ש"ב שב לעיר לובלין בתור רב ור"מ והיה שם עד יום מותו. מהר"ם מלובלין היה נצר ממשפחה רמה והעמיד תלמידים גדולי הדור. כמו השל"ה, אבי הש"ך, בעל מגיני שלמה ועוד. מהר"ם היה עליו הרבה מחלוקות בלבוב ולובלין. הוא חבר ספר מאיר עיני חכמים ושו"ת מנהיר עיני חכמים.

⁽¹⁴⁾ רבי בנימין ב"ר אברהם סלניק אשכנזי, מחבר ס' משאת בנימין היה מגדולי הדור וגם מגדולי עיר קראקא. הוא היה תלמיד מובהק להרמ"א והרש"ל וממלא מקום רבו אחר מותו. אח"כ נסע משם וקבע את בית מדרשו וישיבתו במדינת שלזיא. ואחר מות רבו חריץ שו"ת לבעל שארית יוסף. ואח"כ קבע ישיבתו בעיר פודהייץ והיה שם אב"ד. הוא היה מהגאונים המצוינים, אשר הרבנים הגדולים סמכו על הוראותיו.

⁽¹⁵⁾ רבי ישעיה ב"ר אברהם ב"ר שנתי שעפטיל הלוי הורויץ נולד בפראג בשנת ש"ה ונפטר בצפת בשנת שפ"ח. בילדותו למד אצל אביו הגאון שחבר ס' יש נוחלין, ס' עמק ברכה וחסד אברהם וספר ברית אברהם ואח"כ יצא ביחד עם אביו מפראג ויבואו עיר קראקא ושם למד ר' ישעיה אצל הרמ"א ואח"כ בלובלין למד אצל המהרש"ל ומהר"ם מלובלין ואח"ז התחתן עמו הגביר ר' אברהם מויל אחד מראשי עיר וינא. לרגלי סבות שונות נסע בימי עלומיו לפולין הרוסית, אך בשם לא התעכב בעיר אחת ימים רבים. ונקרא אח"כ לשבת על כסא הרבנות כפראנקפורט דמיין ובעיר פוזנא וקראקא. ובשנת שצ"ה נקרא לעיר מולדתו פראג והיה שם לפרנס ואב"ד ביחד עם הגאון ר' אפרים איש לינשיץ בעה"מ ס' עוללות אפרים ואחר מותו של ר' אפרים הנהיג הוא בעצמו העדה עד צאתו לארץ הצבי. ובמותו עליו אשתו הרבנית בשנת ש"פ גברה עליו תשוקתו לעלות לא"י. ויפרד מבניו ומשפחתו שעטועי נפשו

כל מורי הוראות בישראל, עד שעלתה להם, שבכל תפוצות הגולה קיימו וקבלו עליהם להורות כל הוראותיהם ולדון את כל פסקיהם מתוך הס' שלחן ערוך ולא משאר ספרים שנתחברו בעת ההיא.

וגם מזה נובל לראות איך נשתרשו דברי הש"ע אצל כל שדרות עמנו, וכל מורי ישראל לא נסו להסיר מהמסילה שהפוסקים מהש"ע הראו להם, כי אז עמד אחד מגאוני הזמן בארצות המזרח, הגאון המצוין רבי חזקיה די סילוא¹⁶ בספרו "פרי חדש", ספר זה נתחבר מלכתחלה בתור פרוש לפנינו מהשלחן ערוך, אבל באמת הוא בקורת חדה על כל הפוסקים הראשונים והאחרונים וגם בעלי הש"ע בכלל, בלי כל נשיאות פנים לאיזה קדמון, וגם הוסיף חדושי דינים מהש"ס, שבעלי הש"ע השמיטום והוספות חדושים משלו. סגנונו הוא חד והרף נגד המחבר ונגד כל הראשונים והאחרונים ואין אחד מהפוסקים יוצא נקי מהבמורת החדה שלו.

נמיתו של ר' חזקיה היתה לקולא, ובכלל היתה דעתו, שאין לנו לגזור ולאסור מדעתנו, זולת מה שנתבאר בתלמוד. מוכן מאליו, שיחס כזה מפי אחד הרבנים לגדולי הראשונים, ביחוד לספרי הב"י והש"ע, שנתקבלו אצל אנשי המזרח, לא היה יכול להיות נדון בשתיקה מבני דורו, אלא לפי שבחיו כנראה, היתה אימת גדולתו מוטלת על הרבנים, לפיכך נתקבצו חכמי ישראל וגם רבנים מארץ אחרת ועלתה הסכמתם לבלי שלוח יד בהמחבר עצמו. אך ספריו הנמצאים במצרים שקעו בבנין וגזרו אומר להחרים שלא יקרא אדם בספרו הלז לא קריאת עראי ולא מריאת קבע.

אמנם עפ"י סבה שאחד מתלמידי הפרי חדש, הרב רבי שלמה אלגאזי¹⁷, שהיה רב בקאהירא מ"ה שנה והיה רב גדול ומפורסם בדורו וכל הוראותיו היו על דעת רבו, ע"כ לא נתקבל החרם הזה והספר פרי חדש לא נדחה מקהל ישראל. וסוף הדבר ה', שהמדפיסים בזמן האחרון קצרו את הפרי חדש והשמיטו את הבטורים הקשים שנגד בעלי הש"ע ועשוהו פרוש בצד הש"ע כאלו דבר לא נפל וכאלו הפרי חדש הולך עם בעלי הש"ע יד ביד, וכן עומדים בעלי הש"ע בראש הפוסקים ומדבריהם בעלי ההוראה לא יוזו אף כמלוא נימא, ובכל מקום הלכה כמותם.

ובשנת שפ"א נסע מביתו ובשנת שפ"ב בא לירושלים וגדולי האשכנזים שמחו לביאתו ויקבלוהו עליהם לראש. שם חבר סדור שערי שמים ואחר ב' שנים לביאתו שמה השלים ספרו השל"ה ובהשש שנים שגר בא"י סבל רב עמל ותלאה. הוא נתעלה בכל הגולה בשם "קדוש".

¹⁶ רבי חזקיה ב"ר דוד די סילוא נולד בליווארנא באיטליא בשנת תי"ט ונפטר בשנת תנ"ח בדמי ימיו בירושלים. הוא היה גיסו של ר' משה חגיז. בשנת תל"ט הלך לירושלים ולמד בישיבת ר' משה גילנטי ובעוד עשר שנים יצא משם בתור שליחא דרחמנא מעדת הספרדים לארצות אירופא ובשנת תנ"א הדפיס ספרו פרי חדש באמסטרדם ובשנת תנ"ו שב לירושלים והיה שם עד יום מותו. הוא היה תלמודי גדול, אולם חתרן מן הפלפול ומחבב החכמות, ועל אשר חלק כמעט על כל הפוסקים החרמו ספריו. אולם הוא היה אז על דרכו ולא ידע מכל הנעשה וכאשר שב לירושלים מה בזמן קצר. ¹⁷ רבי שלמה אלגאזי היה גדול הדור, נכד הגאון והצדיק רבי שלום אלגאזי, מחבר ספרים רבים. ר' שלמה היה מדייני עיה"ק ירושלים ואח"כ רב בקאהירא מ"ה שנה וחבר איזה ספרים וחמה בכ"י. הגאון מר חיד"א הכיר אותו וראה גם ספריו וכתב שר' שלמה היה בעל צדקה גדול ואפיטרופוס לעניים. וכמעט כל הכנסתו חלק לעניים, עד שלא נשאר מעזבונו לשלם כתובת אשתו. ויחי קרוב לחשעים שנה.

ד

רבנו הרמ"א התרחם בדרך למודו הרבה מאד מהרי"ף. כל סברותיו המה ע"ד הגיון קלות וישרות, מבלי פלפול וחריפות. הוא מביא ראיותיו ממקום שהוא דן ויורד לעמקה של הלכה. כבעל הוראה אין באחרונים כמותו. וכבר אתמחי לפוסק אחרון, ישראלי לסמוך עליו במקום שחולק על הב"ש"ע בכל הארצות; אף כי בארצות הקדם נוטים רוב הספרדים לפסוק כהב"י נגד הרמ"א. כאשר כבר כתבנו מזה.

הגהותיו לש"ע לא נכתבו בתכונה שכתב השו"ת שלו, כי ישם הוא דן כמו לפני חבריו או רבותיו ואינו רוצה להכריע, אלא לברר ההוראה ורק במקום שיש חלול כבוד האמת אינו חולק כבוד לרב. ובכלל נראה שם ענותנותו היתרה ודבורו בנחת, אפילו אם דן עם מתנגדיו. אמנם בהגהותיו לש"ע הננו רואים אותו בתמונה אחרת. פה עומד ומכריע וחותך את דבריו בהכרה עצמית וגוזר לקבל דינו, כמו "וכן עיקר" "ואין לישנות" וכדומה. — הגהותיו על הש"ע נדפסו בעודו בחייו, בכתב רש"י בכדי להבדילו מהפנים, מדברי מהרי"ק, שנדפסו בכתב אשורית.

רבנו הרמ"א הרים מעלות מנהגי העם למדרגת הלכה, ומצא לו סמך בדבר הירושלמי (פסחים פ"ד ג') ובקש ומצא לו תוקף מצד עצמו, במקום שאין הלכה מסכמת עמו והולך אחר המנהג בין לחומרא ובין לקולא. וכ"ז מפני שהאמין שהמנהג יש לו מקור ויורש בחיי העם. ודוקא אם נתקבל המנהג בהישוב, במקום לומדי תורה ויראי ה', אבל לא מנהג סתם שנהגו איזה מהמון העם. ובפרט אם הוא נגד רוח היהדות והעדת הישרה.

רבנו הרמ"א היה עניו מאד ושפל רוח אין כמוהו ונחשב בעיניו כאין וכאפס. ובכ"ז לא נישא פני איש און אם ראה בישראל, לא שמע בקול ענותו וכארי התנשא לקנא קנאת ה' צבאות. ומלחמת מצוה היה נלחם בעד האמונה והדת. על הפורצים גדר הטיל גורא ושמתא וירדפם ויכם עד חרטה. כאשר עמודי הדת התפלצון, און וחקר ותקן כל בדק ויכוון את הנשמות והנהרסות.

רבנו הרמ"א חבר ספרים יקרים וכלם נתקבלו באהבה בכל תפוצות ישראל, ואלה הם:

א. מחיר יין, על מגלת אסתר בדרך החקירה. ויפרש המאורע למשל ולדוגמא בדרכי החיים. כמו ספרו תורת העולה על הקרבנות (קרומינא שי"ט).

ב. תורת העולה, על טעמי הקרבנות ומדות בביהמ"ק ועניני תכונה ופילוסופיא ג"ה (פראג הי"ש"ל). ספרו זה כתב לכבוד חותנו, אשר נדבה רוחו לבנות מקדש מעט בנין מסוואר בית אלהים, אשר ישם נהלך ברגש, לעמוד לשרת לפני אלהים ולעסוק בתורת הקרבנות, למצוא להם טעם נכון קל להבינה, כדי שיצאו כל ישראל בכל יום תמיד (הקדמתו לספרו זה ח"א), עד ונשלמה פרים שפתנו. וכ"כ היה חביב עליו ספרו תורת העולה, עד אשר כתב לאחד מתלמידיו בעיר פוזנא כדברים האלו: "והנה אחלה לך שתקנה לך אחד מספרי תורת העולה, אשר לי בקי פוזנא ותראה בו דברים

מלאים בחכמת הפרדס. ומה שיקשה לך הודיעני ואפרש לך כל הסתום בו כאשר רמזתי. וכאשר השיגה יד השגתי כתבתי מה שכתבתי (שו"ת הרמ"א סי' ז').

ג. המפה, הוא הגהות על ש"ע, שחבר מרן הבית יוסף, חלק או"ח נדפס בחייו בקראקא ונשלם בדפוס מ' אדר א' של"א. ובסופו כתב: "אמר משה איסרל"ש מקראקא, ברוך ה' אלהי ישראל אשר הביאני עד הלום, ללקוט ולגמור ספרי או"ח מדקומי לקט שכחה ופאה, אשר הגיח החכם הכולל מהר"ר יוסף קארו ש"ן.

ד. ס' תורת חטאת, ונקרא ג"כ אסור והיתר (קראקא של"א), ובהוצאה שניה עם תוס' הגהות מהמחבר (קראקא שנ"א). והגאון רבי חיים ב"ר בצלאל⁽¹⁸⁾ כתב עליו השגות בשם ויכוח מים רבים וגם הגאון רבי יו"ט ליפמן העליר, בעל תוספות יו"ט (ראה תולדות הרא"ש הערה מ') עשה השגות על הספר הזה בשם תורת האשם (בג' חלקים בכ"י בפראג וקצת ממנו נדפס בספר סולת למנחה), אך הרב הגאון יוסף שאול הלוי נטנזון⁽¹⁹⁾ הצדיק את רבנו הרמ"א והשיב על רובי השגות ילחם.

ה. הערות לספר היוחסין (קראקא ש"נ).

ו. דרכי משה, על ארבעה טורים והקצור נדפס עם הפנים (ויניציא שנ"ג) והחבור הארוך נדפס בכרכים מיוחדים ועם הגהות הרב ר' יוחנני קרעמניצר⁽²⁰⁾ בשם אורה מישור (פיורדא ווולצבך תנ"ד).

ז. ס' משיב נפש, על מגלת רות ונדפס איזה פעמים.

ח. שו"ת הרמ"א, קל"ב שו"ת (קראקא שנת ת').

ט. הגהות לס' שו"ב לר' יעקב ווייל, ועוד איזה חבורים קמנים, כמו הערות על ס' מזרחי, הערות למורה נבוכים ועל פרושי שם טוב והאפודי, ועוד מזכיר רבנו איזה ספרים שחבר, אבל לא נדפסו. הציונים שבסוף הגהות הרמ"א בהש"ע אינם מהמחבר הרמ"א, רק איזה ת"ח שהיה אחר הרמ"א חכרם, ונ"מ בזה שבהרבה מקומות לא צדק ולא כיון יפה בהציונים הנזכרים וכ"כ הג' חיד"א בספרו שיעורי ברכה על האע"ז, וספר אורה מישור, אשר נדפס סביב ס' דרכי משה.

כ. יגע ועבד רבנו הרמ"א בעבודתו עבודת הקדש וישפט את העם משפט צדק, חבר ספרים רבים, אשר המה נר לרגלי כל ישראל בארצות הגולה. וביום החמישי

⁽¹⁾ רבי חיים ב"ר בצלאל אחי מהר"ל מפראג ואחי ר' יעקב מוירמיוז, שהיה ראש הרבנים במדינת אשכנז. רבי חיים היה רב בער פרידברג ונפטר בחג השבועות שנת שמ"ה. מלבד ספרו ויכוח מים רבים חבר עוד ספר החיים על מוסר ומדות. וגם חבר ס' אסור והיתר, שלא רצה לפרסמו בכדי שלא יכמכו על הוראתו. הוא היה תלמיד הר"י פולאק.

⁽¹⁸⁾ רבי יוסף שאול הלוי נטנזון אב"ד בעיר לבוב, הוא היה בן הגאון רבי ליבש נטנזון מברעזאן, בעל בית שמה וחבר ס' בית אל. רבי יוסף שאול היה חתן הג' רבי יצחק אהרן אטינגא הראשון, אבי הגאון ר' מרדכי זאב ושניהם למדו ביחד וחברו ספרים רבים. וגם חבר כל אחד בפני עצמו הרבה ספרים. ואחר שנפטר רבי יעקב אורשטיין אב"ד בלבוב בשנת תקצ"ט, היה איזה שנים כסא הרבנות פנוי שם, ובשנת תרי"ז נתקבל ר' יוסף שאול לאב"ד שמה וישב על כסא הרבנות עד יום מותו, י"ט אדר תרל"ה. מכל הארצות הריצו אליו הרבנים שאלותיהם וגם מר אבי הגאון מו"ה אליעזר ליפמן זצ"ל, אב"ד בעיר ראזניטוב התוכח עמו בהלכה ומובא הרבה פעמים בשו"ת שואל ומשיב.

⁽²⁰⁾ רבי יוחנן קרעמניצר היה אחי הגאונים מו"ה ליב קאלישר ומו"ה שמואל נאמן בני הגאון מו"ה מאיר מקרמניץ, נכד מהר"ם מפראג.

ל"ג בעומר שנת של"ב גוע ויאסף אל עמיו בעיר קראקא. וכל חכמי ואנשי העיר ספרו והלילו את רכם הגאון והמדינאי. וגם בהרבה עירות קשרו הכמיהם מספר מר על השר והגדול שנפל בישראל. ומהר"י מינץ (ראה למעלה בהערה ט') בהספרו אומר עליו, שלא הניח כמותו בכל גלילות ההם.

איזה מחסופים תלו בו אנדות הרבה וביניהם יש אגדה אחת, שרכנו הרמ"א חי ל"ג שנה וחבר ל"ג ספרים ומת בל"ג בעומר בשנת של"ג, ול"ג מעלות ומדות ספרו לפני מותו. ומגמתם להשוות בכלם מספר ל"ג, ובאמת חיי רכנו הרמ"א נ"ב שנה ומת בשנת של"ב. וגם מספר ספריו אינם עולים למספר ל"ג, רק יום פטירתו בל"ג בעומר נשאר מכל האגדות הללו ואשר ביום הזה יום הלולא ישלו מתאספים רבים מרחוק ומקרב להשתתף על קברו ומתפללים שמה, כי לבד גדלו בתורה נחשב רכנו גם לאיש קדוש.

וזאת נוסח מצבת רכנו הרמ"א ז"ל:

ה"ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו מה"ו משה רועה
אבן ישראל ביום ג"ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל
משה היה רועה צאן ישראל, צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל
הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרכבות אלפי ישראל,
ממשה עד משה לא קם כמשה בישראל, וזאת תורת החטאת
האשם אשר שם משה לפני בני ישראל שנת של"ב לפ"ק.
ומצבה זו נתחדשה ע"י הח"ק בקראקא בחדש תמוז תקנ"ז.

י

תולדות המין

2

הטו"ז

א

עיר קטנה ואנשיה בה מעט הוא העיר וולאדמיר בגליל וואהלין⁽¹⁾, אולם רבניה וחכמיה היו מעולם גדולי התורה והיראה. ואחד המיוחד שבהם הוא רבנו דוד נשיא הלויים בן הגאון מו"ה שמואל הלוי⁽²⁾. רבנו דוד נולד באמצע המאה הרביעית לאלף השישי בערך. הגאון ר' שמואל הלוי היה חתן רבי יצחק בצלאלש⁽³⁾. לר' שמואל היו שני בנים, הראשון רבי יצחק⁽⁴⁾ ונושא התולדה הזאת רבי דוד. כילדותו למד אחיו הצעיר אצל אביו הגאון בביתו, ואצל אחיו הכבוד רבי יצחק הלוי. העלם הצעיר הזה עם גודל ישקודתו ועוצם עינו וחדוד ישכלו הנפלא עשה חיל בלמודים ויצא שם העלם הזה כעורם הישראלי לישיב ולתהלה.

העלם הזה ינק מעין חכמת התלמוד יחד עם חלב ישיב אמו, ומעולם לא פנה מלמוד התלמוד והפוסקים אף שעה קלה, ושאר חכמות ומדעים היו כעולם זר בעיניו.

⁽¹⁾ וולאדימיר או לודמיר עיר קטנה במחוז וואהלין ונקראת גם בשם וולאדימיר וואלינסק ויש בה מספר גדול יהודים ומעולם היו שם רבנים גדולים. העיר הזאת היתה עד המלחמה הגדולה משנת תרע"ד תחת ממשלת רוסיה ועתה תחת הרפובליקה הפולנית.

⁽²⁾ רבי שמואל הלוי היה רב גדול נגיד ומצוה. תורה וגדולה במקום אחד, הוא ואבותיו ואבי אבותיו גרו בעיר לודמיר.

⁽³⁾ רבי יצחק ב"ר בצלאל היה גאון גדול ואחד מגדולי הרבנים בדורו ושמו נודע בספרי הפוסקים ושו"ת שנשא ונתן עמהם בהלכה, כמו הב"ח ובעל שער דורא, והוא היה ג"כ אב"ד בלודמיר עוד בזמן הגאונים אשר באו לארצות פולין במאה השלישית לאלף השישי, והיה בזמן אחד עם הגאון רבי שלום שכנא רבו של הרמ"א ורבי קלמן מיירמיוזא אב"ד ור"מ בלבוב, ונכדו הטו"ז מתכבד בעטרת תפארת זקנו ומביאו הרבה פעמים בספרו הטו"ז, ור' יצחק גם הוא עשה הגהות על הש"ס על הרא"ש ועל המרדכי.

⁽⁴⁾ רבי יצחק ב"ר שמואל הלוי היה ג"כ תלמיד אביו. ונעשה לרב אב"ד בעיר חלמא, ואח"כ ישב על התורה והעבודה בעיר לבוב, ובשנת שס"ט חזר שם שיר בשם "שיר גאולה" על התשועה הגדולה אשר עשה ה', כי בשנת שס"ד עוררו הכומרים על ביהכ"נ שבחוץ העיר שלהם הוא, וגם זכו במשפטם, וראשי חקלה נאלצו למסור להם המפתחות ויהי בידם ארבע שנים וששה ירחים, אך הביהכ"נ היה סגור, ואח"כ עשתה העדה מתאה נגד המשפט הראשון ויצאה זכאי במשפטה, וישובו הכומרים את הביהכ"נ לעדת ישראל לאחיות עולם. לזכר הדבר הזה כתב ר' יצחק פיוט הזה בשם שיר גאולה, אשר הרבנים שמה הסכימו לאמרו בכל שנה בשבת שאחר פורים בתפלת שחרית, ואח"כ ניהל רבי יצחק ישיבה בעיר פוזנא, וחבר שו"ת ב' חלקים וספר שיח יצחק ועמו ספר ברית הלוי נדפס בבאזל שנת שפ"ו ובפרג שנת שפ"ח. ועוד נשארו ממנו איזה ספרים בכתב יד, והוא היה זקנו של הגאון מו"ה יוסף הוליס אב"ד בעיר טיסמניץ אשר שמו הוא לתהלה עד היום הזה ושם מנוחתו כבוד,

אך העמיק והרחיב בכל עת את חכמתו בתורה ותלמוד, עד אשר עלה ונתעלה על כל חבריו ושמו נודף למרחקים עד אשר הגאון האדיר רבי יואל סירקיש בעל ה"ב"ח (ראה תולדות הטור הערה ג') נתן לו את בתו רבקה, עלמה משכלת לאשה. בבית חותנו זה הוסיף אומץ בלמודים בדבוק חברים ופלפול התלמידים בשקידה רבה ובהתמדה גדולה עד אשר נעשה למופת הזמן.

עם אחיו ר' יצחק החליף מכתבי תורה עם פלפול חד וחריף, וכותב אליו בהכנעה גדולה כתלמיד לפני רבו וחותם במכתביו "דוד הוא הקטן בן לא"א החסיד מו"ה שמואל הלוי ז"ל חתן הגאון מופת הדור מו"ה יואל בעהמח"ס ה"ב"ח וע"ז הישיב לו אחיו "דוד הוא הקטן בעיניו, וגדול הוא בכל עניניו, חסיד, ועניו, ה"ה אדוני אחי חביבי ידידי רדידי צמדי חמיד, נאוו תהלה לאמרי עניניו, אב בחכמה ורך בשנים, האלוף הנעלה לשם ולתהלה. קנקן מלא בעיון ובפלפולא כמו"ה דוד שיחיה". וכל פעם נתרומם בעיני אחיו הבכור עד אשר כותב לו בכבוד יותר גדול, בעל אחד הגאונים אשר בארץ המה.

רבנו דוד הלוי בעת שישב בבית חותנו הגאון ה"ב"ח ונהנה ממנו עצה ותושיה. בלמדו בבית ישיבתו עם חברים חביבים אשר היו אח"כ גאונים מופלגים, כמו הגאון רבי מנחם מענדיל קראכמאל⁽⁵⁾ אב"ד בעיר ניקולסבורג וכל מדינת מעהרין והגאון מו"ה מנחם מענדיל באס⁽⁶⁾ אב"ד בעיר פֶּראַנקפורט, ועוד רבים כמוהם, והוא עלה ונתעלה עליהם, בכל זאת לא גבה לבו ונהג ענוה בעצמו ולמד מכל אדם. וביותר הריץ כל ספקותיו לפני אחיו הבכור. וכן עלה רבנו דוד על המדרגה היותר גבוה בלמוד התורה, בפלפול וסברא. עד אשר היה לו צר המקום וחוג פעולתו היה קטן לגדול כשרונו. ולא לבד ללמוד היתה מטרתו, כי אם גם ללמד ולהפיץ מעינתו חוצה, עם תלמידים מקשיבים להרחיב ולהוסיף חכמה על חכמתו. ע"כ עזב את בית חותנו ותקע משכנו בעיר קראקא. ושם קבע בית מדרשו לתורה ולתעודה. וכאשר יספר (בטו"ז או"ח סימן קנ"א) "ואני בילדותי הייתי דר בקראקא עם ביתי ובית מדרשי שהיה למעלה מביהכ"נ" ונענשתי הרבה במיתת בנים ותליתי בזה". ואם כי היתה דאבה נפשו על אבדת בנו הקטנים מצא אח"כ נוחם לנפשו בילדו לו אחר זה בנים חיים וקיימים שהיו גדולים בתורה ובחכמה.

בעת ישבו בקראקא הריץ שאלותיו וספקותיו לחמיו הגאון ה"ב"ח, והוא הסכים עמו תמיד להלכה ולמעשה. באחד משו"ת כותב ה"ב"ח לחתנו זה בתואר הכבוד הזה "עוקר הרים וטוחנן זו בזו בפלפולא. בהיכלו אומר כבוד כלו, קול לו וקול אליו קדוש

⁽⁵⁾ רבי מנחם מענדיל קראכמאל היה אב"ד בעיר קרעמזור ואח"כ בעיר ניקולסבורג וכל מדינת מעהרין והיה גאון גדול, חבר ס' צמח צדק (קכ"ט שו"ת) וחבר גם פי' על ס' עשרה מאמרות. ובאור מלות הזהר וחדשי גפ"ת. חתנו היה הגאון בעל עבודת הגרשוני.

⁽⁶⁾ רבי מנחם מענדיל היה אב"ד בפרנקפורט-דמיין נודע בשם ר' מנחם מענדיל ר' יצחק אביגדורש נולד בקראקא באמצע המאה הדי' לאלף הששי והיה נקרא בפי כל ר' מענדיל באס וטרם שנתקבל לאב"ד בפ"פ היה מחכמי וגדולי קראקא. והיה תלמיד ה"ב"ח אשר סמך אותו בסמיכת הוראה והוא סמך את הגאון בעל שו"ת חות יאיר בסמיכת הוראה. בהיותו עוד בימי בחירתו.

יאמר לו הוא חתני ר"מ ואב"ד האלוף כמוהר"ר דוד סג"ל נרו יאיר, זרעו יאירו עד ביאת הנואל.

אחר ימים לא כבירים נתקבל רבנו דוד לאב"ד בעיר פוטיליטשא, הסמוכה לראווא בגאליציא. ויש לשער כי לא אחר כבוד מדומה, או אחר קבלת פרס עזב רבנו עיר קראקא, עיר מלאה חכמים וסופרים עם אוצרות ספרים רבים, לילך לעיר קטנה ומצורה, אך הסבה היא בטח שרצה לעזוב את העיר שקרה לו אסון במיתת בנו, ואזל למתא אחריתא למצוא נוחם עליהם שמה, ומעצמו מוכן שבעיר קטנה כזו לא היתה היכולת בידי העדה לכלכל רכס די ספוקו וכאשר בשנת שני"ט נתקבל חותנו רבנו הב"ח לאב"ד ולר"מ בעיר קראקא, עבר דרך עיר פוטיליטשא לבקר את בית חתנו מרם בואו למקומו החדש, שם ראה את עניו ומרודו של חתנו האהוב, שלומד שם מתוך דוחק ועוני והוא לא נסה כאלה, כי היה אמן עלי תולע, רך וענוג כי הין ועושר היה בבית אביו הגאון, וגם עת היה סמוך על שלחן חותנו הב"ח, גם אז לא ידע מחסור כי נתן לו די מחסורו ברוח, כי רבנו הב"ח היה מתנהג במעלות הנדיבות, עד אשר הרבה תלמידים מבני ישיבתו היו מאוכלי שלחנו, וכאשר בא רבנו הב"ח לעיר קראקא וישב שמה על כסא כבודו, ערך מכתב לחתנו רבי דוד עם דברי נחומים על מצבו הרע והכטיה לו לתמוכו, וגם מלא הבטחתו. אולם רבנו הטר"ז לא יכול האריך שבת בעיר הקטנה פוטיליטשא לסבול שם חוסר, ע"כ נסע משם והתיישב בעיר פוזנא, ושם הנהיג ישיבה עת לא כבירה, ובעת שנפטר חותנו בעיר קראקא, בעת הזאת נתקבל רבנו דוד לאב"ד ור"מ בעיר נודעת למקום תורה וחכמה מקדם קדמתה עיר אוסטרא, בפלך וואהלין, עיר שישבו בה המהרש"ל והמרש"א, וכישבתו על כסא הרבנות שמה, נהרו אליו תלמידים רבים, וגם ת"ח מוכהקים באו אליו לשאוב ממעין חכמתו העמוקה ולהתענג מנועם זיו חרושיו הנפלאים ופלאוליו העצומים.

ב

ימי שלות רבנו דוד לא האריכו, כי בשנת ת"ח ות"ט היתה עת צרה ליעקב, והרג רב וחורבן גדול ברוב מדינות פולין ובשנת תט"ו גם במדינת ליטא ע"י הצורר חמליניצקי, ורבים מגדולי ארץ פולין ברחו משם ונפרצו כלם ובאו לעיר לובלין מקום משכן הגאון רבי העשיל שהיה אז אב"ד שמה, וגם רבנו דוד היה בתוך הגולים (שנת ת"י) והיה אז במצור ומצוק, והיה חונה עם ביתו על פני השדה, בתחלה ברחו ג"כ לעיר לובלין, ובראותו כי הארץ עוד לא שקטה מתרועת מלחמה ומלאך המשיחית עוד לא סר, ע"כ היה נאלץ רבנו לעזוב את ארץ מולדתו, לילך אל ארץ אחרת, וכן הלך עדי הגיע ארץ מורביה (מעהרין) ובכל מקום בואו חדרו כל גדולי העיר לקראתו וקבלוהו בכבוד גרול, וכל דבר הקשה הביאו אליו, להרזין עליו משפטו (טר"ז או"ח סי' רפ"ג) ושם ערך ג"כ תשובתו בנידן עגונה אחת וטרח מאד להתירה מכבלי העיגון, אם כי היה אז חסר ספרים ולא היה בידו אך גמרא והמור, והרבה רבנים שם השינו על הוראותיו, אולם הרבה עמדו לימינו, וגם עיר העלישוי בקר רבנו בעת נסיעתו והתראה עם רבנו הש"ך ופלפל עמו הרבה כהלכה.

וכאשר רבנו המו"ז לא מצא מנוח במדינות אלו, מקום שיוכל לשבת על התורה והעבודה, להרביץ תורה בישראל באשר קותה נפשו, ע"כ שב לארץ מולדתו, כי שמע כי ה' רחם את עמו ומעט שקמה הארץ ויבא עד עיר לבוב⁽⁷⁾ עיר מלאה חכמים וסופרים. אחר פטירת שני הרבנים משם, האחד רבי יוסף ב"ר אליקים געץ⁽⁸⁾ שהיה אב"ד שמה בחוץ לעיר, והשני הגאון רבי מאיר ב"ר אברהם ז"ק⁽⁹⁾ אב"ד בתוך העיר (כי כן מעולם יושבים שני רבנים על כסא הרבנות בלבוב אחד בחוץ ואחד בתוך העיר), נתקבל רבנו דוד לאב"ד ור"מ בחוץ לעיר⁽¹⁰⁾ ונתגדל כבודו שמה וישב על התורה והעבודה השקט ובטח ושאנן מתוך עושר וכבוד, כי גם כל ערי הגליל מעיר לבוב, וכל מדינת פודוליא היו כלם סרים למשמעת הרב מלבוב, והרב בתוך העיר היה בעת הזאת שאר הגאון רבי נפתלי הירץ בן בתו של הב"ה⁽¹¹⁾ ורבי דוד היה גם אחד מראשי ועד ארבע ארצות.

⁽⁷⁾ עיר לבוב ונקראת גם לעמבערג עיר המחוז בגליצא, היא עיר ישנה וגרים שם הרבה יהודים ושם היו רבנים גדולים, כמו רבי קלמן מוירמיוז רבו של הרמ"א, ועד היום הרבנים שמה המה גדולים בתורה.

⁽⁸⁾ רבי יוסף ב"ר אלוקים געץ היה חתן הגאון מהר"ם מלובלין, והיה לו שני בנים גדולים בתורה רבי זאב ורבי אריה. וחתנו ר' נחמן היה אבי הג"ר ר' שמחה כהן ראפופרט. רבי יוסף שקול וטר"י עם הרבה גאונים בדורו ומוכא בהרבה שו"ת וגם נתן הסכמות על הרבה ספרים.

⁽⁹⁾ רבי מאיר ב"ר אברהם ז"ק היה בזמן אחד עם הרב ר' יוסף הנזכר, הוא היה אחד מגאוני דורו; לר' מאיר היה שבעה בנים מאירים לארץ ולדורים, הלא המה הגאונים ר' אברהם אב"ד בעיר באר, ר' שמעלק אב"ד באוסטרא. רבי מרדכי ורבי יהושע אהרן ור' שמחה בינם ושנים האחרונים היו מנכבדי ארץ. רבי משה ואחיו ר' אברהם שנוול אחר פטירת אחיו הגדול, להקים שם אחיו נקרא על שמו, גם בת אחת היתה לו אשת הג"ר רבי מאיר גינצבורג אב"ד דמדינת רייסיץ.

⁽¹⁰⁾ ספר מצבת קודש מביא אגדה אחת שראה בפנקס מעיר לבוב שהיה לפניו אולם המחבר ס' "אנשי שם" החכם מר שלמה בובר לא ראה את הפנקס הזה. וזה תוכן הדברים: "הגאון בעל טו"ז נתקבל לראש מנקר בעיר לבוב. ואירע שאלה בבית המבטחים והכשירה בעל הטו"ז והמנקרים האחרים הטרפה והלכו המה לקבול עליו אצל הרב מהר"ם ז"ק, והוא קרא אותו, ושאלו בקול מדוע הכשיר את הטרפה, אולם הטו"ז עמד על דעתו שהצדק אתו, וע"ז חרה אף הרב וגזר עליו להעמידו בעמוד הבושת, המקום באולם ביהכ"נ אשר העמידו כל איש שחטא נגד הרב או ראשי העדה וסגרו אותו המקום בשלשלת של ברזל ושם המקום היה נקרא "קיהנע" ויהי/ בעת שעמד שם בעל הטו"ז ובמקרה עבר אחד הנערים ועיף בידו ששאל את הרב שאלת חכם עליה והטרפה הרב ויקרא אל הנער ואחר ששם הטו"ז עינו עליה אמר להנער שוב להרב ואומר לו בשמי שהעוף כשרה. והנער שמע לדבריו והרב עיין עוד הפעם בדבר השאלה הזאת ומצא כנים דברי הטו"ז. וימהר הרב לפתוח אותו ממאסרו וישלח לקרוא לו. ובדברו אתו מצא כי הוא ת"ח גדיל ע"כ בקש שימחול לו על העלבון שעשה לו, וקרא לפרנסי העיר ואמר להם כי רבי דוד הזה הוא איש רם ונשא וגאון גדול, ועל אשר שלא היה מקום פניו ע"כ עשהו לרב"ד ובשנה השניה נפטר אחד הרבנים קבלו אותו לאב"ד, (וקשה להאמין הדבר כי שם רבנו הטו"ז כבר נודע למשגב וגם במדינות הרחוקות שעבר בעת גלותו החרידו לקראתו. ובארץ מולדתו ובעיר שאחיו גר שמה שנים מספר והיה אחד מגדוליה לא הכיר אותו איש שידע מהותו. ע"כ ברור הדבר כי כל הדברים האלה בדו"ת היא.

⁽¹¹⁾ רבי נפתלי הירץ בן הגאון מו"ה יהושע זעלקי מזי"א אשכנזי היה אז אב"ד בעיר לבוב ויש אומרים שהיה אך מורה צדק בתוך העיר. אביו הגאון היה חתן הב"ה גיסו של רבנו הטו"ז, והיה דיין בעיר קראקא ואחד מגדולי הדור בזמנו, וישב לפעמים ביחד בב"ד עם הגאונים מגיני שלמה

רבנו דוד, בהיותו בעל שכל חד וחרף, ובקפוליו ובחדודיו הוא מפרק הרים ומשבר סלעים, עד אשר ירד לתוך תוכה של הלכה, והעלה פנינים יקרים מים התלמוד והפוסקים, עדי יצאה כל הלכה והלכה מזוקקה וברורה, ע"כ כל הרבנים אשר טעמו נופת צופ דבר אמרותיו, הלכו אחר אורו, ודבריו היו להם כאורים ותומים בלתי סר ימין או שמאל, אם כי קמו הרבה משיגים עליו, לא היה לאל ידם לעמעם את זהר רבנו אף כל שהוא.

רבנו דוד אשר עמל הרבה שנים בלמדו עם תלמידים מקשיבים, ופלפל עמם בהלכות הוראה, וגם מקרוב ומרחוק פנו אליו רבנים גאונים בשאלותיהם וכספקותיהם, וחדרו עמו בהלכה, החל להפצרת תלמידיו להוציא פרי עמלו את אשר העלה להלכה ולמעשה. ובשנת ת"ו החל להדפיס חלק אחד מספרו הגדול טורי זהב, עוד בהיותו יושב על כסא הוראה בעיר אוסטרא, והוא חלק המ"ז על ש"ע המור יורה דעה, והנה אך יצא הספר מבית הדפוס נתפשט בכל תפוצות ישראל, וכל חכמי הדור וגדולי המורים ראוהו ושמחו לקראתו. והיה הספר הזה להם לעינים בהוראה להלכה ולמעשה. ואם כי בשנה הזאת הוציא לאור גם הגאון מו"ה שבתי הכהן את ספרו שפתי כהן ג"כ על ש"ע יו"ד (ראה תולדות הגאון הזה הלאה) והדפיס הספר בעיר קראקא עם הסכמות שמנה עשרה רבנים גאוני דורו, ואם כי קמו הרבה עוררין על בעל הש"ך שעוד לא מלאו ימיו שיוכלו לסמוך עליו, כי בעת הדפסת ספרו היה המחבר בן עשרים וארבע שנים ולא יצא עוד טבעו בעולם בהחזקת ישיבה, כאשר רוב מחברים נהגו ישיבות גדולות, וגם לא ישב עוד: על כסא הרבנות, אולם כל דבריהם לא נשמעו בתוך הקהל. וגם את דברי הש"ך קבלו עליהם במהרה באהבה וברצון (ראה בתולדות הש"ך הלאה, כי מאורעות [שני הגאונים הללו המ"ז והש"ך נסבכים בהרבה ענינים יחד).

בעת הזאת קמו הרבה גאונים להוציא אור פרי מחשבותיהם, כי המה הרגישו בעצמם, כי גם למו הכח והעצמה לחבר ספרים להורות את העם דעה, כמו הגאון מו"ה צבי כ"ץ⁽¹²⁾, שהיה תלמיד הב"ח הדפיס ספרו נחלת צבי ועטרת צבי על הש"ע או"ח. כי אז עוד לא נדפס הספר טורי זהב על ש"ע או"ח, ותיכף יצא עליו עוררין וגם הגאון רבי שמואל ב"ר יוסף⁽¹³⁾ אחד מדייני קראקא הוציא לאור ספרו עולת

ובעל תוס' יו"ט. רבי נפתלי הירץ היה ג"כ תלמיד הב"ח: קנו ושקיל וטרי עמו, והוא שמש בכתר הרבנות בלבוב עד שנת תכ"ד ועל מצבת קבורתו חרות "הצדיק סיני ועוקר הרים מסיק שמעתא אליבא דהלכתא"

⁽¹²⁾ רבי צבי הירש כ"ץ תלמיד הב"ח בהגאון ר' יוסף ז"ל. הוא חבר ס' נחלת צבי על ש"ע או"ח וס' עטרת צבי, הוא היה המפרש הראשון על ש"ע או"ח. ועכ"ז לא נתקבל ספרו לרצון ולא נתפשט כלל בין הרבנים ויצא עליו עוררין, ולא נדפס הספר הזה יותר מאז ועד עתה.

⁽¹³⁾ רבי שמואל ב"ר יוסף דיין בעיר קראקא, אחד מגאוני דורו. הוא היה חתן הגאון ר' חיים אורגלר, מחכמי וגדולי קראקא, ר' שמואל חבר ס' עולת התמיד על ש"ע או"ח ונדפס באמשטרדם תמ"א ובתחלה נתקבל ברצון בעיני הרבנים. אולם כאשר נדפס הס' מגן אברהם על או"ח אשר בו השיג על הספר הזה ומראה כמה פעמים שלא כעולת התמיד, מני אז כבה נר של הספר הזה.

התמיד ועולת השבת עפ"י הסכמות ועד ארבע ארצות וגם הגאון רבי יעקב ריש"ר⁽¹⁴⁾ בעהמ"ה ס' מנחת יעקב חבר ס' חק יעקב על כל הש"ע או"ח והדפוס אך על הלכות פסח, ועוד גאונים גדולים חברו ספרים על הש"ע, אולם כלם לא יכלו להתחרות עם השלשה הגאונים הטו"ז הש"ך ומגן אברהם, ולא הדפיסו ספריהם מאומה או הדפיסו מעט מהם, ואלו שנדפסו לא זכו להוצאה שניה.

כאשר אנחנו רואים הכל תלוי במזל, כן קם בעת הזאת הגאון המקובל מו"ה יהודה, אב"ד ור"מ בעיר קאוולא⁽¹⁵⁾ וחבר פרוש מספיק על הש"ע או"ח בשם קול יהודה וכאשר נודע לו שהטו"ז חבר ספרו גם על ש"ע או"ח שלח להגאון ר' משה בהרא"ש⁽¹⁶⁾ כי רוצה הוא להשתתף עמו להדפיס ספרו קול יהודה בצד אחד ואת הטו"ז בצד אחד. ושלחו שליח למקום בית הדפוס בעיר דוהרנפורט וגם הכסף הנחוץ שלחו אתו, אולם בחשבתם לא נתקיימה, וע"י סבות שונות לא נדפסו ספרים הללו, ובכסף שהיה מיועד לתכלית הדפסת השני הספרים, התחיל המדפיס להדפיס את ס' דברי דוד על התורה מהטו"ז בלתי ידיעת הרב בעל קול יהודה, כאשר כתובים הדברים באריכות בהקדמת ס' דברי דוד, והספרים על ש"ע או"ח טו"ז וקול יהודה נשארו בכתובים ביד המדפיס, עד אשר אחר זמן מספר, בשנת תנ"ב הוציא המדפיס בדוהרנפורט את הטו"ז לאור ביחד עם המגן אברהם, וס' קול יהודה לא נדפס עד היום הזה (ראה תולדות מגן אברהם הלאה).

ג

עשר שנים אחר מות רבנו הטו"ז, הוציא בנו של רבנו הש"ך ספר נקודות הכסף, הוא השגות על ס' טורי זהב, ואז כאשר ראו הרבנים שספרי הגאון בעל הש"ך כבר נתקבלו באהבה בין כל חכמי הדור כאשר נתמבלו ספרי הטו"ז, רפו ידיהם של הרבנים בשנים, כי לא ידעו אל מי משניהם לפנות, וגם יראו מכבדי ומוסרי הטו"ז כל ידחו הרבנים את דברי הטו"ז לחורות נקודות הכסף מפני שהוא אחרון, ע"כ התעורר נכד רבנו הטו"ז הגאון ר' יואל⁽¹⁷⁾ בן הרב מו"ה גד אב"ד ור"מ בעיר

⁽¹⁴⁾ רבי יעקב ריש"ר מפראג היה גיסו של הגאון ר' אליהו שפירא בעהמ"ס אליהו זוטא ואליהו רבא ועוד ספרים בכ"י. רבי יעקב חבר ס' מנחת יעקב על ש"ע או"ח אך לא הדפיסו, כ"א ס' חק יעקב על ה' פסח אשר קבלו אותו באהבה בקהל הלומדים ונדפס כ"פ לבדו ועם הש"ע אולם ספרו מנחת יעקב לא יצא לאור.

⁽¹⁵⁾ רבי יהודה יורל היה גאון בדורו וקדוש יאמר לו, ורבים גאותו לאורו, וחבר מלבד ס' קול יהודה על ש"ע או"ח עוד ס' שני על האשר"י שעל כל הש"ס, אולם לא זכה לראותם בדפוס אבל ראה בחייו שני בנים גדולים וגם בני בנים גדולי הדור, בנו האחד היה הגאון המקובל ר' יוסף אב"ד כל הגליל מעיר מינסק ובנו השני גאון ומקובל ר' משה זאב אב"ד בגליל העליון סביב עיר מינסק.

⁽¹⁶⁾ רבי משה בהרא"ש נקרא על שם אביו הגביר וה"ח ר' איציק שפרינצס מקרעמניץ, ר' משה היה אב"ד בשינאווא והיה חתן ר' ישעיה בן הטו"ז, והוא ירש כל ספרי זקנו שנשארו בכ"י והעתיקם שיהיו ראויים לדפוס, ומשני סבות שונות לא הוציאם לאור ונדפסו אח"כ ע"י המדפיס בדוהרנפורט.

⁽¹⁷⁾ רבי יואל היה גאון הדור והיה אב"ד ור"מ בעיר שברשין בן הגאון מו"ה גד, חתן רבנו הטו"ז, ובספרו מגיני זהב שחבר נגד הספר נקודות הכסף רצה להשיב כבוד זקנו הטו"ז, אולם ספרו זה לא נדפס אך מקצתו, והנשאר נאבד. (פראג ח"פ)

שברשין וחבר ספר מגיני זהב, להגן ולישב דברי זקנו הט"ז מרוב השגות של הש"ך בספרו נקודות הכסף, והציע דבריו גם לפני גאוני וראשי הועד ארבע ארצות בעיר לובלין, והמה נתנו הסכמתם להדפיסו ואף גזרו אז גזרה חמורה, ובאזהרה גדולה, שלא להוציא דברי רבנו הט"ז מחזקת הוראותיו, ודבריהם הכו שורש בלב כל המורים והרבנים, ומרגלא בפומיהו של החכמים שקיימו את הוראותיו של הט"ז "כבר הורה זקן!" וגם עוד איזה חכמי הדור כתבו השגות על שניהם על הט"ז ועל הש"ך. אבל דבריהם כבר נתקבלו להלכה ולמעשה, ומהם אין לזוז.

לרבנו המורי זהב היה זרע ברך, ת"ה גדולים, ומהם נודע לנו שלשה בנים ובת אחת, בנו הראשון היה הגאון מו"ה מרדכי ובנו השני הגאון החסיד מו"ה שלמה⁽¹⁸⁾ ושניהם נהרגו על קדוש השם ע"י עלילה בחיי אביהם. ובנו השלישי היה הגאון מו"ה ישעיה⁽¹⁹⁾ והוא האריך ימים כמה שנים אחר מות אביו, ובתו של רבנו היתה אשת הגאון מו"ה גד⁽²⁰⁾ (ראה הערה י"ז מתולדה זו) מהם יצאו דור ישרים מבורך רבנים גאונים כלם זרע ברך ה'.

בכל מקום בוואו היתה ראשית מלאכת רבנו הט"ז לקבוע ישיבה ולהרביץ תורה לתלמידים מקשיבים, וביותר בעת קבע ישיבתו התמידית בעיר לכוב ונתמנה לאב"ד ור"מ, הגדיל לעשות והעמיד תלמידים רבים, מהם גאונים גדולים אדירי התורה. והנני להביא כאן זכרונות מאחדים שבהם, ואלו הם; הגאון מו"ה שמואל ב"ר דוד הלוי אב"ד בעיר באמבערג⁽²¹⁾ והגאון מו"ה מנחם מענדיל ב"ר צבי הירש ר"מ בפוזנא ואב"ד בעיר העליוני⁽²²⁾ והגאון מו"ה ישראל ב"ר שמואל מטרנפול שהיה אב"ד בעיר לודמיר ועיר לוצק⁽²³⁾ והגאון מו"ה אריה יהודה ליב בן הגאון מו"ה שמואל צבי הידין אב"ד בעיר פינטשיב⁽²⁴⁾ וכן הרבה אשר שמם לא נודע כל כך בעולם.

⁽¹⁸⁾ מרבי מרדכי ואחיו רבי שלמה לא נודע לנו יותר, אך שנהרגו על קדוש השם ביחד עם קדושים שנהרגו בש"ק ח' אייר חכ"ד בחיי אביהם הט"ז. ועל מצבתם נחרתו הדברים הללו: "אל עליון הרם על כל רמים, נקום נקמת דם עבדיך השפוך, נפש אחים הנאהבים והנעימים, האחד המיוחד ארי שבחבורה האלוף המופלג מוהר"ר מרדכי והשני הרב המופלג מו"ה שלמה. בני הרב הגדול מו"ה דוד דותן לעיר, היו עוסקים בתורה יומם ולילה... לכן אל נקמות נקום נקמת דמם במהרה ובזכות זה תנצב"ח".

⁽¹⁹⁾ רבי ישעיה בנו של הט"ז היה גאון גדול. ואותו בחר הט"ז לשלחו לתחות על קנקן שבתי צבי. ששמו יצא אז ע"פ חבל, ואמו שלח בן חורגו ה"ג רבי אריה ליב בעהמה"ס שאגת-אריה וקול שחל והמה עשו שלוחתן, והביא אתם אגרת שלומים לאביהם מהמשיח השקר, עם מנחה בגד משי בהבטחה אם ילבש אותו יתחדש כנשר נעוריו, וראה ס' ציצות נובל צבי הכל באריכות.

⁽²⁰⁾ (ראה הערה י"ז)

⁽²¹⁾ רבי שמואל חבר ס' נחלת שבעה מהדורא קמא, שנתפשט בעולם וחבר גם סנ"ש מהדורא בתרא ונדפס והיום הוא יקר המציאות וגם שו"ת נחלת שבעה. היה גם תלמיד בן השל"ה רבי שעפטיל והיבא בכמה שו"ת להגאונים בזמן הזה.

⁽²²⁾ רבי ישראל ב"ר שמואל מטרנפול היה גאון גדול. והיה גם בן דודו של הט"ז. ואם כי לא השאיר אחריו איזה ספר שחבר, אך שמו נודע לתהלה ולתפארת, כי ממנו יש הרבה הסכמות על ספרים שנדפסו בשעתו. וגם היה אחד מראשי ועד ארבע ארצות.

⁽²³⁾ רבי מנחם מענדיל ב"ר צבי הירש היה בתחלה אב"ד בעלעליושי ואח"כ בעיר מיזגרוד ועוד

ואלו הספרים שחבר רבנו המו"ז:

א. ספרו הגדול אשר עבד בו שנים הרבה הוא ספר המו"ז על ארבע ש"ע. מו"ז על ש"ע או"ה נדפס באחרונה, כאשר כבר כתבנו, ונדפס בפעם הראשון עם הפנים בשם "מגן דוד ע"י המדפיס ר' שבתי משורר או באס"²⁵ בבית דפוסו בעיר דיהרנפורט בשנת תנ"ב ביחד עם הס' מגן אברהם מהגאון רבי אברהם אבלי גומבינר, ואשר קראו בשם "נר ישראל" ובנו של המגן אברהם הרב ר' חיים מרא את הספר מגן אברהם, לעומת מחברת ספר מגן דוד שנדפסו ביחד, ואח"כ בעת שהדפיסו גם הלאה שני הספרים ביחד, קראו הס' מגיני ארץ, על שם שני הספרים נקראים בשם "מגן".

ב. מו"ז על ש"ע יורה דעה הדפיס רבנו המו"ז בחייו בעיר לובלין בשנת ת"ו. ובסופו הדפיס דף אחד השגות על הש"ך יו"ד הנדפס ג"כ בשנה ההיא, רק אינו מזכיר שם הש"ך רק "נדפס ספר" ומשיג עליו. והגליון הזה לא נדפס יותר בהוצאות מהמו"ז שיצאו אח"י וזאת עורר את בעל הש"ך לחבר ס' נקודות הכסף השגות על המו"ז. אולם לא למען לנקום את כבודו או איזה מחיבה פנויה, כי אם ללבן ולברר האמת לאמתו היתה כונת שניהם המו"ז והש"ך. ואלו ואלו לשם שמים נתכוננו. וכאשר הש"ך בעצמו כותב בהקדמת ספר נקודות הכסף, "שאל יעלה על לב הקורא בספרו זה שמפני שהיה לי ח"ו איזה מחלוקת עם הבעל מו"ז וכו' חברתי השגות על ספרו וכו' הלא נודע לכל, כי נתקיים בנו את והב בסופה, והתורה מחזרת אחר אכסניה יסלה שנעשיתי אכסניה לבעל המו"ז, והיה אצלי שלשה ימים וכבודו גדול, אשר לא יאומן כי יסופר, וגם הוא נתכבד כי הרבה, עד שנשקני על ראשי, ושמה בי כשמתח ב"ת השואבה" — ואחר שנתפשטו ספרי המו"ז והש"ך בכל תפוצות ישראל ובכדי להקל על ההוגים בם, חברו המדפיסים שניהם ספרי המו"ז והש"ך עם הפנים

שש שנים אב"ד בעיר ווענגרוב. וחבר ס' צנצנת מנחם על אגדות הש"ס ונדפס. והיה תלמיד גם להרב ר' העשיל בקראקא. והאר"י ימים.

²⁴ רבי אריה יהודה ליב בן הגאון מו"ה שמואל צבי הרץ, בן הגאון הב"ח היה בן חורגו של רבנו המו"ז (ראה למעלה הערה י"ט) כי בעת זקנתו של המו"ז מתה עליו אשתו בת הב"ח, לקח לו לאשה אשת גיסו רש"ץ הירץ. ובנו ר' אריה ליב נתגדל בבית המו"ז ולמד גם בישיבתו עד שעלה ונתגדל ונתקבל לאב"ד ור"מ בכמה עירות גדולות. והחליף תשובותיו עם גדולי דורו. והיה אב"ד בעיר סוירז סטאבניץ ואח"כ בעיר זאמושטש. ובאמצע שנת תנ"ו נתקבל לאב"ד ור"מ בעיר קראקא. ומשם נקרא לישיב על כסא הרבנות בעיר בריסק דליטא ושם מלאו מקומו בנו ובן בנו כלם גאונים גדולים,

²⁵ רבי שבתי משורר, גם נקרא שמו שטרס המכונה באס או בסיסחא, נולד בעיר קאלוש בשנת ת"א ונפטר בעיר קראטשין שנת תע"ח. בתחלה היה משורר אצל חזן בעיר פראג, ואח"כ הקים לו בית דפוס בעיר דוהרנפורט והדפיס הרבה ספרים על הוצאותיו, וחבר ס' שפתי ישינים ספר ביבליוגרפיה הראשון. והרבה מכותבי הדורות שאבו מספרו זה. וגם הגאון חיד"א מביאו איזה פעמים, וגם חבר ס' שפתי חכמים על רש"י שנדפס והולך ונדפס בכל ספרי הקודש עד היום. אולם כמעט כל כותבי הדורות אינם מביאים שמו בתור מחבר. גם חבר ס' מסכת דרך ארץ בשפה המדיברת על מסלות הרכים ועל שקלי הארצות ושקלי ארצו. ואח"כ הדפיס ס' שערי ציון של תפלות הנודע/ העלילו עליו כי שם נמצאים דברים נגד הממשלה וישבו אותו בבית אכלא. ואח"כ יצא חפשי ואחר כ"ז היה מוכרח למסור בית דפוסו לבנו ר' יוסף ומת מתוך יגון ואנחה.

ביחד (וילמרשדארף) וקראו אותם בשם "אשלי" רברב" ונשנו את ה"ח הסכמות על ה"ש" שנדפסו בפעם הראשונה. ואח"כ גם גאון אחד לפרש דבריהם בספרו פרי מגדים עם פתיחות יקרות (ראה הלאה בתולדות) ומני אז נדפסו עוד ספרים לפרש דבריהם. ג. טו"ז על ש"ע אבן העזר, נדפס ראשונה ע"י נכד רבנו הטו"ז הגאון ר' יואל בהגאון מו"ה משה בן ה"ג ר' יואל בן ה"ג ר' גד חתן רבנו הטו"ז (זלקווא תקי"ז).

ד. טו"ז על ש"ע חושן משפט, אך עד סוף סימן רמ"ו, ע"י הגאון הנודע מו"ה צבי אשכנזי²⁶) בעהמח"ס חכם צבי עם הגהות וחדושים ממנו. וכותב על השער "הובא לבית הדפוס ע"י אחד מקמני תלמידי עבדי ה'" וגם בהקדמתו העלים שמו, אך בסופו של הספר יגלה שמו וכותב, "נאום צבי הירש בא"מ מ"ו הרב המובהק כמו"ה יעקב נר"י בהרב הגאון כמו"ה בנימין זאב זצלה"ה בן בתו של הגאון הגדול החסיד שבכתנה כמו"ה אפרים הכהן בעל ספר "שערי אפרים וכו'" והוסיף עוד בסופו "אמר המגיה אלקים יראה לי את עניי ואת יגיעי כפי ככל העמל שעמלתי אני עד הוציאו לאור משפט הספ. הזה ומעשיהו וכו'" כאשר השיגה ידי יד כהה, בעזר החונן לאדם דעת, כי יתן ה' חכמה בכלי מפארה בכלי טהור, טהור גברא ויקריא הרב הגדול הגאון המחבר זצלה"ה שפתותיו שושנים וכו', והן נפשי יודעת מאד מעוט ערכי ושפל מצבי, כי אינני כדאי להתערב עם פחות אחד מקמני תלמידי הרב ז"ל, אף כי להשיב על דבריו וכו' וכו'" (נדפס בהמבורג תנ"ב).

מסימן רמ"ו עד סופו נדפס בברלין (תקכ"ז) ע"י ה"ר יעקב או יאקוב ב"ר מענדיל מהמבורג עם איזה תוס'. ובהקדמה ממנו כותב כי המחבר הטו"ז קרא לחלק זה מסי' רנ"ז בשם ערך לחם.

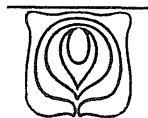
ה. דברי דוד, באורים על פרוש רש"י עה"ת ונדפס ע"י המדפיס ר' שבת ב"ר (דוהרנפורט תמ"ט) והכר עוד ספר שו"ת אולם לא נדפסו אך מובאים בשו"ת מר אחיו רבי יצחק הלוי וחותנו הכ"ה בתשובות ב"ח החדשות. ו. זהב מזוקק, הוא השמטות מספרו טו"ז על הש"ע או"ח נדפס (דוהרנפורט תפ"ה).

רבנו הטו"ז ח' בזמן כזה, אשר כמעט כל ישנות המאה היא לא פסקה מהומת חרב והרג ואבדן, ותרועת מלחמה בכל מדינות פולין, ונודע הרעה אשר מצאה את עם

²⁶) רבי צבי הירש אשכנזי נודע בשם חכם צבי, בימי עלומיו הלך ר' צבי עם אבותיו לעיר אפען אשר בהונגריא ולמד אצל אביו ומשם הלך לעיר שלוניקי להוסיף לקח ואח"כ בא לעיר קושטא. וכאשר שמה התפלאו כל חכמי העיר על חכמתו בתורה עטרו אותו בשם "חכם" ומשם שב אל בית אביו והתחתן עם אחת בנות קציני העיר, אך לא ארכו לו שם הימים, כי באה העיר במצור בשנת תמ"ו וכדור מכלי תותח, הרג את אשתו ובתו הקטנה היחידה, אז ברח משם לעיר שאראי בבוסניא Sarajevo ונתקבל בשם לרב. וכאשר גם העיר הזאת באה במצור וגם שמע כי אבותיו נלקחו בשבי. נסע משם דרך ויניציא למדינת אנשבאך ובא עד עיר ברלין ונשא את בת הגאון מו"ה משולם זלמן מירלש אב"ד בשלש הקהלות את"ו, לו לאשה. והלך אחריה לעיר אלטונא ושם קבע לו ישיבה מתלמידים הגונים. ובשנת תנ"ב הדפיס בהמבורג את ס' טו"ז על חו"מ שהיה בכתב והוסיף עליו חדושים שלו בשם אמר המעתיק. ואחר מות חיתנו מלא מקומו וע"י סבות נתקבל לאכ"ד אשכנזים באמסטרדם ואח"כ בלבוב ושם נפטר בן מ"ח שנה בשנת תע"ח.

ישראל שמה בשנת ת"ח ואח"כ במדינת ליטא שנת תמ"ו וכמה קהלות נתבטלו. וכמעט רוב גדולי הדור ברחו לנפשם למצוא מפלט למו בארצות אחרות וגם שמה בארץ גלותם לא מצאו מנוח, כי נלקו בדבר ומגפה וברעב, וכמה שנים היתה הארץ סגורה ומסוגרת באין יוצא ובא, לפני להט החרב השוררת בפולין, ועכ"ז שארית הפליטה שנשארו בפולין וליטא נשאו עול כל התלאות באהבה ועמדו בקדושתם, ומסרו נפשם על התורה והעבודה ללמוד וללמד והתאמצו לחזק ברכים כושלות ולהגדיל תורה ולהאדירה, ורבנו המו"ז אחר ימי הרעים ראה גם בטובה ונחל כבוד רב, והון ועושר היה בביתו, והארץ ימים על ממלכתו, וראה דור ישרים, ונפטר בשיבה טובה ביום עשרים ושישה לחדש שבט תכ"ז, וגדולי הרבנים עשו לו מספד רב, כי לא הניח עוד בישראל כמותו.

ואלה הדברים חרותים על אבן מצבתו
 ביום כ"ו שבט שנת תכ"ז לפ"ק, נטמן הגאון
 הגדול מאור הגולה הרב הגדול. בעל טורי זהב
 מורנו ורבנו מו"ה דוד בן מו"ה ישמואל הלוי מחבר
 חבורים יקרים, באור תורתו האיר לדור דורים
 על כל השלחן ערוך וארבעה טורים, הן בעודו בחיים
 כבר זכה, כי נפסקה כמותו הלכה, הוראותיו
 שלמד, זכה וערוכה, תנצב"ה.

ה

תולדות השע"ד

8

הש"ך

א

במאה הרביעית לאלף הששי היתה העת היותר פוריה להקים גדולי תורה העוסקים בעניני הוראה, כי אז עמדו הישיבות על עצם פריחתם בעירות קראקא, ווילנא, בריסק ושאר מקומות. וכן כמו הגאונים גדולי הוראה, כבעל הטו"ז, מגן אברהם ונושא התולדה הזו, רבנו שבתי הכהן בדור הזה.

רבנו שבתי הכהן בן הגאון מו"ה מאיר⁽¹⁾ אב"ד בעיר ווילנא⁽²⁾ אשר במדינת ליטא, נולד בשנת שפ"ג בעיר אשר אביו רבי מאיר כהן פאר שמה. ראשית למודו היה אצל אביו הגאון, ואצלו הקשיב לקח איזה שנים והצליח בלמודים, ואת אביו היה אסיר תורה, אשר הדריכו עד מבושי התורה ומזכירו בספריו ברגשי קודש, בגלל אשר היה מורו ומדריכו ומלמדו להועיל. בן שתים עשרה שנה היה הנער וכבר היה ממלא כרסו בלמודי התלמוד והפוסקים, עד אשר אביו שלחו בשנת שצ"ד לישיבת הגאון מו"ה יהושע בעהמ"ס מגיני שלמה ופני יהושע⁽³⁾ ואח"כ כאשר העתיק רבו זה את מושבו לעיר קראקא לישב שם על כסא אב"ד וריש מתיבתא, הלך גם הוא עם רבו יחד עירה קראקא. ואח"כ נסע משם לעיר לובלין ולמד אצל הגאון הנודע רבי

⁽¹⁾ רבי מאיר הכהן היה גאון גדול וישב על כסא הרבנות בעיר איסטיבאווא ובעיר ווילנא. רבי מאיר היה בן ר' משה כ"ץ אשכנזי דיין בעיר פ"פ דמיין ובעיר דאנהויזן. בס' גבורות אנשים מרבנו הש"ך מביא בסופו תשובות מאביו הגאון. ר' מאיר היה חברו של בעל מגיני שלמה והיתה אהבה זה לזה הרבה שנים.

⁽²⁾ עיר ווילנא היא עיר עתיקה ואחר מלחמת תרע"ד היא תחת ממשלת פולין. בעיר ווילנא היו רבנים גדולים והגאון רבי אליהו מווילנא נודע לכל. ושם היו גם חכמים ומשכילים רבים ושרוב היהודים שמה היו בני תורה וגם ת"ח גדולים, ע"כ מכנים אותה "ירושלים דליטא".

⁽³⁾ רבי יהושע ב"ר יוסף היה גאון עולם. הוא נולד באמצע המאה הרביעית לאלף הששי בעיר ווילנא. אביו היה איש אמיד וגדל את בנו זה לתורה ולתעודה עד אשר הלך וגדל ובין הגאונים היה נמנה. הוא היה תלמיד הגאון מו"ה שמואל ז"ל אב"ד בפרעמיסלא וגם תלמיד מהר"ם מלובלין ובעל הסמ"ע. ר' יהושע היה חתן הגאון מו"ה שמואל מבריסק ונתקבל לאב"ד בעיר טוקטין ואח"כ בהראדנא, פרעמיסל ואח"כ לאב"ד ור"מ בלבוב בחוף לעיר. ואחר שנפטר הגאון מהר"ן שפירא בעל מגלה עמוקות נתקבל הוא במקומו לר"מ בקראקא. ואז היה עוד הב"ח בחיים וכאשר גם הב"ח הלך לעולמו היה רבי יהושע ממלא מקומו גם ברבנות ונהג נשיאתו ברמה. ובתחלת שנת ת"ד נתקבל בעל תוס' יו"ט לאב"ד בקראקא ור' יהושע היה ר"מ. הוא היה עשיר גדול ולא לקח פרס מהעדה. הוא חבר ס' מגיני שלמה על הש"ס לישב דברי רש"י נגד קשיות התו"ס ושו"ת פני יהושע. מצאצאיו היה גם הגאון רבי משלם איגרא אב"ד בעיר טיסמניץ ואח"כ אב"ד ור"מ בעיר פרעסבורג, בעהמ"ח שו"ת וחדושי איגרא רמא. וראה תולדות הגאון הזה בספרי "גרם המעלות". ר' יהושע נפטר בשנת ת"ח.

העשיל⁴). אשר היה אב"ד שמה וגם המשיב לקח אצל הגאון רבי נפתלי כ"ץ⁵ ומשם שב לעיר מולדתו עיר ווילנא. ועוד טרם בואו לעירו, כבר יצא שמו הטוב מלפניו אשר נדף למרחוק. ואז התחתן עמו הרב הגביר מו"ה בנימין וואלף טויבער⁶ ונתן לו את בתו לאשה. ואם כי היה עוד צעיר לימים, כבר נמנה היה בבית דינו של הגאון מו"ה משה לימא, בעל חלקת מחוקק (ראה למעלה בתולדות בית יוסף הערה י"א). חותנו הגביר החזיק את חתנו זה וספק לו כל צרכו וצרכי ביתו. ולכן ישב שלו ושאנן בהיכלו והעמיק והרחיב עיונו בתורה ועלתה בידו לחבר חבורו הגדול והנפלא "שפתי כהן" (ש"ד). וכאשר הגיעו ימיו לשנת העשרים וארבע, כבר הלך בעצמו עירה קראקא והדפיס שם ספרו הש"ך על ש"ע יורה דעה, עם הסכמות שמנה עשרה רבנים גאונים וגדולים וכלם הפליאו מעשי האברך, רך בשנים וזקן בחכמה בספרו זה. רבנו שבת, בעודו צעיר לימים, היה מרעיש עולם התורה התלמודית בחריפותו ופלפולו. הוא היה באמת גאון הרוח והיה שנין יותר מדאי. בהיותו עוד בן עשרים שנה, היה כבר השליט בכל מרחבי ים התלמוד וכל נושאי כליו הפוסקים הראשונים והאחרונים והגיע למעלות הגאונות, עדי הועם לאורו זהר פני הרבנים הזקנים. הוא הרבה להשיג על הרבנים שקדמוהו, העיר הערות חדשות על פלפולים ישנים. ורוכ עבודת עיונו היתה בבקורת חריפה והשגות שונות על מפרשי הש"ע שקדמוהו. רבנו שבת כותב בהקדמת ספרו שפתי כהן: "באמת ותמים מרחתי מרחות הרבה וכמה יגיעות יגעתי. לא עסקתי בשום עסק אחר, לא נתתי שנה לעיני ותנומה לעפעפי שנים רבות, עד אשר הוצאתי מכא אל הפועל מחשבותי ובררתי ושקלתי הכל בכף מאזנים, וחזרתי על כל צדדים וצדי צדדים, לא אחת ושתיים, כי אם מאה פעמים ואחד, עם חברים חשובים, אהובים חביבים וערבים המקשיבים לסולי".

⁴ רבי יהושע העשיל, הנקרא בפי כל רבי ר' העשיל, הוא היה גאון גדול וכמעט יחיד בדורו היה בתורתו וצדיקתו, חכמתו וענותנותו. נולד בלובלין במחצת המאה הרביעית לאלף הששי בערך לאביו הגאון רבי יעקב איש תם בהרב ר' אפרים נפתלי הירש, אב"ד בבריסק ובלובלין. אביו ר' העשיל היה מחנך את בנו זה על ברכי התורה ומאביו קבל כמעט כל תורתו. ועוד בשחרות ילדותו נתפרסם בחריפותו ובקיאותו, עד אמרו עליו גאוני הדור, יפה כח הבן מכח האב. והתחתן עמו אחד מהגבירים בבריסק. אך אשתו מתה בדמי ימיה ונעשה אח"כ לחתן הרב הגביר ר' יהודה וואהל, בן רבי שאול וואהל מבריסק. עוד בימי עלומיו הנהיג ישיבה גדולה ביחד עם אביו בבריסק והעמיד תלמידים רבים, רבנים וגאונים. אחר פטירת בעל תו"ס יו"ט נקרא למלא מקומו בקראקא ברבנות ובישיבה ונהג שמה נשיאותו עד יום פקודתו. הוא תקן תקנות טובות והיה גם שתדלן עבור עמו. ועוד בהיותו בארץ פולין כתת רגליו לעיר ווילנא להשתדל לפני המלך שיחבב דם ישראל השפוך מהצורר חמלניצקי וסעיחו ומצא שם מנוחה עת מעטה והתחבר עם הגאונים, שהיו שמה לרגל גלותם ונפטר שנת תכ"ד.

⁵ רבי נפתלי כ"ץ בן הגאון ר' יצחק ב"ר שמעון כ"ץ, שהיה בן בתי של מהר"ל מפראג. רבי נפתלי היה בימי עלומיו דרשן בפראג ואח"כ נתקבל לאב"ד בעיר פרוסטיץ ואח"כ לרב המדינה בני-קילשבורג ואח"כ בעיר פינסק ובסוף בלובלין. הוא היה ביחד עם רבי ר' העשיל, אך ר"מ בהישיבה היה ר' העשיל לבדו. ואחר פטירת ר' נפתלי מלא מקומו גם ברבנות.

⁶ רבי בנימין וואלף טויבר בה"ר בינים, היה גביר נכבד ות"ח, חתן המהרש"א ונכד הרמ"א. הוא היה הראש ומנהיג בוויילנא, זקן ונשוא פנים וראש קצינים. וחותנו זה החזיק חתנו בעל הש"ך ברחבה שיוכל לישב על התורה והעבודה שלו ושאנן.

באותה שנה שהדפוס רבנו הש"ך את ספרו שפתי כהן על ש"ע יו"ד, הדפוס גם רבנו המו"ז את ספרו על החלק ש"ע הזה. וכאשר זכרנו למעלה, נתנו לבעל הש"ך חכמי הדור את הסכמותיהם וכלם בדעה אחת: שהוא ספר נפלא ונחמד בעיני כל רואיו והאיר עיני ישראל בפרושי ובהוראותיו, ובעבור זה נתנו לו רשות והרמנא להדפיטו ולהפיצו בישראל לזכות את הרבים. אולם בחינתו אז רבנו הש"ך עדיין רך בשינים ושאר חכמי הדור היו כלם זקנים ושישישים, ע"כ לא אבו שמוע אל אלו בעלי ההסכמות ולא רצו לסמוך עליו, לא על פרושי ולא על הוראותיו, והתמרמרו עליו על אשר מלאו לבו לגלות דעתו ברבים בעניני הוראה והוא עודנו צעיר לימים, אך בן ארבע ועשרים שנה ועוד רבותיו הזקנים חיים וקיימים וגם עוד לא יצא טבעו בעולם כהחזקת איזה ישיבה לתלמידים מקשיבים לחדד אותם בהלכה, וגם עוד לא כהן פאר להיות יושב על כסא הוראה באחת מן הקהלות, ומרוב רוגזם היה בדעתם לצאת בחרב לקראתו, אך זאת לא עלתה בידם, כי לא היו רבים הנוהים אחריהם, עכ"פ רצו שיהיה ספרו מונח בקרן זווית ולהמות לב המורים והרבנים, בל יהגו בתוכו ולא להורות ממנו להלכה ולמעשה.

ב

ובעת ההיא שמו רוב הרבנים כל מעיינם רק במו"ז ואך מתוכו הורו כל עניני הוראה להלכה ולמעשה, כי אותו הכירו לזקן ויושב בישיבה, וכבר אתמחא גברא ויצא טבעו בעולם ונתפרסם שמו ביותר ע"י גדולי תלמידיו, גאונים וחריפים, אשר גם המה האירו פני תבל בתורתם (אם כי אך עבור זמן התסיסה נגד הש"ך סבלו כלם את דברי הש"ך באהבה ורצון, בראותם כי ברכה בו, והורו גם גדולי הארץ מספר הש"ך להלכה ולמעשה), אך בינתים לא שמן בעל הש"ך את ידו בחיקו ולא נח ולא שקט להוסיף חכמה על חכמתו ולן בעומקא של הלכה, וכמעט השנים, כן רבה כשרונו החזק, וכגבור מלחמה יצא בחרבו ובקשתו נגד הזקן שבדור, נגד המו"ז, וחבר ספרו "נקודות הכסף", השגות על הוראותיו של המו"ז, והתיעץ כזה עם רבו ר' העשיל (ראה למעלה הערה ד') ר"מ בקראקא, כאשר מזכיר מזה בספרו נקודות הכסף (סימן פ"ב) ועם מחותנו הגאון ר' אהרן שמואל קאידנובר⁽¹⁾, ואם כי זה האחרון התמרמר גם על שניהם, המו"ז והש"ך, וכתב להגאון מו"ה שמואל הלוי, תלמיד המו"ז (ראה תולדות המו"ז הערה י"ט) כדברים האלו: "מעלתו שם לבו אל האחרונים ספרי המו"ז והש"ך, ואני לא כן אנכי עמדי עיקר עסקי ת"ל בפוסקים הראשונים ובש"ס... כי האחרונים מכלכלים הדעת והזכרון... ומי שהוא מבית מדרשו אראה לו חבילות

⁽¹⁾ רבי אהרן שמואל קאידנובר בן הקצין מו"ה ישראל יו"ל מווילנא, הוא חבר ס ברכת הזבח אמונת שמואל, ברכת שמואל ותפארת שמואל. בימי חורפו הרביץ תורה במדינות פולין וליטא ואחר גזרות ת"ח ברח משם זקבע ישיבתו באוסטרא ואח"כ היה לאב"ד בעיר רישא, פיורדא, פ"פ, דמיין ובסוף ימיו בקראקא. היה תלמיד דבי ר' העשיל ורבו ר' יעקב בהישיבה שנהגו ביחד בבריסק. ספרו הראשון נדפס בחייו ושאר ספריו הדפוס בנו המקובל מו"ה צבי קאידנובר מחבר ס' קו הישר.

מעיות בכל דף מספריהם. ע"כ אין עסקי עמהם ת"ל. ויש למעלתו למכור ספריהם ולקנות ארבעה טורים עם הבית יוסף.

אולם דברי הגאון מהר"ש קאידנובר לא עשו רושם, לא בלב רבי שמואל הלוי הנוכח, ולא בלב שאר חכמי הזמן, כאשר לא עשו איזה רושם בעולם דברי הגאון מהר"ם מלובלין (ראה תולדות הרמ"א הערה י"א), במה שקרא תגר בזמנו על מחברי הש"ע הב"י והרמ"א וצוה באהת מתשובותיו שלא לפסוק הוראה מתוך דבריהם, אולם אף גם אחד לא שת לבו לדבריו, מפני שכבר זכו הב"י והרמ"א שנקבעה הלכה כמותם בכל מקום ובכל זמן והמה רבנים של כל הגולה מאז ועד עתה. וכן היה גורל מהר"ש קאידנובר, שצוה שלא לפסוק מספרי הש"ך והמ"ז, שדבריו לא מצאו און קשבת בין כל תופשי התורה. ועוד בימי חייהם כבר נהגו כל גדולי המורים לפסוק כל הוראותיהם כמוהם, עד שהמדפיסים מהרו להדפיס ספריהם פעם אחר פעם מפני שרבים דרשו אחריהם לקנותם בכסף מלא.

גם אחד מאוהבי ורעיו של רבנו הש"ך, הגאון מו"ה גרשון אשכנזי, בעהמ"ה ספר עבודת הגרשוני, אחד מגדולי הדור ורבני עיר וינא⁶) ושחיה גם מחותנו, ומדי דברו בחליפות דברי תורה ופלפול, הראה לרבנו הש"ך כל אותות אהבה וידידות. וגם רבנו הש"ך לעומתו התכבד באהבתו והביא ממנו דברי תורה בספרו הש"ך (יו"ד סימן צ"ח). בכל זאת לא היתה ביכולת הר"ג להכליל ברוחו, להורות הלכה כרבנו הש"ך. וכאשר איזה שואל הציע לפניו איזה דבר בענין הוראה מהוראותיו של הש"ך, היה נקל בעיניו להשיג עליו ולדחות דבריו. אולם גם זה לא הועיל לדחות דברי הש"ך מתוך גדולי המורים וסוף כל סוף גם הוא ראה בעיניו, כי הש"ך זכה בספריו יותר ממנו ואשר נתסבלו באהבה כספרי אחד מגדולי הראשונים, עד אשר כתב בעצמו בתשובה אחת בדין בדיקת הושט: "והוא כמו שפסק מוה"ר שבתאי כהן בספרו י"ך, אשר רוב הרבנים אשר אין בידיהם ספרים לעיין בהם, פוסקים אחריו".

ולא פעם אחת התעמלו הרבנים לחפש בספריו, שיוכלו מה להשיג עליו ולהראות לו שגגתו. וחשבו לתפשו, בתקוה שלא ימצא מענה לדבריהם. והמה העריכו אליו מכתביהם עם הדברים אשר נדמה להם שבהם מצאו שגגתו וחשבו, כי עתה במה תפסו אותו ואין מידם מציל ועתה יהיה מוכרח להורות על שגגתו. אולם לא כן היה. כי רבנו הש"ך הבין ערמתם והוא לא חת מפניהם. וברוב חריפותו וגודל בקיאותו השיב להם בתוקף ועז, ככהן שדעתו יפה לעקור ולטעת והראה להם, כי כל דבריו נכונים וצדיקים ושפתי כהן ישמרו דעת. ודברי המשיגים כאפס ואין נחשבו בעיניו ואינם נוחים כלל לאון השומעת.

(*) רבי גרשון אשכנזי בעהמ"ה ס' עבודת הגרשוני ושאר ספרים. נולד בקראקא בשנת תע"ה ונפטר בשנת תנ"ד. בימי עלומיו היה תלמיד בעל הב"ה והגאון ר' יהושע בעל מגילת שלמה. בעיר קראקא נתקבל לראשונה בתור דיין ואח"כ היה לאב"ק בעיר פרוסטיץ ואח"כ בהענא וניקולשבורג. ומלא מקום חותנו הגאון מו"ה מנחם מנדל קראכמאל, שהיה אב"ד שם. ובשנת תכ"ד נתקבל רבי גרשון לאב"ד ור"מ בעיר וינא וישב שם על כסא הרבנות עד יום מותו. הוא היה פוסק מפורסם בדורו ומשנתו סדורה וישרה. הוא ישב על כסא הרבנות יותר מארבעים שנה ובמותו גזרו חכמי דורו, שלא ישמע שמחת חתן וכלה כל שנת אב"ו. והגאון רבי דוד אופנהיים הסכים עמהם.

ג

בהיות רבנו עוסק בחבור ספרו על החושן משפט, והנה עבר כוס התרעלה על העיר ווילנא ובנותיה, כי קמו גדודי המוזאקים ויעשו הרג רב בעירו. וביום ה' כ"ד תמוז שנת תמ"ז נמלטו על נפשם ויצאו מן העיר כמעט כל אנשי העיר כאחד. אלו אשר הכינו להם עגלות וסוסים, יצאו מעוניים עם נשיהם ובניהם ובנותיהם ומקצת מנכסיהם. ואלו אשר לא היה לאל ידם להכין את כל אלה, יצאו ברגליהם ובניהם הקטנים על כתפיהם. ההרג החל משנת ת"ח ולא הפסיק עד שנת ת"יח. והרגו אז ביושבי עיר ווילנא לבדה כחמשה ועשרים אלף נפש כיום אחד. ואת העיר ישלחו באש ושבעה עשר יום בערה ואין מכבה, כאשר כתב הגאון ר' משה רבקה ("מילידי ווילנא בהקדמה לספרו באר הגולה, אשר אז יצא ר' משה גם כן בגולה ורבי שבתי הכהן ורבי שמואל קאידנובר ועוד שאר גאונים ויסעו עירה לובלין, אולם גם ישם לא ארכו להם הימים, כי ביום הראשון לחג הסוכות באו הריקים והפוחזים לעיר לובלין ויעשו גם ישם הרג רב ביהודים. ע"כ נאלץ היה רבנו הש"ך לעזוב את העיר. ויהי נע ונד בארץ עד אשר בא לעיר דרעזניץ אשר במדינת מורביה (מעהרין) ונתקבל ישם לרב ואב בית דין.

כאשר אנהנו רואים מזה ראה רבנו הש"ך עני צרות נפשו יחד עם אחיו בני עמו. ורבנו הש"ך תאר בשרד נאמן את כל התלאה אשר מצאה אז אחינו בני ישראל. ב"מגלה עפח", נדפסה ראשונה בסוף ספר "שבט יהודה" ועוד נכמה דפוסים. וגם נעתקה לשפת אשכנז. ובעת היות רבנו הש"ך נע ונד בארץ, לא הספיק לו העת לעסוק בתורה ולעמוק בחבור ספריו. וכאשר ישב על כסא הרבנות בעיר דרעזניץ והניח מעט מעצבו, חבר שם חדושו לספרו הארוך הש"ך. ואח"כ נקרא לשרת בכתר הרבנות בעיר העלישוי ושם העלה על הספר באוריו הנחמדים לחושן המשפט, אשר ישבת ממלאכתו במישך ישנות מלשולו.

רבנו הש"ך סלל בבאורו ספרו זה מסלול ודרך להמעיינים בו, ללכת בנתיב ישר, להורות דין אמת לאמתו. וכאשר בדור אחריו קם גאון אחד וחבר קונטרס רבי חיים יונה⁽¹⁰⁾ ומשיג על רבנו הש"ך וילכוש שריין וקשת נגדו (דברי עצמו בהקדמת

⁽⁹⁾ רבי משה רבקה בה"ר נפתלי הירש סופר מווילנא, אחד מן הגולים. הוא היה נאלץ לעזוב את בתי מלא כל טוב. וביותר אוצר כל כלי חמדתו, בית מלא ספרים, ירושת אביו. וברוב עמל ותלאה הגיע עם ב"ב לעיר אמשטרדם. כי גם על דרכו סבל צרות יגון ואנחה. ועדת אמשטרדם קבלה אותו ועם עוד גולים בסבר פנים יפות ותמכה אותם בכל כוחם ומאודם. ובהיותו שמה, נדפס שמה הש"ע ויתנו עליו משאת ההגהה והוא חוסיף בכל מקום מקור של הפסקי דינים. ולרגל המלאכה השיב דברי הפוסקים הסותרים זא"ז וביותר בחלק חושן משפט. הוא שב לביתו ונפטר בשנת תל"ב.

⁽¹⁰⁾ רבי חיים יונה היה גאון וחריף בן הגאון מו"ה יהושע פיבל תאומים, אב"ד ור"מ בעיר פרעמיסלא. נכד הגאון מהרש"ל ז"ל וחבר ספר בדיני דגרמי, אשר משיג על דברי רבנו הש"ך והרחיב לשון מדברת גדולות נגדו, אולם לקח למטרפסיה מאת הגאון בעל פנים מאירות והגאון רבנו יהונתן אייבשיץ ז"ל.

ספרו). קם נגדו הגאון הנודע רבי יהונתן אייבשיץ⁽¹¹⁾ בספרו אורים ותומים ותבע עלבונו. ושם לאל כל טענותיו ותואנותיו. וכך אומר בספרו אורים ותומים (סימן כ"ה): "בסימן הזה האריך הרב הש"ך בעוצם פלפול עמוק כדרכו, לברר ולפרק לקרב ולרחק בזרוע עינונו בין דעת הפוסקים הראשונים והאחרונים ולהכריע ככהן שדעתו יפה, וישפתי כהן ישמרו דעת ומי כמוהו מורה. ובזמנו חבר ישארי הג"מ חיים יונה תאומים ז"ל קונטרס על סימן זה והשיג בכמה דברים על הש"ך. ואם כי אלוף נעורי הגאון המנוח מו"ה מאיר⁽¹²⁾ בספרו פנים מאירות... ירד להציל וחשב לעשות לש"ך מסגרת, מ"ם מעט אשר הציל. אלא להיות שהיה אם בחכמה ורך בשנים והרחיב פיו בלשון מדברת גדולות על רבנו הש"ך ולא חס על כבודו, אשר באורו נראה אור לכל בני הגולה ומטובו חיינו... לא בעוצם הראיה, כ"א בסברות דקות. וברוב פעמים אשר חשב לתשובה נצחת היא נדחית, במורה ורחת וכאבק פורחת... ובאמת החרשתי, כי היה חכם גדול והלך למנוחות מנוחתו כבוד, רק שלא ילמדו אחרים ממנו לעשות כמתכנתו... והנה הרב הש"ך העתיק מתחלה דברי סגיות הגמרא, עכ"ז כל מי שאינו מעיין בתוס' לא ירד לסוף דעת הש"ך". וגם הוא השיג לפעמים על דברי הש"ך ואחרים השיבו על השגותיו והחזירו את כבוד הש"ך למקומו.

⁽¹¹⁾ רבי יהונתן אייבשיץ הגאון הנודע, נולד בשנת ת"ן. ובמות עליו אביו, שהיה אב"ד בעיר אייבשיץ, נכמרו עליו רחמי השר והגאון מו"ה שמשון וירטהיימר בוינא ויאספחו אל ביתו וינהלהו בכל טוב, אך אמו הרבנית דאגה פן מרוב טובה יקצר בלמודים, ע"כ הביאתהו לעיר מגירה פרוסטיץ (פרוסניץ) ושם למד בישיבת רבי מאיר אייזנשטאדט בעהמ"ס פנים מאירות (בספרו אורים ותומים אינו קורא אותו רבי). ובמות עליו גם אמו, לקח אותו הגאון רבי יצחק שפירא אב"ד בפראג והמדינה, לביתו ונתן לו את בתו לאשה. בבית חותנו ישב שנים מספר והרבה לעסוק בתורה עד יצא שמו לתהלה ונתקבל לאב"ד בעיר יונגבונצלי ויהי אז בן שמנה עשרה שנה. שמה ישב שלש שנים ושב לעיר פראג, אולם שם אכופ עליו המחסור והלך לעיר אלטונא והיה סמוך לשלחן אבי חמיתו רבי מרדכי הכהן עד שנה תע"ד. ואז שב עוד הפעם לפראג ויהי שם לראש ישיבה ודרשן. דרשותיו לקחו את לב שומעיו. וגם בעיני שרי העיר היה גדול מאד. בעת ההיא החלו הנוהים אחר משיח השקר, שבתי צבי, לעשות לו תעמולה בארץ אשכנז ותלמידו נחמיה חיון השכיל לקחת לבות השומעים וגם רבנו יהונתן בא בפעם לשמוע דרשותיו וימשוך עליו עי"ז חשד, כי ירד תכון עמו. אולם הוא בא בין החותמים על החרם הידוע, אשר הכריזו בפראג על כל הדבקים בשבתי צבי. ובעוד שש שנים נבחר רבי יהונתן לרב בעיר מיץ ואחר מות רבי יחזקאל קצנלבונג, נבחר ר' יהונתן לרב שלש הקהלות אה"י. אולם אך בא לאלטונא ששם היה מקומו, קפץ עליו רגזו של רבי יעקב עמדין ע"ד הקמעות שנתן ר' יהונתן ליולדות וחולים. ועי"ז נתהוו מחלוקת גדול, אשר לקחו בה חבל כמעט כל רבני הדור, אלו לימין ר' יהונתן ואלו לימין ר' יעקב עמדין. ונתחבר בענין זה ספרים משני הצדדים ואח"כ שקטה המחלוקת וגוה לו מאויביו, ואף מועצת העיר המבורג, אשר הסירה אותו מרבנותו השיבוהו על כנו. רבי יהונתן לא עמעם מערכו מאומה וגם מספריו הרבים.

⁽¹²⁾ רבי מאיר בן ר' יצחק אייזנשטאדט נודע גם בשם אשכנזי, נולד בשנת ת"ל ונפטר בשנת תק"ד בעיר אייזנשטאדט. הוא היה דיין בעיר זאכטשוב במחוז פוזנא ואח"כ רב בעיר שידלאוויץ ואח"כ הלך לארץ אשכנז ונעשה בהשתדלות השר רבי שמשון וירטהיימר לראש ישיבה. ואחר שנלכדה העיר שישב שם ע"י הצרפתים נלקח לאב"ד בפרוסטיץ. ובשנת תע"ד נתקבל לרב בעיר אייזנשטאדט וכהן שם שלשים שנה, עד יום מותו. ר' אליעזר קאליר אב"ד בעיר קעלן, היה בן בתו. הוא הדפיס ספרו כתנות אור על תורה ומגילות וס' אור הגנוז ובאורים על הטור ובי"ב בהלכות יין נסך. וספרו הגדול מכלם הוא ס' פנים מאירות.

בדורות שלפנינו הוציאו לאור גאוני עולם ספריהם ללבן ולברר דברי רבנו הש"ך, כמו הגאון מו"ה אריה ליב, אב"ד בעיר ראזניטוב (וסטריא¹³) בספרו קצות החושן והגאון ר' יעקב מליסא¹⁴) בספרו נתיבות המשפט, אשר בהם יבררו ויבארו כשמלה כל דברי הש"ך בעממות נפלאה.

רבנו הש"ך אם כי היה שומד כל ימיו בתורה והתעסק בחבור ספריו העמוקים, בכל זאת היה מעורב בין חברות והיו לו אוהבים רבים, לא לבד בין אחיו חכמי ישראל כי גם אחד מחכמי הנוצרים היה מאוהביו, הוא מאגיסטר וואלענטיני ווידריך בהעלישו, אחד מחסידי אוה"ע, והחליף עמו מכתבים בשפת עבר, ומכתב אחד מהש"ך נמצא בעקד הספרים של אקאדעמיה בלייפציג ונדפס בבכורי עתים, חלק עשרה משנת תקצ"ד¹⁵).

רבנו הש"ך היה בעל מקובל וגם פיטן ומליץ מפואר, מלבד הסליחות על גזרות שנת ת"ה שחבר, חבר ישירים רבים שקולים עפ"י דקדוק הלשון, וגם בסוף ספרו שפתי כהן על ש"ע יו"ד וגם בסוף ספרו על ש"ע חושן המשפט נדפסו שירים ממנו, ושיר אחד ששר לכבוד אביו בכבודו אותו בספרו על היו"ד, אך המדפיסים בהוצאות החדשות לא הדפיסו אותם יותר.

ממשפחת רבנו נודע לנו, כי היה לו אח אחד ושמו הרב ר' יונה נחום כ"ץ¹⁶). בנו של רבנו הש"ך היו: בנו בכורו היה הרב הג' ר' משה, הוא הביא לדפוס ספר נקודות הכסף וס' תקפו כהן, שנפלו לו למורשה. הוא היה ר"מ בעיר פודהייץ "קרתא עליזא כרכא דכולא ביה" ומאריך בשבחה. ה"ר משה עלה למרום בדמי ימיו כישנת תמ"ו בערך, ולפני מותו קרא לבנו ליצחק ויצוהו ויאמר: "יהי בידכם שמורים להוציאם לאור ולזכות את הרבים".

וגם שלש בנות היו לרבנו הש"ך, ולוקה בתו הבכורה היה הרב ר' מנחם מאניש ב"ר מאיר¹⁷) והיה בין הגולים מארץ פולין בעת המהומה וקרוב לעיר לובלין

¹³) רבי אריה ליב ב"ר יוסף הכהן, היה רב בעיר ראזניטוב ואח"כ בעיר המחוז סטרי בגליציה הוא היה גאון וחריף, חבר ס' קצות החושן על ש"ע חו"מ בפלפול עצום וחריפות ובקאות, שני חלקים, וס' אבני מלואים על ש"ע אבן העזר (ב"ה, לבוב תקע"ו). בסוף ח"א נזוה אליו קונטרס משובב נתיבות תשובות על השגות בעל נתיבות המשפט, שעשה על ספרו קצות החושן, וגם חבר ס' שב שמעתתא וכלם המה בחודד נפלא ובקאות עצומה.

¹⁴) רבי יעקב מליסא היה גאון גדול, אב"ד בעיר קאליש בגליציה ואח"כ בעיר ליסא. חבר ספר הות דעת, נתיבות המשפט, מקור חיים ושאר חבורים. הוא היה בן הגאון ר' יעקב משה, אב"ד בזבארוב בן ר' נתן אשכנזי מבראדי בן ההכסם צבי. ר' יעקב למד אצל הגאון רבי משולם איגרא אב"ד בטיסמניץ והעתיק את כתב ידו בחד"ת (ראה ספרי גרם המעלות).

¹⁵) הרב ד"ר לעהמאן ז"ל, רב בעיר מגנצא, חבר ספור היסטורי מזמן חמלניצקי בשם "חתן המלך" וגבור הספור הוא רבנו הש"ך.

¹⁶) רבי יונה נחום כ"ץ היה גאון גדול, בימי עלומיו למד בהישיבה הגדולה בעיר לוצק וכאשר הגדיל בתורה ובשנים, לקח אותו רבי אהרן שמואל קאדינובר לחתן לבתו ואח"כ נתקבל ר' יונה נחום לאב"ד בעיר סאכטשוב.

¹⁷) רבי מאיר אבי ה"ר מנחם מאניש, היה נכד הגאון החסיד מו"ה שמשון, שעלה לארץ ישראל ולא זכה להגיע שמה ומת בדרך. יוזי זכרו ברוך.

ע"פ נפשו להורגים, אך בחמלת ה' עליו נמלט מחרב ויבוא עירה לובלין לבית מדרשו של רבנו שבתי ומצא חן בעיניו ונתן לו את בתו הבכורה לאשה.

שתי בנותיו האחרות היו נשואות לאנשים לא ידוע לנו בבירור מי הם. כנו הצעיר היה הרב ר' מאיר, הוא נתגדל בבית גיסו ה"ר מנחם מא"ש המכר וגם כנו הצעיר הזה היה כרעא דאבוהו. כי היה ת"ח גדול וכתב הערות על ספרו של אכיו נקודות הכסף אשר מהם רואים רב חילו לאור"תא.

ואלו ספרי רבנו שחבר:

א. שפתי כהן (ש"ך), פרוש גדול על הטור יו"ד, בפלפול עצום מכל הפוסקים ושו"ת ראשונים ואחרונים (נדפס בקראקא ש"ב) ועוד על טור חושן המשפט, נדפס עם הפנים עם הב"י והרמ"א (אמ"ד תכ"ג). הס' שפתי כהן נדפס אח"כ הרבה פעמים. והרבה פלפלו עם דבריו וחברו פרושים עליו.

ב. נקודות הכסף, השגות על הטור יו"ד ונדפס אח"כ עם הפנים בחשטטת כמה ענינים (פפד"מ תנ"ג).

ג. ס' תקפו כהן, על דיני תפיסה וכללים מעניני ספיקא דדינא ועל עניני תקון ופלוגתא דרבנורא והנהגת הוראה (פפד"מ תנ"ג). הספר הזה חבר רבנו במשך ירח אחד ומה נוכל לשפוט על רוב גדלו וחילו לאור"תא. וכלא תלמודא ופוסקים ראשונים ואחרונים כמונח בקופסיה. והגאון רבי יהונתן אייבשיץ, כאשר כתבנו למעלה קצר דבריו בספרו אורים ותמים ויבארם ליד חכמתו עליו. ויאמר בתחלת דבריו: "הכי קרא שמו 'תקפו כהן', כי כו הראה עוצם ותוקף חכמתו. וגלל כן חשבתי להעמיד דבר וענינו על זה הספר ולהביאו בכור הבחינה ולא שאני רוצה להכריע, כי לא איש דברים אנכי, רק אחיה כתלמיד הדן לפני רבו בקרקע".

ד. הארוך מש"ך, באורים על טור וב"י יו"ד. וכנראה נדפס אך מקצת והיה חבר גדול מאד.

ה. גבורות אנשים, שו"ת וכללים ופסקים על ס' קנ"ד ממור אה"ע והגהות על קצת פוסקים כמה שכופין את האיש להוציא. ובסופו שו"ת מאביו רבי מאיר (רעסו) תנ"ז).

ו. ס' פועל צדק, קצור תרי"ג מצות לדעת הרמב"ם, מסודר לשבעת ימי השבוע (יעסניץ ת"פ).

ז. סליחות כ' סיון, על גזרות ת"ח (אמשטרדם ת"א).

ח. מגלה עפה, ספור כל המאורעות וכל התלאות והגזרות אשר עברו על ישראל בפולין וליטא ע"י הצורר חמילניצקי. נדפסה ראשונה בסוף הסליחות הנ"ל ומשם נספחה לסוף ס' שבט יהודה ונעתקה גם ללשון אשכנז.

ט. דרוש על הפיסקא של כמה מעלות טובות בספר כרם שלמה לר' שלמה האאם (פרשבורג ת"ר).

רבנו, אחר שנות יגון ותלאה, ישב בעיר העלישוי על המנוחה והנחלה וחי חיים נעימים עם נות ביתו ובניו היקרים. אולם לא ארכו לו הימים וחלה חליו אשר מת בה. ואם כי עמד עוד בימי עלומיו, ראה אשר קצו בא וקרא לחתנו הרב ר' מנחם

מאניש ויצוהו על ביתו ובקש ממנו להוציא לאור הספרים שהיו לו עוד בכתב יד וגם לשום עיניו על בנו הקטן מאיר. ויגוע ויאסף אל עמיו ר"ה אדר ראשון, שנת תכ"ג בן ארבעים ואחת שנה. זי"ע ועל כל ישראל.
ואלו הדברים החרותים על מצבתו:

לפאת מערב:

כי ישם חלקת מחוקק ספון וטמון, צנצנת המן, פדגוג ואומן
כל רז לא אנים ליה ולא כמון, כמעשה ידי אומן הרב הגאון
המפורסם מורנו ורבנו שבתי בהגאון מו"ה מאיר הכהן
הגדול הנמשח בשמן בעל ישפתי כהן נזר הזמן סליק למתיבתא
דרקיע בחצי הזמן, יצאה נשמתו באחד באדר ראשון וביום
החמישי בשני בו נקבר ונטמן שנת "היום בא משיח לגואל
עם לא עלמן" והוא להי העולם הבא מזומן, מיתת צדיקים
לכפרה, ולטוב סימן תנצב"ה.

לפאת מזרח כל הכתוב בפאת מערב ולפאת דרום בשלשה בתים בגג המצבה ואחד לרגלה.

לצד דרומית מזרחית:

האי מאן דאסיף יוסף דלא מוסיף דגברא עמיה שריא גהורא
נהר יוצא מעדן להשקות, להשקות הגן נעול נעולת שערים
פותח כיון להלכה הלכתא רבתי לשבתי כהן, כהנה
יוסף לא פסק עד שלא משה כמון נזר משחת כהן.

לצד מערבית דרומית:

ספרי שבתי להולך תמים ושם לילות כימים פום מפיק
מרגליתא דאבנא שישא, ומורי מורה דמחוי בחדותא
דימים, שלהבת וגחלי רתמים ה"ה הגאון הגדול מו"ה
שבתי בהגאון מו"ה מאיר עיני חכמים.

לצד קרקע:

כאהל הנמתח בדרי מעלה מראה הכהנים מראה האופנים
בתוך אופן לכל צד מראה אופנים לטהרה ולמומאה להיתר
ולאסור, לחיים ולזכות שם פנים, תקופות מחכימות
זרה מתוכי מזרחות ומגלה צפונים, ודבריו כמסני נתונים
בפלפולו מהדר אורייתא, ומסיק אליבא דהלכתא ופוסקים
ראשונים ואחרונים, דובב שפתי ישנים.

לפאת צפון מזרחית צפונית:

שפתי כהן ישמרו דעת, למד דעת את העם אז חקר ותכן
לקופה אזנים, בתושיה לו כפלים תורת אמת בפיהו
ודבריו דברי אלהים חיים, יורה וידין ויתיר בניב שפתים
באר מים חיים.

תולדות מגן אברהם

מגן אברהם

א

בזמן שחיו רבנו המו"ז והש"ך, באותו זמן עלה עוד כוכב אחד בשמי ארץ פרוסיה, הוא רבנו אברהם גומבינר, אשר היה בדומה להם בחריפות ובקיאיות ובעניני הוראה, איש נחבא אל הכלים. באותה התקופה היה הזרם חזק ללמוד ולהתעמס בעניני הוראה בדברי הפוסקים. ואמנם העלו פנינים יקרים לברר וללבן דברי הלכה ולסול מסילה לפני יודעי תורה.

רבי אברהם אבלי בן הרב ר' חיים הלוי⁽¹⁾ נולד בעיר גומבין, שהיתה אז תחת ממשלת פרוסיה, בשנת שצ"ה לאלף הששי ונקרא שמו גומבינר, על שם עירו. הוא נתקבל בימי פעוטו לראש ישיבה ולדיין בבית דינו של הגאון המפורסם רבי ישראל שפירא בעיר קאליש, שהיא במדינת פולין⁽²⁾ ושם הרכיץ תורה לתלמידים רבים, כי כן היה דרך הרבנים אז ללמוד וללמד, וזאת היתה גם הסבה שעלו מעלה מעלה בלמוד התורה, ע"י החרדו והפלפול עם התלמידים. ועליהם נאמר מתלמידי יותר מכלם. התלמידים ראו ברכה בלמודם אצל רב כזה, שהיה בקי בכל חדרי התורה והיה יודע שיתא סדרי משנה בעל פה ובכל מקום גדול שמו, בחריפותו ובקיאיותו בש"ס ופוסקים, כאשר יעידון עליו הגאונים המסכימים על ספרו.

רבנו ר' אברהם אבלי הלוי עסק יומם וליל בתורה. ואם כי לא בין העשירים היה חלקו, בכל זאת לא מש מאהל של תורה ועסק בה מתוך צער ויסורים של אהבה. הגאון רבי אליהו שפירא⁽³⁾ היה אלוף נעוריו, כמו שכתב בהסכמה שנתן לו על ספרו מגן אברהם.

טרם מלאו לרבנו שלשים שנה, כבר חבר ספרו מגן אברהם. הספר הזה הנפלא, קראו המחבר בשם "נר ישראל". והוא פרוש מספיק על כל השלחן ערוך אורח חיים, אך בנו הרב ר' חיים הסיב שמו ל"מגן אברהם" בעת הדפיסו אחר מות אביו בשנת תנ"ב (ראה למעלה בתולדות המו"ז).

⁽¹⁾ רבי חיים הלוי היה ת"ח ומנכבדי העיר גומבין. מתולדותיו לא נודע לנו הרבה, אך שבשנת תס"ו בימי הזעם נהרג על קדוש השם ע"י הקוזאקים. הי"ד.

⁽²⁾ רבי ישראל שפירא היה גאון גדול כחד מקמאי, בעהמ"ח ספר בית ישראל, חבור יקר על ש"ע יו"ד והיה בן הגאון מו"ה נתן שפירא אב"ד בעיר קראקא, בעהמח"ס מגלת עמיקות.

⁽³⁾ רבי אליהו שפירא היה ג"כ מהגאונים שבדור ההוא. הוא היה מהיושבים ראש בבי"ד בפראג ביחד עם גיסו הגאון ר' יעקב רישר, בעל חוק יעקב על ה"פ. ר' אליהו חבר ס' אליהו רבא על הלבוש או"ה וס' אליהו זוטא.

רבנו ר' אברהם אבלי חבר ספרו מגן אברהם על פי בקשת חבריו שהפצירו בו, למלאות חסרון פרוש על חלק הש"ע או"ח, שהיה אז חסר עדיין פרוש מספיק. ובשנת תל"א לקח עליו הסכמות מכל גדולי מדינת פולין שהפליגו בשבחו וכבר היתה בדעתו להדפיסו, וגם אחיו הרב הג' מו"ה יהודה הלוי גומבינר⁴ התאמץ לעשות רצון אחיו, להביא הספר הזה לדפוס. אולם לא בצע מעשהו ונטרפה לו השעה על דרכו.

והגאון מו"ה יוסף שמואל מקראקא⁵ ואח"כ אב"ד בפפד"מ, כותב בהסכמה על הש"ע, שנדפס עם הטו"ז והמגן אברהם, בלשון הזה: "הספר מגן אברהם הנה המחבר ההוא הייתי מכירו היטב, כי כל ימיו היה כל עסקיו רק בתורת ה' יומם ולילה ולמד לשם שמים ולא לשם יוהרא והתפרנס במעשה ידיו וכונתו לא היתה לוטר קבלו דעתי ולקבוע הלכה כדעתו וכסברתו, רק בדרך משא ומתן והמעייין יבחר... וראיתי כי דבריו בנוים על פי שכל זך ונקי, מחדש חדושים ולא כמעתים ספר על ספר".

ובינתיים נתפרסם (בשנת תמ"א) ספר עולת התמיד ועולת השבת, שחבר הג' מו"ה שמואל ב"ר יוסף⁶). הספר הזה נתקבל לרצון בעיני לומדי תורה. וכשראה המגן אברהם את הספר הזה, התחיל לבדוק אחריו בכל הלכה והלכה ולהראות לתלמידיו שבעל עולת התמיד לא דק בכל דבריו וביטל אותו מכל וכל. וכמעט בכל הלכה הוא אומר "ודלא כע"ת", מבלי להביא דבריו כלל ומבלי להכנס עמו בוכוחים כל עיקר, לפי שסמך על המעיין, כי ספר עולת התמיד היה אז מתפשט מאד והיה מצוי בידי כל התלמידים וכלם למדו ממנו. ובאמת עלתה בידי בעל מגן אברהם לכטל את בעל עולת התמיד ולדחות אותו לגמרי, עד שהספר הזה אבד לחלוטין מתוך הקהל ולא נדפס יותר.

ובזמן הזה חבר הגאון המקובל רבי דוד לידא⁷ חבור יקר על כל ש"ע או"ח, וכבר הסכימו עליו איזה מגאונים דורו, אולם לא עלתה בידו להדפיסו, כי כלם נדחו מפני הספר מגן אברהם ורק הוא נתקבל באהבה בעיני לומדי תורה.

⁴ רבי יהודה הלוי גומבינר ת"ח גדול ומיקירי ונכבדי עיר קראקא וחתן הרב הגדול והחסיד מו"ה ר' איזיק מארדיש בקראקא.

⁵ רבי יוסף שמואל ר' חיים ר' ישעיה ס' היה יחיד בדורו בחריפותו ובקיאותו, בצדקתו ובענותנותו. טרם שנתקבל לאב"ד בפ"פ היה אחד מגדולי קראקא וישב על כסא הוראה שם ערך' כיו שנים ואח"כ נתקבל לשבת על כסא הרבנות בפפד"מ ונפטר שם בשנת תס"ד והיה שם י"ד שנים. והגאון חיד"א כותב עליו מו"ה יוסף שמואל מקראקא ואב"ד בפ"פ הוא הגאון אשר הפליא לעשות בהנהגתו לתלמוד ורש"י ותו"ס והרא"ש והרבה לזכות את הרבים להציב ציונים ומ"מ בש"ס ורמב"ם ובכל ההלמוד עשר ידות ממה שהיה קודם. נדפסו באמשטרדם שנת א"ת לטובה (שם הגדולים).

⁶ רבי שמואל ב"ר יוסף היה גאון וחרף, אחד מדייני קראקא, חתן הרב והראש מקראקא מו"ה חיים אורגלר. ר' שמואל היה אב בחכמה ורך בשנים והראה כח בתורה בספריו היקרים.

⁷ רבי דוד ב"ר אריה ליב לידא היה גאון גדול ומקובל, תלמיד רבי ר' העשיל. בימי הורפו היה רב בכמה עירות בפולין ובליטא ואח"כ נתקבל לאב"ד במגנצא ובסוף ימיו באמשטרדם. הוא חבר הרבה ספרים וגם ס' באר מים חיים על ש"ע או"ח, אך לא נדפסו. ומפני איזה סבה הוכרח לעזוב עיר אמשטרדם ונפטר באם הדרך בעיר לבוב ת"ן.

ב

הספר מגן אברהם נדפס, כאשר אמרנו, אחר מות המחבר ע"י בנו הרב מו"ה חיים גומבינר, על פי רשיונם והסכמתם של כל גאוני הזמן ההוא והדפים בתחלה ד' הסכמות, אשר בעל מגן אברהם לקח בעצמו אצל גאוני מדינת פולין בשנת תל"א. ואחריהם באו הסכמות מ"ז רבנים וגאונים שנתנו על שניהם יחד, על המו"ז והמג"א בשנת תנ"ב. והמה נמנו וגמרו להדפיס שניהם יחד, זה לעומת זה, להורות מהם הלכה למעשה. וזה כמובן, הרים ערך המגן אברהם הרבה ועזר הרבה להתפשטותו, אחר שנדפס ביחד עם המו"ז, שכבר היה מפורסם ונתקבלו ספריו שנדפסו בעולם. על שער הספר נדפס: ספר מגיני ארץ, והוא חבור נחמד על ש"ע ממור או"ה, אשר חברו שני המאורות הגדולים ביום ובלילה מושלים, אשר שם האחד פי ה' יקבנו מגן דוד ה"ה הגאון המופלא בדורו כמו"ה דוד ז"ל בעהמ"ה ס' טורי זהב, ושם השני מגן אברהם ה"ה המאור הגדול מעוז ומגדל בישראל גדול ישמו כמו"ה אברהם סג"ל גומבינר ז"ל דיין מצוין בקרתא רבתא ק"ק קאליש יע"א זי"ע, ונדפס פה ק"ק דיהרנפורט בשנת תנ"ב לפ"ק.

עד מהרה נתפשטו שני הגאונים האלה בכל קצוי ארץ, וכל חכמי הדור קיימו וקבלו את דברי שניהם להלכה ולמעשה, ובכל תפוצות ישראל עשו להם אגדות אגדות וקבעו להם שעורים ללמוד בהם הלכות ודינים.

המגן אברהם הוא פרוש עמוק וחרף מאד. לשונו קצר ועמוק. הוא יורד לתוך עומק דברי הגמרא והתו"ם וכל הראשונים ואנכ אורחא הוא מפלפל בדבריהם ומישיב סתירותיהם. וכל זה בקצור רב ועומק נפלא, עד ישקשה לעמוד על דבריו בהשקפה ראשונה בלי התבוננות יתרה. על פי רוב הוא סומך על המעיין או על בקיאות הלומדים ומדבר ברמזים דקים, מבלי להביא לשון הגמרא או הפוסק, ישעליו מוסבים הדברים. בקיאותו בש"ס ובתו"ם מפליאה את העין והוא משולב בחריפות גדולה ובמעוף עין ובהירות עצומה, אבל אינו יוצא מגדר פרוש השלחן ערוך ואינו נכנס בפלפולים צדדיים, שאינם נוגעים ביחס ישר אל פרוש הש"ע, אלא עד כמה שהדברים נוגעים לענין זה שהוא עומד עליו. אולם בכל חריפותו ובקיאותו אינו מרשה לעצמו לזוז מפסק השלחן ערוך, וזולת לעתים רחוקות מאד, ועל פי רוב הוא מזדיין בכלי נשק פלפול, רק כדי לתרץ ולישב את דברי הש"ע, אפילו בדוחק רב; אבל לא כדי לחלול עליו, ומרגלא בפומיה הלשון: "וני' לישב בדוחק" כך וכך, כאלו הוא מוישב ועומד ליישב.

כשהוא מבקש להגיה בש"ע, אף כשנראה לו הסתירה מבוארת, הוא עושה זאת ברתת ופחד ומוסיף: "לולא דמסתפינא הייתי אומר שיש כאן טעות סופר". ביחוד הוא מרבה לחמור בדברי התו"ם ולישב את דבריהם ולהוציא מהם פסק הלכה, ונוטה תמיד לנהוג כפסקי התו"ם, ובאמת נמית שכלו ואופי מחקרו ודרך למודו בכלל, לדרך למוד בעלי התו"ם.

את הרמ"א הוא מכבד יותר מהבית יוסף, פסקי הלכות שלו חשובים בעיניו יותר מפסקי הב"י ומתאמץ בכל מקום ליישב את דבריו וישלל לזוז מדעתו. ופעם

אחת הוא אומר על הרמ"א במקום שמחולק עם הב"י "אבל נראה לי דמשה אמת ותורתו אמת ודברי הרב"י תמוהין" (סימן ש"כ ס"ק מ'). במקום אחר הוא אומר "שאף על פי שהבית יוסף חזר בו מאיזה הלכה, מכל מקום מכיון שהרמ"א מביא דין זה להלכה, הדין עמו".

הישלחן ערוך הוא בעיני המגן אברהם הפוסק היותר מוסכם, שאין להרהר אחריו, ולשונו לרוב: "ואנו אין לנו אלא דברי הש"ע". בלשון הש"ע הוא מדקדק מאד ואף מלשונו הוא מדייק הרבה דינים. למשל, במקום שמשנה הבית יוסף מלשון הרמב"ם שמעתיכו לרוב, הוא מדייק מזה דין מיוחד. וכן הוא מדקדק בלשון הרמ"א מאד, ואף כשדעתו שלא כהוראות הש"ע, לא ימלאהו לבו לחלוק עליו ואומר "ומה אעשה כבר הורה זקן". לכל היותר הוא אומר על בעלי הש"ע, כשרואה סתירה לדבריהם, "וצריך עיון". בדרך כלל הוא מתאמץ לישוב דברי הבית יוסף והרמ"א אפי' בדוחק גדול ולרוב פעמים הוא אומר: "מפני שכן נראה לי לדחוק לדעת רמ"א". מענין הדבר, שהב"י כתור מפרש הטור והב"י בתור בעל ש"ע, המה אצלו כשני מחברים שונים. הר"י קארו בעל הש"ע, הוא בעיניו פסק הלכה גמור, שאין להרהר אחריו ומשתדל לתרצו ולישבכו בכמה פנים. והר"י קארו, הבית יוסף ומפרש הטור, הוא בעיניו מחבר כשארי מחברים ואינו נמנע מלבקרו ולנמות מדעתו ולפעמים הוא מדחה אותו בלשון דחיה, כמו "שלא כרהב"י" וכיוצא. ומזה יש לראות, עד כמה הספיק הש"ע ומפרשיו הטו"ז והמג"א, לרכוש להם שם בעלי סמכא בתור פוסקים, בעיני גדולי הדור, בראותם איך חרדו לתוך תוכם של הפוסקים הראשונים ועל כל טפת דיו ישבו ישבעה נקיים, בכדי להוציא הלכה המחזורת.

לרב עמקותו של המגן אברהם, נצרך פרוש לפרשו. ונתחבר עליו פרוש מאת הגאון מו"ה שמואל קעלן⁸ בשם מחצית השקל, שמכאן אותו בכל סעיף וסעיף וממלא את חסרונו של המחבר, בחביאו בשלמות את לשון הגמרא והפוסקים, שעליהם בנה בעד המגן אברהם את יסודותיו (ממאמר על הש"ע מהר"ה משערנאוויץ).

ג

וגם הגאון מו"ה פנחס זעליג אויערבאך⁹ חבר ספר הלכה ברורה לפרש ולבאר דברי שניהם, הטו"ז והמג"א, ועל הרוב ג"כ להכריע ביניהם, במקומות שהם סותרים זה את זה, במה שנוגע להוראה להלכה ולמעשה. ועוד מחברים באו לפרש דבריהם ונדפסו ביחד עם הש"ע וספרי עצמם, ובספר תולדות אדם, להרב המגיד הר' יחזקאל פיכל מווילנא, אשר בו כותב תולדות הגאון והצדיק רבי זלמן מוולאזין¹⁰, מביא

⁸ רבי שמואל הלוי קעלן היה גאון אמתי וצדיק בשגב, הרבין תורה בעיר בוסקוביץ וישב שם בישיבה קרוב לששים שנה והעמיד הרבה תלמידים. הוא היה בן הגאון מו"ה נתן נטע הלוי מעיר קעלן. ספרו מחצית השקל על הש"ע או"ה וגם על איזה הלכות מש"ע יורה דעה, הוא חבור נפלא יקר הערך. והוא האיר עיני הלומדים בחבורו פרוש על המגן אברהם ובאר כל תעלומה בטוב טעם ודעת ונתקבל באהבה ונדפס כבר פעמים מספר.

⁹ רבי פנחס זעליג אויערבאך היה גאון וחרף אב"ד בעיר פראנקפורט דמיין. הוא חבר ספרו הלכה ברורה לפרש דברי הטו"ז והמג"א ולהכריע ביניהם במקום שהם סותרים זה את זה.

המחבר בתוך דבריו דברי רבי זלמן, שהיה רגיל לומר "גדול הוא המגן אברהם, בעיני כבוד האחרון הזה כאחד מן הראשונים".

ואלו המה ספריו שחבר רבנו מגן אברהם וישנדרפסו ע"י בן המחבר הרב ר' חיים גומבינר וע"י חתן המחבר הגאון מו"ה משה יקותיאל קויפמאן⁽¹¹⁾ אבד"ק קוטנא בעל המחבר ס' לחם הפנים:

א. מגן אברהם, על יש"ע אורח חיים. מפי המחבר נקרא הספר "נר ישראל", אך בנו שינה שמו על "מגן אברהם" בהסכמת גדולי הדור.

ב. זית רענן, פרוש על הילקוט שמעוני ומחובר לו.

ג. ס' שמן שישון, עה"ת כסדר הפרשיות, נחמדים בחריפות ובקיאיות ולא נמצא אך עד פ' חיי ישרה (רעסוי תס"ד).

ד. פרוש קצר על התוספתא מסדר נזיקין, נדפס ע"י נכדו עם חלק ידני מספר לחם הפנים על יו"ד (אמשטרדם תצ"ב) והוא מונה בהקדמתו מספרי זקנו.

ה. חבור על יש"ע אבן העזר, עם שמות אנשים ונשים. וחתנו הרב בעל לחם הפנים העתיק ממנו בחבורו חוקי דרך על האה"ע. ונדפסה תשובה אחת לדוגמא בסוף ס' לחם הפנים חלק שני.

ו. קובץ חרושי דינים על שאר חלקי יש"ע, יו"ד חו"מ ואה"ע, שו"ת בהלכה, נדפסה בסוף פרושו לתוספתא דנזיקין.

ז. חרושים על מס' זבחים ומנחות, אך שלטו בהם ידי זרים ולא יכלו להוציאם לאור.

רבנו המגן אברהם היה כל עשיותיו בכל משך היותו על האדמה, אך לחדש חרושים דאורייתא ולא נשאר לו אף די פנאי לשום ענין על כתבי ידיו. וגט כתב כל ספריו בקצור ובחפזון, ובכל זאת היה באר מים חיים, אשר הדורות אחריו ישאבו ממנה בישיון.

רבנו מגן אברהם היה גם פישן וכתב קינה אחת שמתחלת "ארץ ישראל היה בה עשר קדושות", שחבר על קדושת ירושלים וארץ ישראל ואומרים אותה בתשעה באב והיו אומרים אותה כנגון "יום אכפי" והיא בת צ"ב בתים וחתום בראשה "אברהם ברבי חיים קדוש" והיא נדפסה בסוף ספר לחם הפנים, וכן בספרו של חתנו חמי חיים נדפס ממנו שיר לשבח התורה.

רבנו מגן אברהם לא האריך ימים, ובגורל גאון דורו, רבנו הש"ך, היה גם נורלו, כי שנותיו הגיעו אך לארבעים ושש ויגוע ויאסף אל עמיו בשנת תמ"ג, לדאבון משפחתו וכל מכיריו ומוקירי שמו, מרוב ענותנותו צוה לפני מותו, לבל הרבות תוארים על מצבת קבורתו, אך המלות האלו: "פ"נ ר' אברהם אבלי הלוי מחבר ס' מגן אברהם וזית רענן" תנצב"ה.

⁽¹⁰⁾ רבי שלמה זלמן מוולאזין היה גאון גדול וצדיק מפורסם נודע בעולם, אחי הגאונים ר"ח מוולאזין ור' שמחה, ופרשת גדולת ר' זלמן כתובים בס' תולדות אדם מר' פיבל הנ"ל.

⁽¹¹⁾ רבי משה יקותיאל קויפמאן היה גאון מפורסם אב"ד בעיר קוטנא, חבר ס' לחם הפנים על קצת יש"ע וי"ד ונדפס מהדורא בתרא מלחם הפנים בס' קטן עם קצת פ' התוספתא מחותנו בעל מג"א.

,

תולדות פרי מגדים

2

פרי מגדים

אחרי עבור ערך מאה שנים אחר הדור שהיו הגאונים הפוסקים החדשים השר"ה, הש"ך ומגן אברהם, אלו מאורי אור הלכה ואשר כבר נתאזרחו בתוך השלחן ערוך עצמו ויתעסקו עמהם כל הרבנים ויושבים על מדין וגם סתם לומדים ושקלו וטרו בדבריהם, אולם לרוב כתבו דבריהם במצור נמרץ ובעמקות גדולה עד אשר לא היה בכחם של הלומדים בהם לחדור תוך תוכם של דבריהם, והרגישו כם חסרון פרוש מספיק להראות להם הדרך ילכו בו. ואז קם גאון אחד וענותן גדול הרב רבי יוסף בן הרב הגאון מ"ה מאיר תאומים מלכוב⁽¹⁾.

רבי יוסף תאומים נולד כלכוב בשנת תפ"ז ונתגדל בבית אביו הרב בלכוב, אשר ממנו שאב רוב תורתו. בימי עלומיו היה כל עסקו אך בלמוד התורה, ואשר לא היה לו איזה עסק במה לפרנס את ביתו, הוכרח ללמוד לתלמידים מקשיבים בשכר, בכדי למצוא די מחיתו ואח"כ הלך משם לעיר ברלין ושם תקע אהלו בבית מדרשו של הגבור מ"ה דניאל יפה⁽²⁾ אשר היה לו אוצר ספרים גדול בביתו, ושם חבר ספרו וגם ישם עשה מהדורא בתרא מספרו פרי מגדים.

רבנו יוסף לא התמהמה הרבה בעיר ברלין, כי בשנת תקל"ג נח נפשיה דמר אביו, ונתקבל הוא על מקומו למגיד משרים וטורה צדק בעיר לבוב. ובשנת תקמ"ב נתקבל לאב"ד ור"מ בפראנקפורט דאדר, וישב ישם על כסא הרבנות עד סוף ימי חייו.

רבנו יוסף היה מעיין גדול. כמעט בכל חושיו היה שומד תמיד וחוזר כמה פעמים על למודו. הגאון מ"ה שמחה⁽³⁾ אב"ד בעיר בוכריקא, היה תלמידו והלך ככל יום

⁽¹⁾ רבי מאיר בן הגאון מ"ה שמואל תאומים מפראג היה מגיד משרים ודרשן בלכוב. היה ת"ח גדול והיה גם מ"מ בעיר לעווטרוב, רבי שמואל היה בן הגאון רבי יאסקי תאומים אב"ד ור"מ בקראקא בעמח"ס אליהו רבא ברכת יוסף ועוד.

⁽²⁾ רבי דניאל יפה היה מראשי עיר ברלין וביתו היה פתוח לרוחה לכל ת"ח, וגם באוצר ספריו היה רשות לת"ח להשתמש בו ולעסוק בספריו כרצונם רבי דניאל יפה נודע גם בשם ר' דניאל איציג שהיה בנקיר בעיר ברלין והיה איש ישר הולך ואחר שדוד פרידלענדר לקח בתו לאשה התמוטטו עמודי הדת בבית ר' דניאל. ובתו השניה היתה לאשה לאחד מן הראשונים שהשיגו כתב סבלנות מאת הממשלה נתן פרייהער פאן ארגשטיין בעיר וינא שהיה אחד מבעלי ההשכלה הברלינית ואשר הדורות אחרינו כלב המירו דתם.

⁽³⁾ רבי שמחה בן הג' רבי יעקב, וכנראה שרת ר' יעקב באיזה משרה בלכוב בתור דיין או מגיד משרים, ובס' פורת יוסף מבעל פרי מגדים מביא ד"ת משמו, ובנו ר' שמחה אב"ד בעיר בוכריקא היה

אחר עלות השחר אליו, ולמד אז בדעה צלולה עשרים שנה מפי חולין מרם
שהתחיל רבנו יוסף לחבר ספרו פרי מגדים, ובעת שכתב ספרו ראש יוסף, ראה
תלמידו ר' שמחה הנזכר בהספר הזה כמה דברים פשוטים, ושאל אותו מה לו
לכתוב בספרו דברים פשוטים כאלו, השיב לו "יגיע זמן אשר הלומדים יקוצו
בפלפולים, ויבכרו את הפשט הפשוט אשר הוא לתועלת יותר (אנשי ישם, בוכר).

רבנו יוסף הראה בספרו פרי מגדים את גדולתו בתורה ובקיאותו הנפלא. הוא
היה עמקן נפלא, וכל כחו הוא בחכמת הנתוח, הוא לוקח הלכה אחת ומחלק אותה
לנימים דקות מן הדקות, ומגלה את כל הסתרים שבה, וכל תוכה ופנימיותה עד
שעושה עושה ברורה כשלמה, ובכל כחו זה הוא משתמש כדי לבאר ולגלות במדה
יפה בין דברי הבית יוסף והרמ"א ובין דברי הטו"ז והש"ך ודיקנותו מגיע לידי קצוניות
נפלאה, לפעמים יכול הוא לבנות דים ולהעמיד סוללה על דיוק של מלה אחת, לא
בדברי הש"ע בלבד, אך אפילו בדברי הטו"ז והש"ך, והוא מדקדק בהם בכל אות ואות
עד שהוא מגיע לקטנות שבקטנות, הוא אינו מראה בקיאותו הגדולה, ואין דרכו להביא
ממרחק ראיותיו. אבל הוא עמקן גדול, ויורד לתוך עמקה של הלכה, אפשר לאמור,
שביושר גדול פרש ובאר את דברי הטו"ז והש"ך, עד שלא הגיע בהם דבר קטן ודבר
גדול סתום בלא פרוש, ובכל זה בכל דיקנותו, אי אפשר לחשדו שהכניס או הרחיק
כונה וזה בדבריהם, אך כל דרכיו קרובים לאמת ואפילו כשלפעמים נראה למעיין
במשקל ראשון שבעל פרי מגדים מדחיק בדבריהם כונות זרות, ומסרב את הרחוקים,
אבל לאחר העיון אי אפשר שלא להודות לו.

רבנו יוסף בעל פרי מגדים, היה חריף ומפלפל שמעטים כמותו, אבל חריפותו
לא העבירה אותו מעולם מעל דעתו הישרה ושכלו הברור והעמוס. דרך בעל פרי
מגדים להציע מתחלה קושיות שונות על דברי הטו"ז והש"ך, ולא כדי לחלוק על
דבריהם, אלא כדי ע"י קושיותיו נעשים דברי הטו"ז והש"ך מיבנים ומפורשים, הוא
מדיק בכל מלה ומלה וכמעט בכל אות ואות של דבריהם, ובאמת כל מחבר בעל
יושר צריך כך להתנהג בנושא מאמרו ובמחברים שקדמוהו. עליו נוכל לומר יעשה
מלאכתו באמונה ולא הגיע לבאים אחריו מה דהוסיף.

דרך רבנו פרי מגדים להביא לקוטים מן הפוסקים שלא הביאם הטו"ז והש"ך
ואולם מעטים המה הפוסקים שכאו אחרי המפורשים עד זמן הפרי מגדים, הגדולים
שבהם הם, בעל פרי חדש, תבואות שור⁽¹⁾ וכרתי ופלתי מעדני יו"ט וכדומה, ביחוד
הוא מרבה להביא את הפרי חדש. הוא כורך את דברי הפרי חדש עם דברי הש"ך
והעמידם בשורה אחת. ומשתדל תדיר לתרץ ולבאר דברי זה בדברי זה, גם את בעל

גאון גדול וחסיד ומלבד שהיה תלמידו של הפרי מגדים היה תלמיד בחסידות של הצדיק רבי משולם
זוסיא מאגיפולי אחיו של רבי ר' אלימלך מליזנסק וצ"ל.

⁽¹⁾ רבי אלכסנדר שור היה גאון אמתי ומפורסם, בן הגאון מו"ה אפרים זלמן שור בן הגאון
מו"ה לייב שור נכד לרבנו יוסף בכור שור המובא בתוס'. ר' אלכסנדר שור חבר ס' תביאות שור אשר
נתקבל בכל תפוצות ישראל וכל שוחט ובודק מוכרח לדעת כל דין ודין שבו בהלכות שחיטות וטרפות
ולולא זה אינם נותנים לו הרבנים תעודה להיות שו"ב באיזה מקום.

תבואות ישור הוא מקדיש ומעריץ מאד, ומביאו בכל הלכה והלכה שחיטה וטרפות. ובאמת קרוב בעל התבואות ישור בעמקותו ואופן נתוחו וגם בדיקנותו לבעל פרי מגדים ועי"ז הוא מחבבו כל כך.

רבנו בעל פרי מגדים היה עניו גדול וביטל את ישותו מפני כל המהברים שקדמוהו ומכל שכן מפני המו"ז והש"ך. הלא היו שניהם קדושים אצלו וכשראה צורך להציע דעתו נגד דבריהם, הוא מציע באימה ורתת, כלשון "ולולא דבריו הקדושים הייתי אומר כך וכך" וכדומה, וביחוד קשה היה עליו הדבר כשהש"ך חולק על המו"ז ומבטל את דבריו. כאן בא הפרי מגדים בין המצרים, כי ירא היה להכניס ראשו בין שני ההרים הגדולים, כי שניהם שקולים בעיניו שניהם קדושים. וכיצד אפשר לדחות זה מפני זה.

ב

הפתיחות והכללים של הפרי מגדים שעשה לכל הלכות, המה אוצר יקר בספרות הפוסקים, ועשה מלאכה גדולה ונכבדה, לקבץ את הנקודות הדקות והמפורות בים הפוסקים ולעשותם לחומר שלם ומעובד, דרכו לבאר תחלה על פי כל מקורות הש"ס את יסוד הדבר אם הוא מן התורה או מדרבנן ומציע השקפה כללית על כל הענין, ואח"כ הוא מחלק את נושאי הענין לפרקים וכללים. במלים מועטות הוא מקיף וכולל את כל עקרי הלכה זו; עשירה היא ביחוד הפתיחה להלכות תערוכות, הנקרא "שער התערוכות", משום שהלכה זו היא היא גופי אסור והיתר, שאין לה פרק מיוחד בש"ס, והיא מקובצת מהרבה הלכות מפורות והפרי מגדים, שבידו נמסרו כל המפתחות לשער הסתום הזה, פותח את כל חדרים הסתומים, והולך ומפרש ענין ענין לבדו, ומסביר ומבאר את רעיונותיו כאומן נפלא עדי המה מובנים לכל מעיין.

לאחר מ"ז שנה משנת תקל"א שבה הוציא לאור בעל פרי מגדים חבורו על יורה דעה, הוציא את חבורו פרי מגדים על האורח חיים, כמתכנתו של הראשון, וגדפס כישנת תקמ"ז החבור הזה היה תחת יד המחבר משנת תק"מ עד תקמ"ז וכנראה עשה מהדרות אחדות.

בצורתו נדמה חלק האו"ח לחלק היו"ד, גם בו יש אותה הדיקנות והעמקות, אותו נתוח הרעיונות, וגם אותו אופן הפרוש על הרעיונות והמלים שבמו"ז ומגן אברהם, וגם חלק זה עשיר היא בפתיחות, ובתור פתיחה כוללת הוא מבאר ענין מצות עשה ולא תעשה החייבים והפטורים בקיום המצות וכדומה. ואחר פתיחה כוללת, יסדר פתיחות על כל הלכה והלכה של האו"ח, והמעולה שבהן היא הפתיחה להלכת פסח, בה הקיף את כל הענינים הכלליים שבהלכה זו, והאיר אותם מכל צדדיהם הארה אמיתית כוללת וחודרת.

בסוף הפתיחה מביא פרק בענין סדר הנהגת המו"ץ באסור והיתר, והוא ענין חשוב שכל הקודמים לפניו לא שמו על הדבר הזה לב, ואין במקצוע זה שום סדר וכללים כל שהם, והוא היה הראשון שהראה באצבע למורי הוראה איך לשמש ולהתנהג בענין תורת הוראה.

בפנים הפרוש אינו משתנה. חלק האו"ח מחלק היו"ד. המגן אברהם הוא בעיניו כד סמכא כהטו"ז, וגם לזה הוא קורא אדוננו ז"ל וכל גופו מרתת מפניהם ומכל שכן שהוא ירא לחלוק עליהם. אף במקום שמוצא השגות גדולות על דבריהם, הוא מביא כעין שקלא ומריא ומניח הדבר בצריך עיון, אבל חלילה לו להכריע כנגד דעתם. על בעל מגן אברהם הוא אומר במקום אחד "ודרכי האדון ז"ל לרוחב בינתו, וקצור לשונו, לי העני הם דברים שלא זכיתי להבינם דעת" (סימן קנ"א). פרושו על המגן אברהם הוא יותר מדויק ויותר מקושר אל גוף הענין מפרושו על הטו"ז. שם הוא מתפשט לענפים צדדים ופה אינו יוצא מחוג הענין של דברי המגן אברהם. וזהו בשביל שמגן אברהם באמת זקוק לפרוש הענינים, ולפעמים גם לפרוש המלים והרמזים הסתומים שבו, וגם למראה מקומות, מפני שנכתב בקצור לשון מאד, בסמכו על המעין, והטו"ז מבואר על פי רוב מעצמו, כי סגנונו קל ומוסבר באריכות הלשון ובה שישי לכאר אותו אינו אלא בנוגע לדעותיו ולהכרעותיו בפסק הלכה, אבל לא לעצם דבריו שהם מוסברים ועומדים מעליהם, משום כן הפרוש להמגן אברהם הוא יותר חשוב, כי למוד מג"א בלי פרוש הוא משה אף ללומדים, ופרוש הפ"ט הוא אחד מהמעולים שנתחבר עליו (תמצית מחלק מאמר גדול על הש"ע מהר"ח משערנאוויץ).

ג

גודל ענותנותו של רבנו הפרי מגדים אנחנו רואים גם מזה, שספר הגאון מו"ה עניזל צוזמר⁶⁾ אב"ד בסטריא, רבו הגאון מו"ה אריה ליב בעהמח"ס קצות החושן כתב לבעל הפרי מגדים מכתב עם תוארי כבוד, וכמוכן השיב לו בעל פרי מגדים ג"כ תוארי כבוד, וכותב "מדוע יתארני בכבוד שאני מתארהו, הלא מעלת כבוד תורתו אורג לעשות מלבושי כבוד והכל משלו ואנכי כעני מלקט בחצרות מלכים ושרים את אשר ישאירו לפני, ואין הכבוד הולמני".

ואלה הם הספרים שחבר רבנו יוסף תאומים ז"ל:

א. פרי מגדים, באור על מפרשי הש"ע או"ח טו"ז ומג"א והוא כולל שני חבורים שלמים, האחד משבצות זהב על הטו"ז והשני אשל אברהם, על המגן אברהם ועם תוספות חדושי דינים רבים. ובתחלת הספר כמה דפין מוסר ודקדוק בדרך שואל ומשיב כסדר א"ב והמה ענינים מועילים (פראנקפורט דאדר תקמ"ו) ונרפס כמה פעמים עם הש"ע ביחד.

ב. פרי מגדים על ש"ע יו"ד כולל גם הוא שני חבורים משבצות זהב על הטו"ז ושפתי דעת על הש"ך אשר בהם מכאר דברי שניהם בשקליא ומריא וחדושי דינים משו"ת והאחרונים עם פתיחה סודם כל הלכה (זלקוא תקנ"ו).

⁶⁾ רבי עניזל צוזמר היה רב גדול בעיר סטריא והגליל. ומקודם היה אב"ד בפרעמיסלא, והיו חתן הגאון מו"ה יוסף אב"ד בשם. הוא היה תלמיד הגאון בעל קצות החושן ועשה הגהות על ספרו אבני מלואים, הוא שקיל וטרי עם הגאון בעל חתם סופר. ואבי הגאון מו"ה אליעזר ליפמן ז"ל שהיה אב"ד בעיר ראזניטוב, בגליל שלו ישב אתו יחד כמ"פ בבית דינו בדיני תורה שבא לפניו יחד ופלפל עמו בהלכה.

ג. פורת יוסף, חרושים על מס' יבמות כתובות ומ"ו כללים וחרושים בדרכי הוראה (זלקווא תקמ"ז).

ד. גנת ורדים, שבעים כללים בתלמוד וסברות מהורשות פראנקפורט דאד"ר תקכ"ז.

ה. רב פנינים, חרושים ממר אביו ז"ל.

ו. תיבת גומא, נדפס ביחד עם ס' רב פנינים ועם

ז. שושנת העמקים, כ"ד כללי התלמוד בבאור רחב ופלפול עמוק מנופה ב"ג נפה, והגאון המחבר משתבח בו (פפד"א תקי"ד), ובספר הזה כותב אחר הקדמת המחבר "ואלה הספרים אשר ת"י כתובים, ס' פרי מגדים על או"ח מרישא ועד גמירא וה' יזכנו להוציאור לאור במהרה אמנן (וכן נדפס) וס' שבע שיטות על ז' מסכתות ברכות שבת פסחים ביצה מגילה קדושין חולין המכונים בשם ראש יוסף (נדפסו) וס' חלוקא דרבנן וס' זמנים וס' המגיד.

ואלה הספרים שנשארו בכ"י ולא נרשמו שם בהקדמה:

ח. ס' המגיד, פרושים עה"ת והפטרות ודרשות לשבת ויו"ט ותקנות בפ"ט דרוש והלכה, ושני באורים על פרקי אבות השלימין בלבוב בשנת תקל"ז.

ט. אם לבינה, שרשים בלה"ק ארמית ותלמודית בשלשה אלפא ביתא והסדרות נכבדות, נמצא באוצר הספרים באקספארד, וגם מובא בארצות חיים, מספר 53 נכתב בכתב יד המחבר, ובהקדמה לספרו זה מביא ג"כ שהער עוד ספרים בחרושי גפ"ה והלכה ודרושי מוסר.

י. ס' נועם מגדים, נדפס בסידור "הגיון לב" באורים וחרושים בדינים ומנהגים השייכים לתפלה.

יא. ס' נטרקין, נדפס בורשא תר"ע.

רבנו יוסף תאומים לא הרגיש תענוג אחר אך מזה שהתמיד בתורה יומם וליל, וכל רצונו היה ללמוד וללמד ולנהג את התלמידים על מבועי הש"ע וסלל הדרך עד אשר גם עתה כל הלומדים ילכו בו, וישתו מהבאר מים חיים אשר כרה להם בספריו היקרים.

רבנו בעל פרי מגדים חי על פני האדמה ששים וחמש שנים ויגיע ויאספא אל עמיו בשנת תקנ"ב בעיר פראנקפורט דאד"ר יהי' זכרו ברוך.

וזהו נוסח מצבתו

פ"ט הרב הגאון הגדול מוהר"ר יוסף אב"ד דקהלתנו בן הגאון

מוהר"ר מאיר ז"ל. בעל המחבר ס' פורת יוסף גנת ורדים

פרי מגדים על יורה דעה, תבת גמ"א, שושנות עמקים

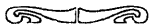
ופרי מגדים על או"ח כולל שני חבורים אשל אברהם ומשנצות

זהב מלבד הרבה ספרים בכתב. נפטר ונקבר יום ד'

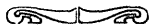
אייר תקנ"ב לפ"ק

ברכת הגומל

יום אחד אחר השלמתי ספרי זה, נפלתי למשכב במחלת רגלי השמאלית ושככתי למעצבה משך שבועה ירחים, לבד ירחים מספר רמונבלסצנטיים. ועתה שזכיתי להוציא לאור ספרי "תולדות גדולי הוראה" הנני לברך ולהודות לה' על' החסד שעשה עמדי ששלח דברו וירפאני ושכתי לאיתיני. וכשם שגמל אותי טוב, כן יגמלני אך טוב וחסד סלה.

וכאן מצאתי עצמי חייב להלל את בוראי, שזכני בעזר אישה טובה ומשכלת מרת פרידא תחי' בת הרב החסיד ר' יעקב ליכטמאנן ז"ל מטיסמניץ, שהיתה לי לרעה נאמנה מיום הכרתי אותה, וביותר בעת חליי היתה לי כאם רחמניה. ישלם ה' לה כפעלה, ונגובן בשיבה דשנה ורעננה, עם זרעינו ונכדינו וכל הנלויים אלינו לאורך ימים ושנים וכל טובי.

וגם לא אמנע מלהזכיר כאן את שם ידידי איש יקר ונכבד מר יעקב שאפפר גיי שקרבני מיום באתי הנה עיר וינא וישהוא לי לאוהב נאמן, יהי ה' עמו ויעל על במתי ההצלחה.

רשומה מהתולדות הכתובים בקצרה מהחכמים והגאונים המוכבאים בספר הזה

א		
6	הרא"ש	רבי אבא מר"ב ר' יוסף
12	הרמב"ם	רבי אברהם בן הרמב"ם
14	הרמב"ם	רבי אברהם בן דוד (הראב"ד)
7	יש"ך	רבי אהרן שמואל קאדינובר
3	מגן אברהם	רבי אליהו שפירא
9	בית יוסף	רבי אליעזר אשכנזי
7	רש"י	רבי אליעזר הגדול
18	ב"י	רבי אלישע גאליקי
4	פ"מ	רבי אלכסנדר שור
1	בית יוסף	רבי אפרים קארו
13	יש"ך	רבי אריה ליב הכהן
24	שו"ז	רבי אריה ליב מפנינשוב
ב		
22	רמב"ם	רבי בחיי ב"ר משה
14	רמ"א	רבי בנימין סולניק
6	יש"ך	רבי בנימין וואלף טויבער
25	רמב"ם	רבי בצלאל אשכנזי
ג		
1	רש"י	רבי גרשון מאור הגולה
8	יש"ך	רבי גרשון אשכנזי
ד		
24	רמב"ם	רבי דוד בן אברהם מיימון
21	רמב"ם	רבי דוד קמחי
8	ב"י	רבי דוד בן זמרא
11	רמ"א	רבי דוד גאנז
7	מג"א	רבי דוד לידא
2	פ"מ	רבי דניאל יפה
ה		
4	יש"ך	רבי ר' העשיל
ו		
10	מג"א	רבי זלמן וולאזינר
ה		
2	רש"י	רבי חזקיה הנשיא
16	רמ"א	רבי חזקיה די סילוא

6	כ"י	רבי חיים אבן אלבלג	כ"ט
18	רמ"א	רבי חיים ב"ר בצלאל	ל
1	מ"א	רבי חיים הלוי גומבינר	ל"א
10	ש"ך	רבי חיים יונה תאומים	ל"ב
26	רמב"ם	רבי ידעיה הפניני הברדשי	ל"ג
11	ש"ך	רבי יהונתן אייבשיץ	ל"ד
4	פתח דבר	רבי יהודא הנשיא	ל"ה
12	רש"י	רבי יהודה ב"ר נתן	ל"ו
3	רמב"ם	רבי יהודה אבן שושן	ל"ז
16	רמב"ם	רבי יהודה אלחריזי	ל"ח
20	רמב"ם	רבי יהודה אלפכאר	ל"ט
1	בעה"ט	רבי יהודה בן הרא"ש	מ
15	טו"ז	רבי יהודה יודל קאוולער	מ"א
4	מג"א	רבי יהודה גומבינר	מ"ב
3	ש"ך	רבי יהושע בעל מגני שלמה	מ"ג
4	בעה"ט	רבי יהושע פאלק (סמ"ע)	מ"ד
3	בעה"ט	רבי יואל סירקיש (ב"ח)	מ"ה
17	טו"ז	רבי יואל ב"ר גד	מ"ו
1	פ"ד	רבי יוחנן בן זכאי	מ"ז
20	רמ"א	רבי יוחנן קרעמניצר	מ"ח
16	ש"ך	רבי יונה נחום כ"ץ	מ"ט
5	רא"ש	רבי יונה החסיד מגרונדי	נ
1	רא"ש	רבי יחיאל אבי הרא"ש	נ"א
9	רא"ש	רבי יו"ט ליפמן העליר	נ"ב
8	טו"ז	רבי יוסף אלוקים געץ	נ"ג
19	רמ"א	רבי יוסף שאול נטנזאהן	נ"ד
5	רמ"א	רבי יוסף כ"ץ	נ"ה
18	רמב"ם	רבי יוסף אבן כספי	נ"ו
11	רמב"ם	רבי יוסף אבן עקינן	נ"ז
22	רש"י	רבי יוסף טוב עלם	נ"ח
5	מג"א	רבי יוסף שמואל מהראקא	נ"ט
14	טו"ז	רבי יעקב רישור	ס
6	רש"י	רבי יעקב בן יקר	ס"א
2	ב"י	רבי יעקב בירב	ס"ב
8	הרא"ש	רבי יעקב בן מכיר	ס"ג
9	רמב"ם	רבי יעקב אלפיומי	ס"ד
16	רש"י	רבי יעקב תם	ס"ה
14	ש"ך	רבי יעקב מליסא	ס"ו

4	טו"ז	רבי יצחק ב"ר שמואל הלוי	ס"ז
7	ב"י	רבי יצחק לוריא	ס"ח
3	טו"ז	רבי יצחק ב"ר בצלאל	ס"ט
11	רא"ש	רבי יצחק ישראלי	ע
15	רש"י	רבי יצחק ב"ר מאיר	ע"א
9	רש"י	רבי יצחק הלוי	ע"ב
10	רש"י	רבי יצחק ב"ר יהודה	ע"ג
23	רמב"ם	רבי ישי ב"ר חזקיה הנשיא	ע"ד
10	הרא"ש	רבי ישכר אישכנזי	ע"ה
19	טו"ז	רבי ישעיה בן חמו"ז	ע"ו
15	רמ"א	רבי ישעיה הורוויץ (של"ה)	ע"ז
2	רמ"א	רבי ישראל ב"ר יוסף	ע"ח
2	מג"א	רבי ישראל שפירא	ע"ט
22	טו"ז	רבי ישראל מטרנופול	פ
ל			
7	רא"ש	רבי לוי ב"ר אברהם בן חיים	פ"א
מ			
2	רא"ש	רבי מאיר מרוטנבורג	פ"ב
13	רש"י	רבי מאיר מרומריג	פ"ג
1	ש"ך	רבי מאיר הכהן	פ"ד
12	ש"ך	רבי מאיר אייזישטאדט	פ"ה
13	רמ"א	רבי מאיר מלובלין	פ"ו
9	רמ"א	רבי מאיר קצנלנבוגן	פ"ז
17	ש"ך	רבי מאיר אבי ר' מנחם מאניש	פ"ח
9	טו"ז	רבי מאיר ז"ק	פ"ט
1	פ"מ	רבי מאיר תאומים	צ
2	רמב"ם	רבי מיימון אבי הרמב"ם	צ"א
14	ב"י	רבי מנחם עזריה מפאני	צ"ב
23	טו"ז	רבי מנחם מענדיל מפוזנא	צ"ג
5	טו"ז	רבי מענדיל קראכמאל	צ"ד
6	טו"ז	רבי מענדיל ב"ם	צ"ה
3	הרא"ש	רבי מרדכי ב"ר הלל	צ"ו
5	רמ"א	רבי מרדכי גרשון כ"ץ	צ"ז
12	רמ"א	רבי מרדכי יפה	צ"ח
18	טו"ז	רבי מרדכי בן חמו"ז	צ"ט
21	רש"י	רבי משה אבן דאנון	ק
10	רמב"ם	רבי משה בן נחמן (רמב"ן)	ק"א
10	רמ"א	רבי משה מלאנדוי	ק"ב

11	ב"י	רבי משה ב"ר יצחק לימא	ק"ג
15	ב"י	רבי משה קורדיבארי	ק"ד
16	ב"י	רבי משה גילאנטי	ק"ה
17	ב"י	רבי משה אלשיך	ק"ו
9	יש"ך	רבי משה רבקיש	ק"ז
16	טו"ז	רבי משה בהרא"ש	ק"ח
11	מג"א	רבי משה יקותיאל קורפמאנן	ק"ט
נ			
11	טו"ז	רבי נפתלי הירין אשכנזי	ק"י
5	יש"ך	רבי נפתלי כ"ץ מפראג	ק"יא
11	רש"י	רבי נתן בן מכיר	ק"ב
ע			
5	פ"ט	רבי ענוזיל צוזמור	ק"ג
פ			
3	מג"א	רבי פנחס זעליג אוערבאך	ק"ד
צ			
12	טו"ז	ר צבי הירש כ"ץ	קט"ו
26	טו"ז	רבי צבי חכם צבי	קט"ז
ר			
5	פ"ד	רב אמורא	ק"יז
ש			
25	טו"ז	רבי שבתי משורר	ק"יח
4	רמ"א	רבי שלום שכנא מלובלין	ק"יט
17	רמב"ם	רבי שלמה מן החר	ק"כ
19	רמב"ם	רבי שלמה בן אדרת	קכ"א
13	ב"י	רבי שלמה אלקבץ	קכ"ב
19	ב"י	רבי שלמה לורא	קכ"ג
17	רמ"א	רבי שלמה אלגאזי	קכ"ד
18	טו"ז	רבי שלמה בן הטו"ז	קכ"ה
12	ב"י	רבי שמואל ב"ר אורי פיביש	קכ"ו
15	רמב"ם	רבי שמואל בן עלי	קכ"ז
13	רמב"ם	רבי שמואל אבן תבון	קכ"ח
17	רש"י	רבי שמואל ב"ר שמחה	קכ"ט
14	רש"י	רבי שמואל ב"ר מאיר	קל'
6	פתח דבר	שמואל אמורא	קל"א
13	טו"ז	רבי שמואל ב"ר יוסף מקראקא	קל"ב
21	טו"ז	רבי שמואל מבאמבערג	קל"ג
6	מג"א	רבי שמואל ב"ר יוסף	קל"ד

8	מג"א	רבי שמואל מקעלן	קל"ה
9	רמ"א	רבי שמואל יהודה קצנלבוגן	קל"ו
17	רש"י	רבי שמואל הלוי	קל"ז
3	רמ"ג	רבי שמחה מ"ק בוברקא	קל"ח
3	פ"ד	רבי שמעון בן גמליאל	קל"ט
3	רש"י	רבי שמעון ב"ר יצחק	ק"מ
18	רש"י	רבי שמעיה	קמ"א

